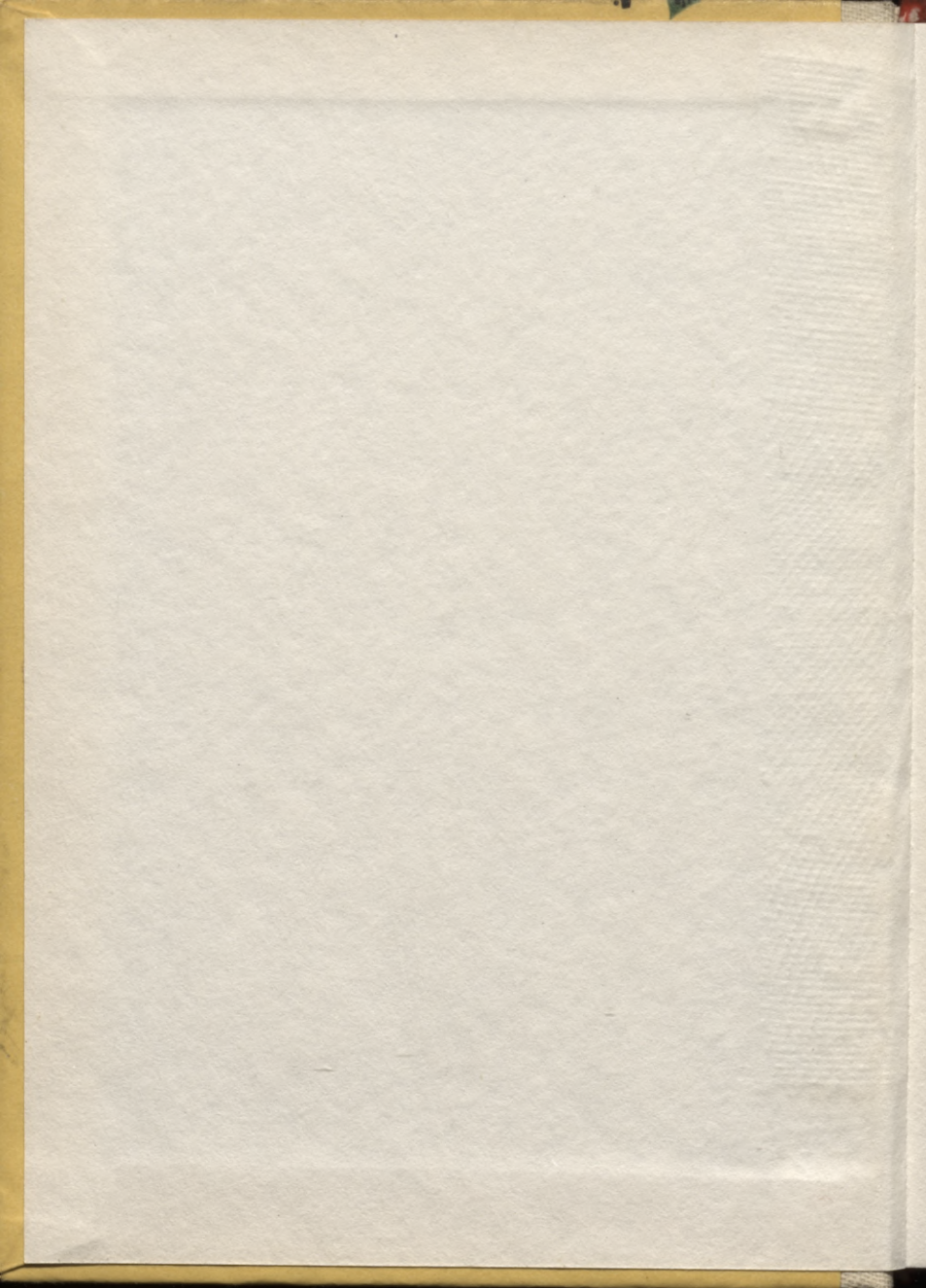

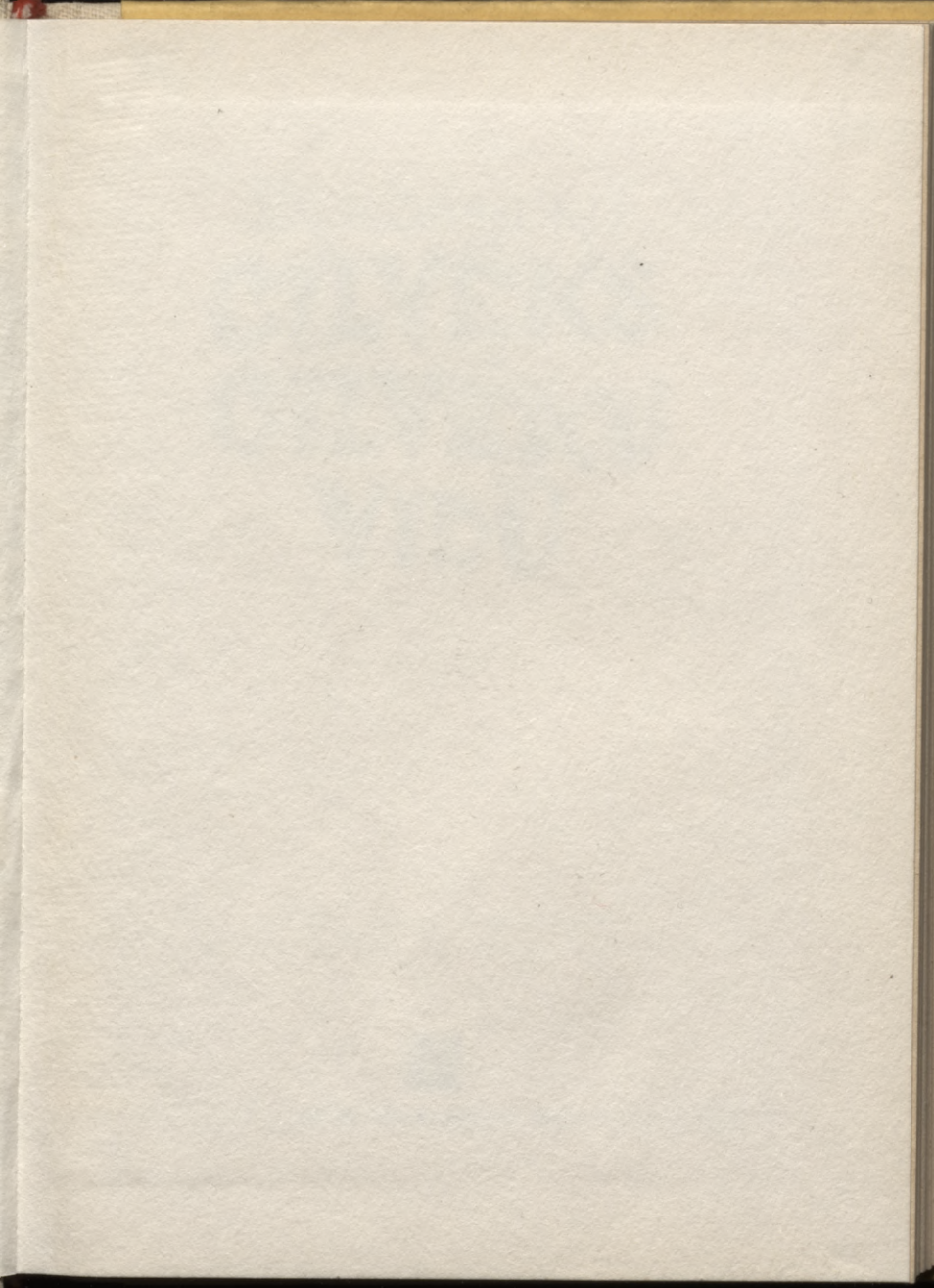
~~84-2~~
L 125

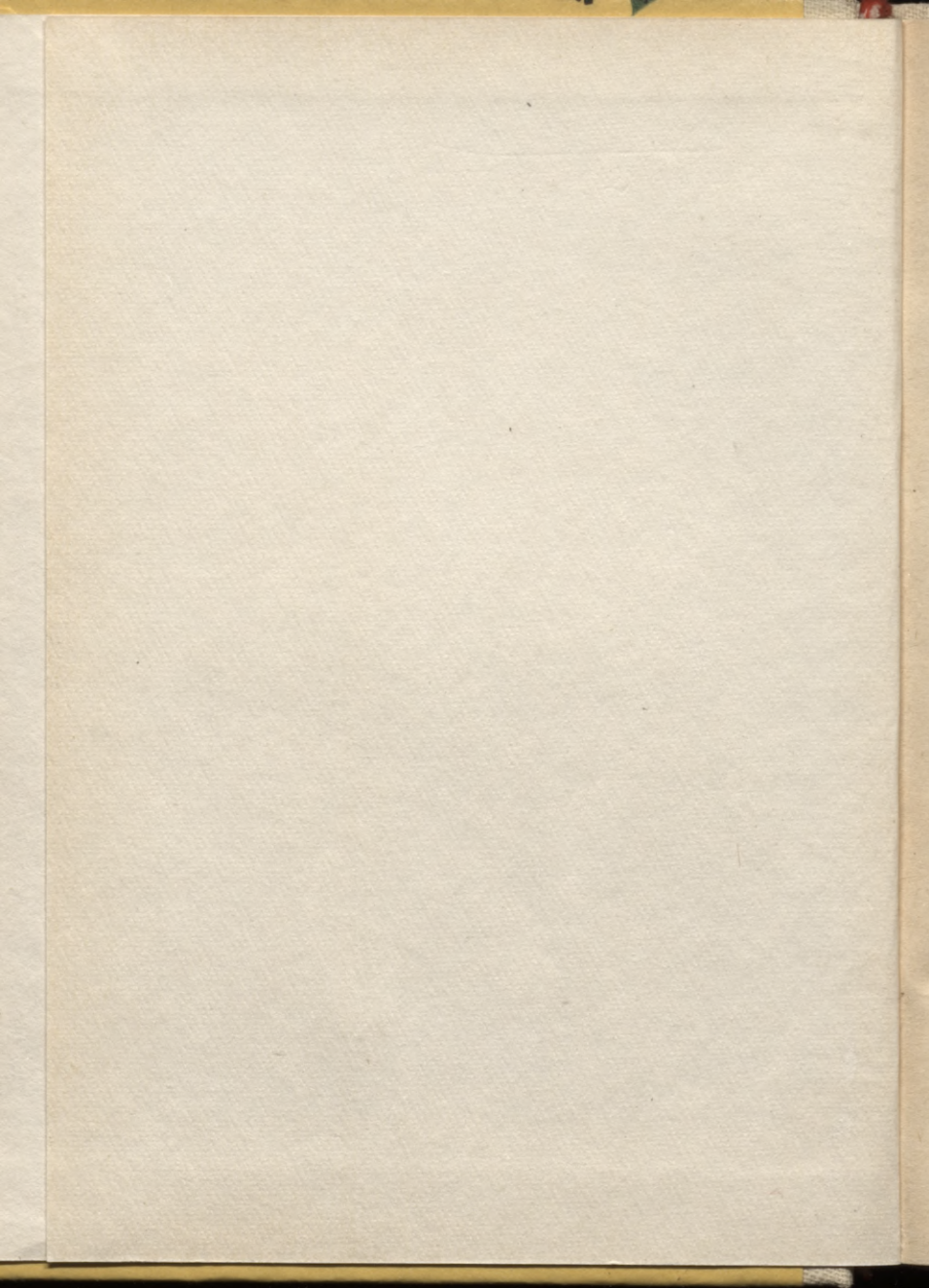
J. KOLOMINSKIS
**CILVĒKS
CILVĒKU
VIDŪ**

L 84-2
L 125

L
1109

J. KOLOMINSKIS
**CILVĒKS
CILVĒKU
VIDŪ**

RIGA «ZVAIGZNE» 1984

88.5
Ko 287

Vija Lāca Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTEKA

~~84-44.079~~

0302026708

Коломинский Яков Львович

ЧЕЛОВЕК СРЕДИ ЛЮДЕЙ

Издание второе, дополненное
Москва «Молодая гвардия» 1973

Mākslinieks — *Gunārs Vindedzis*
No krievu valodas tulkojusi *Maija Kudapa*

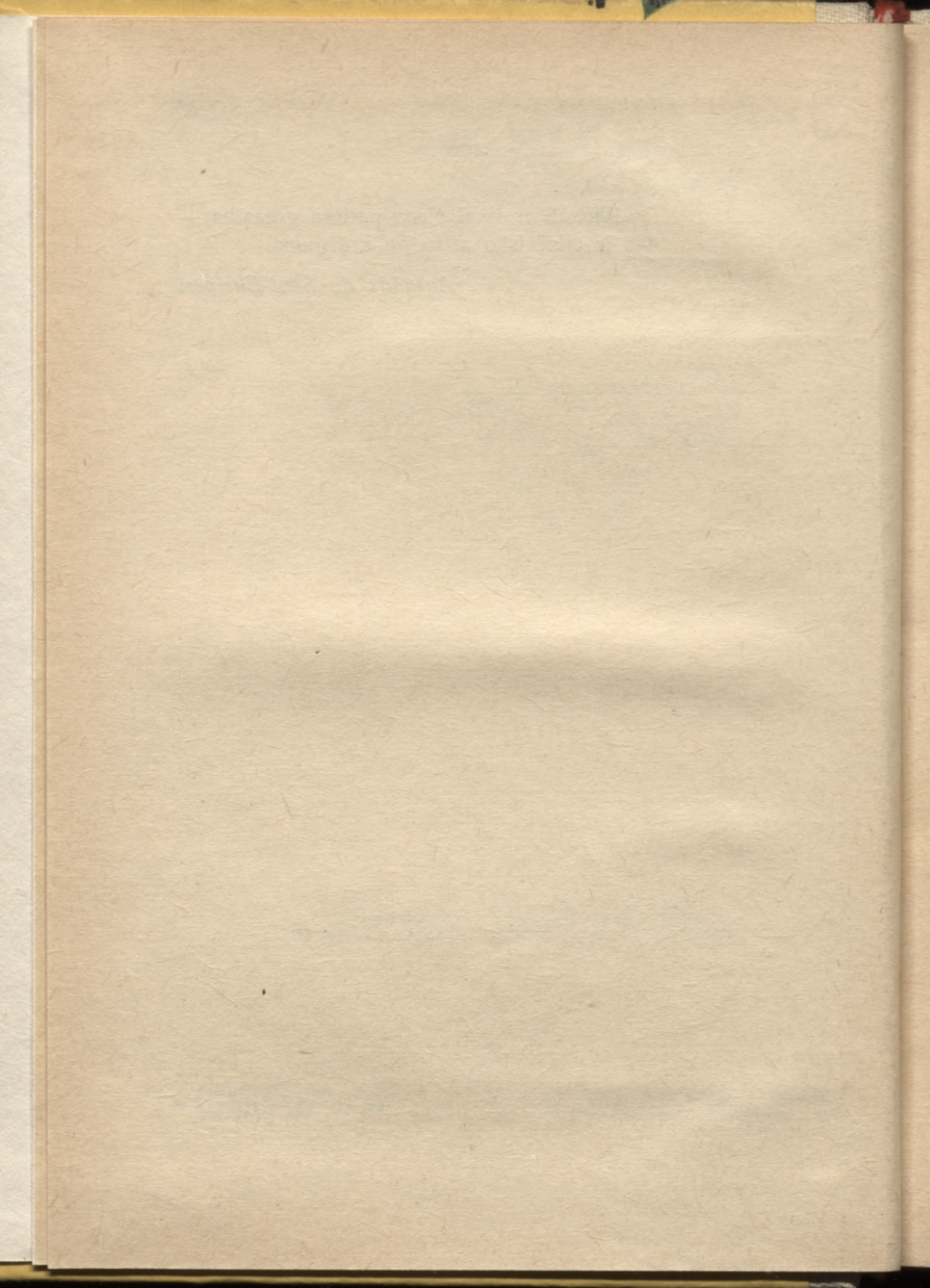
K $\frac{030400000-159}{M802(11)-84}$ 152.84

© Tulkojums latviešu valodā,
ilustrācijas, «Zvaigzne», 1984

Pasaulē ir tikai viena patiesa greznība —
tas ir cilvēcisko attiecību krāšņums.

Antuāns de Sent-Ekziperī

PIRMĀ
NODAĻA

KĀ ALBERTS EINŠTEINS
JUTA LĪDZI
ŽANAM PIAŽĒ

Nes sevī slēptu pasauli ikviens,
un mirklis labākais ir tanī viens,
un stunda briesmīgākā pasaulē šai tumst,
bet neuzminams tas viss paliks mums.¹

Jevgeņijs Jevtušenko

Kā atdzīvojas bibliotēka

Ja līdz astoņpadsmit gadu vecumam jums nav gadījies sastapt «dzīvu» grāmatas autoru — rakstnieku, dzejnieku vai zinātnieku, tad šaubos, vai jums kādreiz izdosies pārvarēt zināmu bīklumu šī cilvēka priekšā. Vēlāk «dzīvais» autors vairs tā nesatrauc iztēli. Lai gan — līdz zināmam brīdim. XVIII Starptautiskajā psihologu kongresā mēs, gados jaunākie psihologi (gribēju gandrīz rakstīt «jaunie psihologi», jo raksta taču «jaunie teatrāļi» vai «jaunie dejojāji». Un jebkurā vecumā ir pavisam viegli iekļūt «jauno dzejnieku» kategorijā), jutāmies tā, it kā būtu nokļuvuši bibliotēkā, kas pēkšņi atdzīvojusies.

Tāpat kā visās cilvēka darbības jomās, arī psiholoģijā ir leģendāras personības, īsteni klasiķi, kuru

¹ Atdzejojis J. Peters.

vārdus dzird daudzina m jau kopš institūta pirmā kursa. Daudzi no viņiem tais neaizmirstamajās 1966. gada augusta dienās bija ieradušies Maskavā. Šī mūsdienu psihologu avangarda vidū bija arī pirmā lieluma zvaigzne — slavenais Šveices zinātnieks Žans Piažē. Liela auguma, sirmi matiem, aprīnājami jauneklis — tāds bija šis vīrs, kura slava sniedzas gadu desmitos.

— Līdz mūsu sastapšanās reizei Vīnē IX psihologu kongresā, kas notika pirms 40 gadiem, es domāju, ka «Piažē» ir zinātniska institūta nosaukums, jo tik neparasti daudz iespieddarbu iznāca ar šo grifu, — savā apsveikuma runā (Maskavas kongresa dienās Žanam Piažē palika 70 gadu) teica padomju psihologs Aleksandrs Lurija.

Tāda kļūdišanās bija pilnīgi iespējama. Žans Piažē savu darbību sāka agri... Jau septiņu gadu vecumā, kad citi puīšļi velk burtnīcā pirmās svītriņas un kāsišus, mazais šveicietis aizrāvās ar zinātni. Vispirms viņš interesējās par mehāniku, vēlāk par putniem un aizvēsturiskiem dzīvniekiem un, visbeidzot, par jūras gliemežnīcām.

Ar putniem saistās viņa pirmais iespiestais sacerējums. Reiz pilsētas dārzā Žans ievēroja baltu zvirbuli. Viņš nesvieda putnam ar akmeni, kā viņa vietā būtu rikojies dažs cits desmit gadus vecs puīselis, bet sāka uzmanīgi novērot neparasto putnu. Un rezultātā tika publicēts raksts par albīnu zvirbuli. Tapa zinātnisks raksts desmit gadu vecumā!

Jaunais dabas pētnieks pierunā vietējā muzeja direktoru, lai tas atļauj viņam strādāt par laborantu. Cits pēc cita nāk klajā Žana Piažē zinātniskie darbi. Viņam piedāvā Ženēvas muzeja līdzstrādnieka posteni, nenojaušot, ka daudzo pētniecisko darbu autors vēl mācās ģimnāzijā. Divdesmit divu gadu vecumā viņš ir dabaszinātņu doktors. Un drīz vien uzsāk

zinātnisku pētījumu sēriju, kas atnes Žanam Piažē slavu jau tad, kad viņam vēl nav trīsdesmit gadu.

Žans Piažē bija pirmais ceļa cirtējs vēl neatklātajā bērnu pasaulredzējuma valstībā. Viņa pētījumi par bērnu izziņas procesa attīstību, pēc padomju psihologu Pjotra Galperina un Daniila Elkoņina atzinumiem, ir «viena no visnozīmīgākajām un, iespējams, pati nozīmīgākā mūsdienu psiholoģijas parādība. Eksperimentu oriģinalitāte, to trāpīgums un ārkārtīgi atjautīgais risinājums, ar dziļu izjūtu izdarītā novērojumu atlase, aprakstu mākslinieciskā tēlainība, zinātnieka milzīgās un neizsikstošās darbaspējas, kas tiek liktas lietā nu jau gandrīz 45 gadus, — tas viss deva ļoti bagātu un daudzpusīgu psiholoģisko materiālu. Jebkuram psihologam, kas to neizmantos, radīsies milzīgi zaudējumi, kurus viņš diez vai varēs kompensēt.»

Zinot, cik augsts ir jūsmīgās un, man gribētos teikt, pat neparasti poētiskās atsauksmes autoru prasīgums, sevišķā cieņā gribas noliekt galvu izcilā zinātnieka pētnieciskā varoņdarba priekšā.

Un tajā pašā laikā Žana Piažē eksperimentu apraksti pirmajā mirklī šķiet pārlieku vienkārši un ikdienišķi. Tajos nav atrodami ne modernās tehnikas brīnumi, ne galvu reibinošas matemātiskas formulas. Psihologs «tikai» sarunājas ar bērnu par apkārtējo pasauli, par telpu un laiku, par kustību un daudzumu, par cilvēka darbiem, par viņa rīcību. Vai arī rāda bērnam dažādus vienkāršus priekšmetus vai parādības un lūdz tās salīdzināt.

Vai bērns spēj nonākt pie secinājuma, kas ir pret-runā ar acīmredzamo? Kaut arī šis acīmredzamais būtu tikai šķietama patiesība, piemēram, kā tā, kas miljoniem gadu lika cilvēkiem domāt, ka saule «riņķo ap zemi»... Taču šoreiz runa ir par mēnesi.

«Ženēvā,» stāsta Piažē, «es iztauļāju daudzus bērnus, kas jaunāki par septiņiem gadiem. Viņi uzskata, ka mēness vakaros nāk tiem līdzī, un es redzēju, kā daži no viņiem sarikoja neparastu kontrolpārbaudi: bērni iegāja veikalā un, ārā nākot, vēroja, vai mēness tos vēl gaida. Daži, piemēram, noskrēja veselu kvartālu, lai pārliecinātos, ka mēness, ko bija aizseguši nami, kļūst atkal redzams, kad viņi nokļūst nākamajā šķērsielā...

Bērni jutās ļoti pārsteigti, kad apjautājos, vai mēness seko arī man (atbilde: «Nu, protams!»). Uz jautājumu, ko darīs mēness, ja došos virzienā no *A* uz *B*, bet bērns — virzienā no *B* uz *A*, saņēmu atbildi: «Vispirms tas droši vien ies līdzī jums, bet vēlāk noteikti panāks mani.» Septiņu astoņu gadu vecumā šī ticība izgaist, un man gadījās sastapt

bērnus, kuri atcerējās, kā tas notiek (vai vismaz mācēja tam atrast piemērotu izskaidrojumu). «Skolā bija arī citi bērni, mani draugi,» septiņus gadus vecs zēns, piemēram, stāstīja, «un es sapratu, ka mēness nevar doties līdzī mums visiem reizē. Mums tikai šķiet, ka mēness nāk līdzī, bet tā nav taisnība.»

Milzums rūpīgu novērojumu un vienkāršu, taču pārlicinošu eksperimentu Žanam Piažē deva iespēju atklāt svarīgus cilvēka domāšanas attīstības likumus. Pašu galveno no tiem acīmredzot var formulēt šādi: vispirms bija rīcība!

Mūsu intelektuālās darbības un domāšanas operācijas nav dotas gatavā veidā. Tās veidojas, bērnam praktiski darbojoties ar priekšmetiem.

Izmēģinājumi pierādīja, ka pirmsskolas vecuma bērniem ir sveši vielas nezūdamības, daudzuma un citi jēdzieni. Bērni saņēma pavisam vienkāršu uzdevumu (tagad tie nosaukti par Piažē uzdevumiem): no groza jāpaņem tik daudz olu, cik olu biķerīšu nolikts uz galda. Pie katra biķerīša bērni nolika pa olai. Izveidojās divas paralēlas rindas, ko veidoja astoņas olas un astoņi olu biķerīši. Šai gadījumā bērni bez grūtībām konstatēja, ka priekšmetu daudzums ir vienāds.

Bet tagad izjauksim šo redzamo atbilstību, saliksim biķerīšus kompaktā grupā vai arī olas vienā kaudzītē. Pirmajā gadījumā bērni apgalvo, ka vairāk ir olu, otrajā gadījumā, — ka vairāk biķerīšu.

Izrādās, ka daudzuma jēdziens bērniem cieši saistīts ar vietu, ko priekšmets aizņem.

Ļoti viegli pārbaudīt arī citus Piažē uzdevumus.

Ņemiet divus traukus: vienu — augstu un šauru, otru — zemu un platu! Ielejiet platajā traukā ūdeni un palūdziet, lai kāds pirmsskolas vecuma bērns to pārlej šaurajā traukā! Un tavu brīnumu, jūsu eksperimenta dalībnieks, kas pats tikko būs pārlējis

ūdeni, apgalvos, ka šaurajā traukā ūdens ir vairāk, nekā bija platajā. Bērnam vēl nav izveidojušies priekšstati par vielas daudzuma nemainīgumu.

Un vēl kāds eksperiments, kas pierāda, ka bērni neizprot virsmas garuma nemainīgumu. Ja ņem divus vienādus stieņus un pēc tam vienu no tiem izbīda uz priekšu, bērns apgalvo, ka izvirzītais stienis ir garāks.

Lai noskaidrotu, vai bērniem ir priekšstats par virsmas lieluma nemainīgumu, viņiem parādīja divas «pļavas». Katrā no tām ganījās «govs». Abās «pļavās» bērnu klātbūtnē novietoja četrpadsmit vienādus «namiņus», taču vienā «pļavā» tie tika novietoti cieši blakus, bet otrā — izklaidus.

— Kā jums liekas, — bērniem jautāja, — vai abām govīm ir vienāds daudzums zāles, ko ēst?

Jūs droši vien jau esat nopratuši, ko viņi atbildēja.

— Nē, pirmajai govij zāles ir vairāk...

Pēc Piažē domām, šie fakti pierāda, ka bērnu domāšanas attīstībā pastāv noteiktas, nemainīgas stadijas. Bet vai tās patiešām ir nemainīgas? Izrādās, ne. Padomju psihologi atklājuši, ka bērni, ja tos īpaši māca, spēj atbildēt pareizi. Mācības ved sev līdzi attīstību, nevis tūlājas tai nopakaļ.

Visā pasaulē pazīstamas arī tā dēvētās Piažē klīniskās sarunas, kurās viņš centās noskaidrot, kā bērni spriež, saskaroties ar dažādiem grūtiem tematiem. Lūk, ko piecus gadus vecā Barba saka par sapņiem.

— Vai tu redzi sapņus?

— Jā, es sapnī redzēju, ka man ir caura roka.

— Vai sapņi ir pareizi?

— Nē, tās ir ainas (tēli), ko mēs redzam.

— Kā tie rodas?

— Tos rada dievs.

— Vai tev acis, kad tu redzi sapņus, ir vaļā vai ciet?

— Ciet.

— Vai es būtu varējis redzēt tavu sapni?

— Nē, jūs bijāt pārāk tālu.

— Bet tava mamma?

— Jā, taču viņa iededzina gaismu.

— Kur atrodas sapnis — istabā vai tevī pašā?

— Tas nav manī pašā: tad taču es nevarētu to redzēt!

— Vai tava mamma to varētu redzēt?

— Nē, jo viņas nav istabā, tikai mana mazā māsiņa guļ kopā ar mani.

Cik bieži mums, pieaugušajiem, gadās dzirdēt tamlīdzīgus bērnu spriedumus, taču...

Miljoniem cilvēku jau pirms Arhimēda redzēja, ka tad, ja iekāpj vannā, ūdens līmenis tajā ceļas; arī pirms Ņūtona cilvēki ievēroja, ka āboli krīt lejup; pirms Pavlova pamanīja, ka sunim, ieraugot gaļu, tek siekalas... Cik daudz brīnišķīgu atklājumu var atrast ik uz soļa! Jāprot «tikai» ieraudzīt!...

Taču nenovirzīsimies no temata! Kongresā bija ieradies arī «elektronu toreadors» — Jeilas universitātes profesors Hosē Delgado. Tas pats Delgado, kas pārsteidza pasauli ar saviem apbrīnojamiem eksperimentiem dzīvnieku vadīšanā no attāluma, izmantojot to smadzenēs ieaudzētus elektrodus.

«Šis spānietis,» tā pār viņu bija rakstīts franču žurnālā «L'Art», «izraisīja visīstāko skandālu, piestiprinot savus slavenos elektrodus pie tīrasīņu vērsa pieres. Pēc tam, apsēdies stadiona tribīnēs kā visparastākais skatītājs, godājamais profesors no attāluma vadīja vērsi, ar ko cīnījās slaveni matadori. Pēc savas patikas viņš vērsi vai nu satracināja, un tas kļuva enerģisks un drošs, vai arī pārvērtā neuzņēmīgā un bailīgā dzīvniekā. Šis neticamais

nostāsts, kurā patiesībā nav nekā neticama, jo runa ir par eksperimentu, kas tiešām sarīkots, sniedz ļoti precīzus priekšstatus par jaunajām briesmām, kas apdraud cilvēci...»

Cilvēcei var kļūt bīstams jebkurš izgudrojums, viss atkarīgs no tā, kādam mērķim to izmanto. Sižets, uz kuru norāda žurnāls, jau daudzkārt apcerēts fantastiskajā literatūrā: cilvēka smadzenēs ieaudzē elektrodus un piespiež viņu pakļauties. Taču Delgado patiesi atradās par sprīdi no nāves, kad stājās pretim vēršim, bruņojies tikai ar miniatūro raidītāju, kas pēkšņi pārstāja darboties... Mūs tomēr visvairāk interesē Delgado mēģinājums pievērsties dzīvnieku «kolektīvās psiholoģijas» pētīšanai, iepazīt viņu izturēšanos ģimenē un grupā.

Kongresā piedalījās arī francūzis Remī Šovēns, kas uzrakstījis aizraujošas grāmatas par dzīvnieku psiholoģiju — «Kukaiņu dzīve un paražas» un «No bites līdz gorillam».

Taču visas slavenības nosaukt nav iespējams — kongresā bija ieradušies apmēram pieci tūkstoši psihologu: trīs tūkstoši ārzemju un ap diviem tūkstošiem mūsu zemes zinātnieku...

Nav aizmirstams tas reizē priecīgais un svinīgais noskaņojums, kas pavadīja kongresa darbu. Svētdienīgi pacilājošs tonis valdīja jau no pirmās dienas.

Esam pieraduši visā, kas ir ap mums, saskatīt noteiktu sociālo statusu. Domāju, ka plašas sabiedrības interesi par psihologu kongresu izraisīja arī tas, ka kongress tika atklāts Kremļa Kongresu pilī. Iespējams, kongresa atklāšanas diena reiz kļūs par hronoloģisku robežzīmi tam psiholoģijas attīstības posmam, ko kongresa prezidents padomju zinātnieks Aleksejs Ļeontjevs nosauca par «psiholoģijas otro elpu».

Tā bija visīstākā mūsdienu psiholoģijas parāde. Kādas tikai problēmas netika apspriestas trīsdesmit septiņos kongresa simpozijos un deviņās tematiskajās sēdēs! Cieši cits citam blakus grāmatplauktos tagad rindojas desmitiem sējumu ar kongresa materiāliem.

Te, piemēram, ir grāmatas par psiholoģijas bioloģiskajām un fizioloģiskajām problēmām. To vidū ir rakstu krājumi par smadzeņu darbības kibernetiskajiem aspektiem un miega psihofizioloģiju, par psihofarmakoloģiju un atmiņas bioloģiskajiem pamatiem...

Un cik daudz aizraujošu problēmu tika izvirzīts vispārējās psiholoģijas simpozijos! Līdzās klasiskajiem jautājumiem par uztveri un sajūtām, par atmiņu un valodu tika aplūkoti visjaunākie psiholoģijas aspekti, piemēram, psihisko procesu matemātiskā modelēšana, informācijas un uztveres teorija, cilvēka psiholoģiskās problēmas kosmosā...

Plauktos stāv krājumi par bērnu psihisko attīstību, sociālpsiholoģijai veltīti sējumi...

Daudzkrāsainos vākos iesietie sējumi rāmi atdusas grāmatu plauktos. Taču, līdzko kādu no tiem atšķiram, nāk prātā kongresa dienas, kas tagad jau piekaitāmas pagātnei.

Svinīgo atklāšanas noskaņu nomainīja lietišķā sēžu atmosfēra Ļeņina kalnos, Maskavas Valsts universitātes visplašākajās auditorijās. Uz vakara lekcijām sapulcējās it visi kongresa dalībnieki. Bija pavisam trīs lekcijas. Padomju zinātnieks Anatolijs Smirnovs stāstīja par psiholoģijas attīstību mūsu zemē; amerikānis N. Millers — par eksperimentālajiem pētījumiem mācīšanas un psihopatoloģijas teorijā. Žana Piažē lekcijas nosaukums bija «Psiholoģija, disciplīnu savstarpējie sakari un zinātņu sistēma».

Psiholoģija ne vien daudz aizgūst no citām zinātnēm, bet arī pati spēj tām daudz dot — tāds bija Žana Piažē lekcijas vadmotīvs. Kā atspēkojums skeptiķiem izskanēja viņa stāstījums par tikšanos un sarunām ar Albertu Einšteinu...

— Es personiski pazinu Albertu Einšteinu. Vispirms mēs sastapāmies 1928. gadā kalnos nelielā simpozijā, kura dalībnieki tikās katru dienu un varēja runāt, par ko vien tik. Tad bija vēl viena tikšanās īsi pirms viņa nāves Openhaimera augstāko pētījumu institūtā Prinstonā, kur uzturējos trīs mēnešus. Einšteins, kuru interesēja viss, lika man pastāstīt viņam par mūsu izmēģinājumiem, kas pierādīja, ka bērniem nav izveidojies matērijas nezūdamības, smaguma, mainīgo lielumu jēdziens. Viņš ar apbrīnu noklausījās manu stāstījumu par to, ka nezūdamības jēdziens veidojas ar novēlošanos (vecumā no septiņiem līdz vienpadsmit gadiem), kā arī par to, ka šīs operācijas ir gaužām sarežģītas. «Cik tas grūti!» viņš bieži iesaucās. «Psiholoģija taču daudz grūtāka par fiziku!»

Tas bija iespaidīgs skats: pārpildīta Maskavas Valsts universitātes aktu zāle, tribīnē sirmmais, augumā garais profesors, viņa klusā un skaidrā franču valoda un sasprindzinātais, uztverošais klusums. Un pār simtiem cilvēku lūpām, kuri tovakar klausījās Žanu Piažē, izlauzās līdzdalīga, saprotoša un pateicīga nopūta — viņi visi taču bija psihologi un lieliski zināja, cik grūti īstenot novēlējumu, ko jau senie grieķi tika rakstījuši virs Delfu tempļa: «Iepazīsti pats sevi!»

«Es gribētu,» teica Žans Piažē savas lekcijas noslēgumā, «ar zināmu lepnumu atzīmēt to, ka psiholoģija ieņem ļoti svarīgu vietu zinātņu sistēmā. No vienas puses, tā atkarīga no visām citām zinātnēm un ietver ķīmisko, bioloģisko, sociālo, lingvistisko,

ekonomisko un citu faktoru rezultātus, ko pētī visas tās zinātnes, kas nodarbojas ar ār pasaules parādībām. Bet, no otras puses, neviena no šīm zinātnēm nav iespējama bez loģiski matemātiskās koordinācijas, kas izsaka īstenības struktūru, taču tās apguve iespējama tikai tad, ja organisms iedarbojas uz objektu, un tikai psiholoģija ļauj pētīt šo darbību atbilstībā.»

Otram sirdī neielidīsi

Un tomēr — kādēļ gan psiholoģija ir grūtāka par fiziku? Par to vai gandrīz par to Ivans Pavlovs teicis šādus zīmīgus vārdus: «Smadzenēm, kas rada dabaszinātnes, pašām jāklūst par dabaszinātņu objektu.»

Vēl pavisam nesen otra cilvēka iekšējā pasaule vispār tika uzskatīta par neizzināmu. Joprojām taču mēdz sacīt: otram sirdī neielidīsi. Tātad pieņemsim, ka mana iekšējā pasaule citam cilvēkam ir nepieejama. Bet man pašam? Ilgus gadus tika uzskatīts, ka lai nu ko, bet sevi cilvēks spēj saprast un, ja vēlas, var pastāstīt pētniekam psihologam par savas psihi noslēpumiem. Šai pārlicībā sakņojas pašnovērošanas vai introspekcijas (raudzīšanās sevī) metode.

Pašnovērošana ir cilvēka raksturīga īpašība. Mēs vienmēr no attiecīga viedokļa analizējam savu rīcību un jūtas, vērtējam savu attieksmi pret citiem cilvēkiem un citu cilvēku attieksmi pret mums. Taču kā zinātniski pētnieciskā metode introspekcija izrādījies visai apšaubāma.

Iedomājieties, ka gribat izpētīt savas jūtas: bailes, prieku, mīlestību vai ciešanas. Vispirms jums jānogaida, kamēr radīsies attiecīgi pārdzīvojumi. (Jau

tas vien nav tik vienkārši. Nevar taču uz pasūtījuma kļūt priecīgs vai izbīties.)

Taču pieņemsim, ka jums paveicas un atgadās kaut kas tāds, kas izraisa atbilstošu psihisko stāvokli, piemēram, prieku. Un te nu sākas vislielākās raizes (protams, nevis jums, bet gan psihologam, kas vēlas no jums dzirdēt sīku ziņojumu): prieka uzplūdos jūs gluži vienkārši aizmirstat pētīt savu emocionālo stāvokli vai arī atceraties gan, un tad... tad diemžēl viss prieks ir vējā. Cilvēks nevar sadalīt savu personību tiktāl, lai viena viņa būtnes daļa dzīvotu pilnvērtīgu psihisko dzīvi, bet otra tai pašā laikā pētītu pirmo.

Pamatojoties uz pašnovērojumiem, mēs galvenokārt spējam aprakstīt nevis pašas jūtas, domas un

citus psihiskos stāvokļus, bet gan vienīgi savas atmiņas par tiem. Tā notiek pat tad, ja mēs, pirmkārt, skaidri apzināmies savas iekšējās pasaules norises un, otrkārt, īsteni vēlamies pastāstīt par sevi patiesību.

Taču mēs nepavisam nezinām par sevi visu. Un, pat gribēdami pastāstīt, ne vienmēr spējam to izdarīt.

Ikvienam no jums droši vien nācies izbaudīt «radošas mokas». Pieņemsim, jūs vēlaties pastāstīt par savām izjūtām vēstulē. Jūsu sirds ir spilgtu un spēcīgu jūtu pārpilna, jūsu apziņā gūzmējas patiesi, dziļi izjusti vārdi, bet uz papīra kārtojas pelēkas, banālas frāzes, kurām nav nekā kopīga ar to, ko jūs vēlētos pasacīt. Izcili rakstnieki, dzejnieki, komponisti no citiem cilvēkiem atšķiras ne vien ar to, ka viņu izjūtas ir spilgtākas, bet arī ar to, ka viņi savus pārdzīvojumus prot izteikt vārdos un skaņās. Bet arī viņiem tas nenākas viegli. Par to var pārliedzināties, aplūkojot melnrakstu kalnus, kur, dzejnieka vārdiem runājot, viena vienīga vārda dēļ iztērēts tūkstošiem tonnu vārdu rūdas.

F. Tjutčevs rakstīja:

Kā sevi atklāt spēsi tu?
Kā cits lai tevi saprastu?
Kas vārdā tverts, par meliem kļūst,
Top duļķains strauts, ja trauksmīgs
plūst..¹

Tā tad cilvēkam nav viegli pastāstīt par savu iekšējo pasauli pat tad, kad viņš to vēlas, kad grib palīdzēt psihologam. Bet ja nu viņš to nevēlas...

Ir jau tiesa, cilvēka psihe nav sevī norobežota pasaule. Mūsu domas, jūtas, sapņi un centieni izpaužas

---

¹ Atdzejojis V. Kaijaks.

darbos un rīcībā, ko iespējams objektīvi novērot, fik-
sēt pierakstos, nofilmēt utt. Tas nozīmē, ka cilvēka
psihes pētījumiem var izmantot novērošanas pa-
ņēmienu — šo dabaszinātņu visuvareno pētniecības
metodi. Un to tiešām arī plaši lieto, vienīgi...

Sakiet, lūdzu, vai vienatnē jūs izturaties gluži tā-
pat kā tad, kad zināt, ka jūs pētī un novēro? Cilvē-
kiem nepatīk būt izmēģinājuma trusīšu lomā. Tiklīdz
viņi nokļūst šādā situācijā (arī tad, ja tas notiek
brīvprātīgi), viņu izturēšanās noteikti mainās. (Jā-
teic, ka izcili aktieri izceļas tieši ar savu māku gan
uz skatuves, kur tos vēro simtiem skatītāju, gan
kinokameras priekšā darboties tā, it kā viņi nemanītu
ne skatītāju, ne režisora, ne operatora klātbūtni.) Un
arī «slēptās kameras» brīnums meklējams tieši šai
«apstādinātā», slepus novērota reālās dzīves mirkļa
dabiskumā. Taču pat tad, ja «slēpto kameru» ieliksīm
psihologa rokās, pat tad, ja pieņemsim, ka cilvēku
var novērot nemanīti, tas visai maz mūs pavirzīs uz
priekšu personības iekšējās pasaules iepazīšanā.

Lai cik precīzi būtu novērota cilvēka rīcība un uz-
vedība, ar to vēl nepietiek, lai izprastu personību.
Mēs taču redzam tikai to leduskalna daļu, kas at-
rodas virs ūdens, un, lai cik iespaidīga un majestā-
tiska tā mums liktos, mēs nedrīkstam aizmirst, ka
jūras dzelmē slēpjas vēl grandiozāka ledus masa.
Cilvēka darbībā un rīcībā šo leduskalna neredzamo
daļu veido tie psiholoģiskie motīvi un vajadzības, kas
nosaka šīs darbības.

Tieši motīvi, kas svešai acij bieži vien paliek ap-
slēpti, arī ir tie varenie dzinēji, no kuriem atkarīga
cilvēka rīcība.

Jebkura rīcība iegūst psiholoģisku jēgu, ļauj
ielūkoties personības dzīlēs vienīgi tad, ja mums zi-
nāmi tās motīvi. «Sai dzīvē nav nekā svarīgāka un
interesantāka par cilvēka rīcības motīviem,» rakstīja

Maksims Gorkijs. Dažkārt rīcība, kas ārēji atstāj cēlu iespaidu, īstenībā izrādās patmīlības un egoisma izpausme, bet pārkāpums liecina par labsirdību...

Liela patiesība ietverta Antuāna de Sent-Ekziperī vārdos: «Pārlietu viegli varam kļūdīties, meklējot drošu pamatu vārdos, tāpat kā virzienu darbībā. Es nevaru pateikt, vai cilvēks, kas dodas mājup, meklē strīdu vai mīlestību. Es jautāšu sev: «Kas viņš ir par cilvēku?» Tikai tad man kļūs skaidrs, pēc kā viņš tiecas un kurp dodas.»

Jā, uzdevums nav no vieglajiem: lai izprastu cilvēka rīcību, ir tikai jāatbild uz jautājumu — kāds viņš ir? Rakstnieks to jautā sev, turpretim psihologa pienākums ir saņemt atbildi no cilvēka paša...

Nav viegli pētīt atsevišķu cilvēku, vēl grūtāk — cilvēku kolektīvus, apvienības, grupas, sabiedrisko domu, noskaņojumu, vārdu sakot, it visu, kas veidojas, cilvēkiem nonākot savstarpējā mijiedarbībā, un ir visjaunākās psiholoģijas disciplīnas — sociālpsiholoģijas pētījumu priekšmets.

Kur meklējama izeja no šī apburtā loka?

Te nu jāpaļaujas uz eksperimentu. Tikai eksperimentā pētnieks var izraisīt noteiktas parādības tad, kad tas nepieciešams, un tik daudzas reizes, cik vajadzīgs; tikai eksperiments dod iespēju stingri kontrolēt visus apstākļus, kādos norisinās darbība, un, mainot kādu no tiem, noskaidrot, kā tas ietekmēs rezultātus; tikai eksperiments paver psiholoģijā durvis gaidītai viešņai — matemātikai un vērš psiholoģiju par precīzu un skaistu zinātni. Šobrīd arī psihologi mēra un skaita. Un to dara visi — gan psihologi, kas pētī cilvēka personību, gan tie, kas nodarbojas ar grupu un kolektīvu psiholoģiju.

Jau paveikts ļoti daudz, it īpaši, ja ievērojam, ka eksperimentālajai psiholoģijai ir tikai nedaudz vairāk par simts gadiem.

Kinbruka lieta

Kādu dienu populārzinātnisko grāmatu autori, kas raksta par psiholoģiju, noslēgs džentlmenisku vienošanos, par ko nerakstīt. Tāpat kā Ilfa un Petrova «Zelta teļā» vienojās žurnālisti, kas devās aprakstīt Austrumu Maģistrāli: «... Un korespondenti vienprātīgi nolēma nerakstīt par Uzunkulaku, kas nozīmē Garā Auss, kas atkal savukārt nozīmē — stepes telegrāfs. Par to rakstījuši visi, kas tikai bijuši Austrumos, un to vairs nav iespējams lasīt. Nerakstīt tēlojumus ar nosaukumiem «Isikula ezera leģenda». Pietiks banalitāšu austrumu gaumē!» Psihologi šajā sarakstā droši vien iekļaus nostāstu par pirmo psiholoģisko eksperimentu. Taču populāru grāmatu par psiholoģiju pagaidām vēl ir maz, tādēļ to autoriem ir dota brīva vaļa.

Ir cilvēki, kas ieiet zinātnes vēsturē un kļūst slaveni gluži nejauši. Par Kačalkinu, kas nervu sistēmas traucējumu dēļ nogulēja vairāk par diviem gadu desmitiem, mēdza sacīt, ka viņš «sagulēja sev pasaules slavu». Arī Griničas observatorijas necilā asistenta Kinbruka vārds psiholoģijas vēsturē iemūžināts visai neparastā kārtā.

Viss sākās ar atlaišanu... Kinbruka pienākums bija ar Bredlija metodi noteikt zvaigznes atrašanās vietu. Teleskopam ir orientējošs koordinātu tīkls, ko veido vertikālas līnijas; vidējā no tām sakrīt ar astronomisko meridiānu. Kinbrukam, novērojot zvaigznes kustību, vajadzēja fiksēt mirkli, kad zvaigzne šķērso meridiānu. Šādā veidā zvaigznes atrašanās vietu bija iespējams noteikt ar precizitāti līdz 0,1 sekundeī. Bija iespējams, taču ne katram.

Kad novērojumus izdarīja šefs — observatorijas direktors Masklains, viss noritēja normāli, protams, raugoties no direktora viedokļa. Taču, kad pie no-

vērošanas stājās asistents, notika kaut kas neizprotams: mirkli, kad zvaigznes šķērsoja meridiānu, viņš fiksēja gandrīz par sekundi vēlāk. Šis ārkārtīgās paviršības dēļ, kas, pēc šefa domām, liecināja par nevērīgu attieksmi pret darbu, asistentu atlaida...

Trīsdesmit gadus vēlāk Kinbruks tika rehabilitēts. Šo pakalpojumu viņam izdarīja Kēnigsbergas astronoms Besels. 1816. gadā, izlasījis ziņu par Griničas asistenta «pārkāpumu», Besels nodomāja, ka vaina droši vien nav paviršībā, bet gan kur citur. Varbūt novērotājam vispār nav iespējams absolūti precīzi konstatēt mirkli, kad zvaigzne šķērso meridiānu? Astronoms sāka apšaubīt pats savus novērojumus...

Pagāja desmit gadi, salīdzinot savus un savu kolēģu aprēķinus. Besels atklāja, ka starpība aprēķinos

var sasniegt vienu sekundi un katrs novērotājs kļūdas citādi. Ja šo kļūdu precīzi izmēra, var iegūt «personisko vienādojumu».

Tā tika veikti pirmie psiholoģiskie novērojumi un mērījumi, bet šie eksperimenti lika pamatus eksperimentālajai psiholoģijai.

Personības psiholoģijas panākumi liek domāt vēl par kādu rehabilitāciju. Šoreiz par Masklaina attaisnošanu. Vai viņš patiesi bija tik netaisns, turot asistentu aizdomās par paviršību? Pētot vienkāršas reakcijas, kā arī dažādas citas reakcijas, atklājies, ka to norise atkarīga no tādiem psiholoģiskiem faktoriem kā uzmanības ievirze un mērķtiecība, kas cieši saistīti ar cilvēka rīcības motīviem. Pēc tā, kā norisinās šķietami pavisam vienkārša reakcija, kuru cilvēks pats it kā nespēj pat regulēt, psihologi tagad objektīvi nosaka viņa attieksmi pret darbu, viņa rīcības apslēptos motīvus (reizēm tos neapzinās arī pats novērošanas objekts), ievirzi.

Tatjana Jendovicka pētīja pirmsskolas bērnu redzes asumu, izmantojot Landolta gredzenus. (Landolta gredzeni ir dažāda diametra aplocešes ar pārrāvumu vienā malā.) Vispirms tika izmērīts, no kāda attāluma bērni spēj saskatīt pārrāvumu gredzenos parastos apstākļos. Pēc tam bērnam lika priekšā spēlēt «medības». Tika norunāts, ka bērns būs izlūks un viņam jāatklāj, kur atrodas savvaļas zvēri. Tas uz zināms pēc pārrāvuma gredzenā: kurā pusē lodziņš, tur pulcējas zvēri. Taču zvēri ir tramīgi, tādēļ jācenšas pēc iespējas drīzāk atklāt, kur viņi slēpjas. Turklāt, jo lielāks ir attālums, no kura pārrāvums pamanīts, jo labāk. Mazo pēddzini iedrošināja, sakot, ka viņš noteikti visu izdarīs, kā nākas, lieliski tiks galā ar uzdevumu un izpelnīsies balvu.

Kāda atšķirība starp abām eksperimenta sērijām? Starpība tikai viena, un tā meklējama motivācijā,

cilvēka attieksmē pret uzdevumu. Un atklājās, ka šie psiholoģiskie faktori būtiski ietekmējuši redzes asumu gandrīz visiem bērniem, bet īpašus panākumus guvuši tie bērni, kuri ātri un aktīvi iedzīvojušies mednieka lomā. Vadīms, viens no mazajiem medniekiem, parastos apstākļos pārrāvumu gredzenā spēja saskatīt no 350 centimetrus liela attāluma, bet rotaļā redzēja to jau no 475 centimetru attāluma. Starpība — 125 centimetri! Vidēji redzes asums visiem piecus līdz sepiņus gadus vecajiem eksperimenta dalībniekiem paaugstinājās gandrīz par 30 procentiem.

Vēlāk Marija Neimarka Lidijas Božovičas vadītajā laboratorijā izstrādāja metodes, ar kurām iespējams mērit pusaudzū ievirzi. Skolēni saņēma kartītes ar dažāda garuma līnijām. Divas sekundes viņi aplūkoja līniju kartītē, tad mēģināja tādu pašu līniju novilkīt uz citas papīra lapas.

Vispirms tika izmērīts, cik lielu kļūdu pieļāvis katrs eksperimenta dalībnieks. Pēc tam «acumēra pētišana» tika iekļauta dažādās situācijās, kurās bērnu centieni precīzi uzvilkt līniju un izvairīties no soda punktiem tika stimulēti gan ar personiska, gan ar lietišķa rakstura motīviem. Sevišķi interesanti norisinājās eksperiments, kurā divi dažādi motīvi nonāca pretrunā. Pionierim, piemēram, paskaidroja, ka tad, ja līnijas būs garākas, cietīs viņa personiskais novērtējums, turpretim, ja līnijas būs īsākas, tas nāks par ļaunu pionieru vienībai.

Te nu patiesi bija iespējams izmērit, kurš pūlas savā, kurš — vienības labā. Turklāt visinteresantākais bija tas, ka bieži vien skolēni ar «egoistisku» ievirzi apzinīgi pieņēma lēmumu darboties kolektīva labā un sākumā arī izpildīja šo apņemšanos, taču pakāpeniski, paši to nemanīdami, sāka aizvien biežāk kļūdoties savā labā. Turklāt viņi tā arī palika prie-

cīgā pārliecībā, ka rīkojas nesavtīgi. Ne velti laboratorijā jokoja, ka nu beidzot esot noskaidrots, kā panākt, lai vilks būtu paēdis un kaza dzīva.

Jā, Ķinbruka lieta izrādījusies krietni sarežģītāka. Un, ja Masklaina rīcībā būtu bijuši šo izmēģinājumu dati, viņam būtu tiesības sacīt:

— Kaut' arī jums, godājamais kungs, šķiet, ka nesat vainīgs, mums tomēr vajadzēs šķirties, jo novērojumus jūs nokavējāt tādēļ, ka jums ir slikta iekšējā attieksme pret saviem pienākumiem...

Tādējādi ar astronomijas starpniecību psiholoģijā ienāca eksperiments. Simts gadu ritumā astronomija pati kļuvusi par eksperimentālu zinātni, bet viena no psiholoģijas nozarēm tiek dēvēta par kosmisko psiholoģiju. Psiholoģija vārda tiešā nozīmē iegājusi kosmiskā orbītā. Un arī tas vēl nav viss. Neviena cita zinātne tik lielā mērā nav izpelnījusies nākotnes zinātnes nosaukumu. To atzīst pat mūsu galvenie nākotnes eksperti — rakstnieki fantasti.

Kas bija Žila Verna fantastisko romānu varoņi? Tie bija inženieri, mehāniķi, izgudrotāji. Viņu vietā nāca zinātnieki — fiziķi un ķīmiķi. Divdesmitajā gadsimtā zinātniski fantastiskās literatūras varoņu vidū parādījās cilvēki baltos uzsvārcos — ārsti un biologi. Tagad fantasti sākuši apgūt psiholoģijas zinātnes neskartās zemes. Gandrīz katrā no šāda veida grāmatām tagad darbojas arī psihologs. Bet Ivana Jefremova «Andromedas miglājā» sperts solis tās psiholoģijas nozares virzienā, par kuru mēs šoreiz galvenokārt runāsim — sociālpsiholoģijas, grupu psiholoģijas virzienā. Jefremova varoņu rīcībā ir kaut kas tik apbrīnojams, par ko es viņu no sirds apskaužu: «Draudzības vektors — tiešs savienojums, ko ierīkoja tikai starp vistuvākajiem draugiem, lai dotu viņiem iespēju sazināties jebkurā brīdī. Draudzības vektors savienoja vairākas cilvēka pastāvīgās

uzturēšanās vietas — dzīvojamās un darba telpas, kā arī iemīļotos atpūtas stūrīšus.»

Noslēdzot II PSRS psihologu kongresu, kas 1963. gadā notika Ļeņingradā, profesors Boriss Anaņjevs aicināja «no runāšanas par sociālpsiholoģijas priekšmetu pāriet pie priekšmetiskas darbības sociālpsiholoģijas jomā». Tiesa gan, aizvadītajos gados strīdi par sociālpsiholoģijas priekšmetu nav rimušies (tik sarežģīts un daudzveidīgs tas ir), taču nu jau sāk parādīties mūsu sociālpsihologu speciālie teorētiskie un konkrētie pētījumi. Viņu «priekšmetiskā darbība» jau atspoguļojusies krājumos un monogrāfijās. Kā mēdz teikt, ledus ir sakustējies.

OTRĀ
NODAĻA

SABIEDRĪBA
ZEM
MIKROSKOPA

Mikrolielumu pasaule aizvien vairāk nodarbina cilvēces prātus, jo tā devusi atklājumus, kas satricinājuši visu mūsu līdzšinējo priekšstatu pamatus. Un arī tiesība izprast ikdienas dzīves mikroprocesus kļūst par vienu no galvenajiem cilvēces centieniem.

Bezgala mazo lielumu pasaule rada jaunu cilvēka psiholoģijas tipu, kas, iespējams, kļūs par noteicošo nākotnē.

Jurijs Rjurikovs

Vai psiholoģija var būt nesociāla?

Ne vienu reizi vien šīs grāmatas lappusēs jau pavīdējuši vārdi — sociālpsiholoģija jeb sabiedriskā psiholoģija. Ko tas nozīmē? Vai tad cilvēka psiholoģija var būt arī citāda — tāda, kas nav ne sociāla, ne sabiedriskā? Šāds jautājums ir vietā. Pat pētot atsevišķa cilvēka psiholoģiju, mēs saskaramies ar sabiedrisko psiholoģiju, sociālpsiholoģiju. Un tas ir ne vien tādēļ, ka cilvēks jau pēc savas izcelsmes ir sociāla būtne, bet arī tādēļ, ka pat pilnīgā izolācijā cilvēks apzinās savu piederību ne vien pie cilvēces

kopumā, bet arī pie kādas noteiktas tās daļas — šķiras, tautas, valsts. «Vientuļš nav tas, kas ir viens,» ir teicis Alberto Morāvia, «vientuļš ir tas, kas jūtas vientuļš.» Ikviens cilvēks sevī glabā jau kopš bērnības apgūtus vispārcilvēciskus jēdzienus, priekšstatus par apkārtējo vidi, cilvēkam piemītošus uzveres, domāšanas, darbības paņēmienus. Robinšona Kruzo vientulība beidzās tik laimīgi tieši tādēļ, ka uz vientuļās salas viņam biedros bija šī grandiozā, visas cilvēces pastāvēšanas vēsturē izveidotā savas personības iekšējā pasaule. Pilnīga robinsoniāde nav iespējama.

Lai kādā ziloņkaula tornī cilvēks būtu ieslēgts, viņš nevar neizjust savu piederību pie kopuma. «Cil-

vēks nav nekas cits kā sakaru mezgls,» rakstīja Antuāns de Sent-Ekzīperī. Un vēl: «Vientuļa personība nepastāv. Tas, kurš norobežojas savā vientulībā, rada zaudējumus vispārībai. Tas, kurš skumst, liek skumt arī citiem.»

To, kā atsevišķs cilvēks saplūst ar cilvēkiem kopumā, ar sabiedrību, ļoti spilgti formulējis Kārlis Markss kādā no saviem agrīnajiem darbiem.

«Indivīds,» viņš rakstīja, «*ir sabiedriska būtne*. Tāpēc jebkura tā dzīves izpausme pat tad, ja tā arī neparādās nepastarpināti *kolektīvā*, kopīgi ar citiem veicamā dzīves izpausmes formā, ir *sabiedriskās dzīves* izpausme un apliecinājums.»

Un vēl: «Taču pat tad, kad es nododos *zinātniskai* vai citai šāda veida darbībai, — darbībai, kuru tikai retos gadījumos es varu īstenot, būdams tiešā saskarsmē ar citiem, pat tad es nodarbojos ar *sabiedrisku* darbību, jo es darbojos kā cilvēks.»

Lai ko mēs darītu, lai ko domātu, vienmēr mūsu domas, darbi un jūtas kādam ir adresētas. Šīs rindas es, piemēram, rakstu pilnīgā vienatnībā, istabā neviena nav (kāda laime!). Taču es neviļus iztēlojos gan savu nākamo lasītāju — gudru (tas būtu jauki!), mazliet ironisku, taču labvēlīgi noskaņotu (kādēļ gan ne?), zinātkāru jaunu cilvēku, gan savu nākamo redaktoru, gan kritiķi (vēlamās īpašības jau minēju!) utt.

Sabiedrības mikrostruktūra

Gudrajā un niansēm bagātajā Juriija Rjurikova grāmatā «Trīs aizraušanās», no kuras aizgūts šīs nodaļas epigrāfs, sacīts: «Tiecība izprast ikdienas dzīves mikroprocesus kļūst par vienu no galvenajiem

cilvēces centieniem.» To pašu var teikt arī par cilvēku sabiedrības pētīšanu.

Pirms gadiem trīsdesmit četrdesmit izveidojās pat vesels socioloģijas novirziens, kas tā arī nosaukts — par mikrosocioloģiju. Viens no tās pamatlicējiem Dž. Moreno, kas uzstājās arī XVIII psihologu kongresā, nācis klajā ar paziņojumu: «Cilvēku sabiedrībai ir atomiska struktūra, kas analoga matērijas atomiskajai struktūrai.»

Sabiedrības mikrostruktūra — tās ir pirmajā acu uzmetienā nesaskatāmas psiholoģiskās attiecības starp cilvēkiem. Simpātijas un antipātijas, patika un nepatika veido apslēptu savstarpējo attiecību tīklu jebkurā kolektīvā.

Un sabiedrībā vienmēr līdzās visiem saskatāmām attiecībām pastāv arī šādas neredzamas attiecības.

Aplūkosit, piemēram, kādu ražošanas kolektīvu. Te ir gan kolektīva vadītājs, gan viņa vietnieki, meistari, kontrolieri, strādnieki... Vārdu sakot, pastāv struktūra, kuras izveidošanu diktējušas ražošanas vajadzības un kura iemiesota štatu sarakstā. Šai sistēmā cilvēku attiecības atkarīgas no viņu vietas ražošanas struktūrā. Ivans Ivanovičs pret Nikolaju Petroviču izturas kā ceha priekšnieks pret meistarū, Pjotrs Petrovičs pret Annu Sergejevnu izturas kā konstruktors pret tehnologu... Taču šiem cilvēkiem ir noteikta attieksme citam pret citu arī kā pret personībām ar savu gaumi, ar saviem centieniem, simpātijām un antipātijām. Tas, ka jebkurā kolektīvā pastāv šādas divējādas attiecības sistēmas, nerada nekādas šaubas, taču šo sistēmu mijiedarbība rada milzums psiholoģisku problēmu, ar kuru pētīšanu aktīvi nodarbojas psihologi gan mūsu zemē, gan aiz tās robežām.

Nelaime tā, ka buržuāziskie mikrosociologi ar psiholoģiskām problēmām cenšas aizstāt sociālās

problēmas un mēģina pierādīt, ka visas kapitālisma sociālās kaites ir izārstējamas ar psiholoģiskiem līdzekļiem.

(Raksturīgi, ka slimīgās parādības, kas piemīt kapitālistiskajai pasaulei, buržuāziskie psihologi cenšas piedēvēt cilvēcei kopumā. Viņi mēģina tās pacelt pat kosmiskos augstumos. «Vai gan viss kosmos,» skumji iesaucas Moreno, «aizvien vairāk un vairāk nesāk atgādināt milzīgu trakomāju ar dievu to kungu galvenā ārsta lomā!»)

Pret šādu pieeju sabiedrības pētīšanai vērsās jau Georgijs Pļehanovs: «Ne jau socioloģijai jābalstās uz psiholoģiju, bet, tieši otrādi, psiholoģijai, vismaz *sabiedriskajai* psiholoģijai, psiholoģijai, kas pievēršas to cilvēku idejām un jūtām, kas veido attiecīgo sabiedrību, ir jāapelē pie *socioloģijas*.»

To, cik lielā mērā pat cilvēku personiskās attiecības, viņu mikroattiecības atkarīgas no šo cilvēku šķiriskajām un ekonomiskajām attiecībām, lieliski parādījis amerikāņu zinātnieks Dž. Fursts. Grāmatā «Neirotiķis, viņa vide un iekšējā pasaule» viņš apraksta situāciju, kādā nonāk visādi patīkams, lādzīgs cilvēks, kuram pieder neliela fabrika ar desmit divpadsmit strādniekiem. Šis cilvēks, sauksim viņu par misteru Smitu, personiski pazina katru no saviem strādniekiem, viņam tie patika, viņš gribēja pret tiem izturēties labi un katram deva iespēju pieklājīgi nopelnīt. Pēc šādiem principiem mistera Smits vadīja savu uzņēmumu tikmēr, kamēr iestājās depresija: pēc zināma laika, redzot, ka pazeminās pieprasījums pēc fabrikas ražojumiem un samazinās peļņa, viņš bija spiests (savs krekls katram tuvāks!) dažus no strādniekiem atlaist, lai gan labi zināja, ka tiem būs grūti atrast citu darbu.

Taču apstākļi kļuva aizvien grūtāki. Pēc dažiem mēnešiem mistera Smits ievērojami samazināja sa-

maksu par darbu pārējiem strādniekiem. Sakarā ar darba dienas pagarināšanu un darba algas samazināšanu viņš nonāca konfliktā ar arodbiedrību organizāciju, pret kuras darbību līdz šim bija izturējies iecietīgi un kuru bija pat atbalstījis. Strādnieki izsludināja streiku, un pie fabrikas tika organizēti piketi.

Lai saglabātu savu stāvokli darījumu pasaulē, izturētu atbilstošā līmenī ģimenes materiālos apstākļus un saglabātu fabriku, misters Smits uzsāka cīņu pret arodbiedrību organizāciju un streiku likvidēja.

Kā redzējām, viņš bija spiests ieņemt dzelzainu pozīciju pret tiem cilvēkiem, kas viņam patika; līdz ar to radās daudz pretrunīgu jūtu. Ilgu laiku misters Smits atradās trauksmes un iekšēja nemiera stāvoklī. Galu galā viņš pārvarēja savu mīkstsirdību, un viņa attiecības ar strādniekiem izmainījās pašos pamatos.

Šis piemērs, kurš, kā atzīmē Dž. Fursts, nebūt nav izdomāts, rāda, ka «ekonomikas dzelzs likumi un saimniekošanas veids, kuru piekopj uzņēmēji, nav attiecināmi uz psihes problēmām, tie nav skaidrojami no psiholoģijas, tātad no iekšējo faktoru — personisko simpātiju vai antipātiju viedokļa.

Tas pats sakāms arī par politikas likumiem, par dažādu sabiedrisko grupējumu darbību, šķiru konfliktiem un citām svarīgām kapitālistiskās pasaules parādībām.»

Psiholoģija — biznesa līdzeklis

Ir pilnīgi skaidrs, ka pēc sava galamērķa, pēc savas idejiskās ievirzes mikrosocioloģija ir vēl viens nesekmīgs mēģinājums apstrīdēt marksismu un ar

jaunākajiem līdzekļiem aizstāvēt kapitālismu. Taču konkrētie pētījumi, kurus buržuāziskie zinātnieki veic cilvēku mikrovidē, cenšoties iepazīt cilvēku savstarpējās attiecības, devuši ne mazums noderīgu faktu un tiem ir liela praktiska vērtība. Šobrīd psiholoģiju izmanto par nozīmīgu biznesa līdzekli.

To atzīst arī buržuāziskās zinātnes «pasūtītāji» — lielākie darījumu pasaules dūži. Henrijs Fords II apgalvo: «Ja mēs tagad atrisināsim cilvēku savstarpējo attiecību problēmu ražošanā, mēs tuvāko desmit gadu laikā produkcijas pašizmaksu samazināsim par lik, par cik tā tika samazināta visā pēdējā gadsimta ceturksnī, ieviešot automobiļu masveida izlaides metodi.» Viņam piebalso firmas «General Mills» direktoru padomes priekšsēdētājs: «Šīs simtgades sākumā sava laika izcilāko biznesmeņu prātus nodarbināja ražošanas palielināšanas problēmas. Laikaposmam starp abiem pasaules kariem bija raksturīga pastiprināta interese par noieta tehniku. Turpretim mūsu simtgades otrā puse neapšaubāmi būs iezīmīga ar ievērojamiem panākumiem cilvēku savstarpējo attiecību jomā.»

Māka izprast cilvēku savstarpējās attiecības, spēja sadzīvot ar cilvēkiem tiek uzskatīta par vienu no svarīgākajām ražošanas vadītāja īpašībām. Ne velti Amerikas Savienotajās Valstīs, vērtējot rūpnīcu pārvaldnieku darba prasmi, pirmajā vietā, kā raksta Tereščenko, tiek izvirzīta noieta tirgus pārzināšana, otrajā vietā — māka organizēt zinātniskās pētniecības darbu un noteikt firmas darbības līniju turpmākajiem gadiem, bet trešajā — cilvēku savstarpējo attiecību pazīšana un prasme tās pareizi izmantot, spēja saprasties ar cilvēkiem.

Amerikas Savienotajās Valstīs pētīts 57 augstāko administrācijas ierēdņu ceļš «uz karjeras virsotnēm». Katru no viņiem vērtēja pēc simts punktu sistēmas.

Izrādījās, ka visaugstāk pa karjeras kāpnēm tikuši tie ierēdņi, kuri «cilvēcisko attiecību» ailē bija izpelnījušies 87 punktus. Turpretī tie, kas bija iestrēguši savā sākotnējā amatā, šai rādītājā parasti neieguva vairāk par 23 punktiem.

Psiholoģija kļuvusi par izdevīgu zinātni. Tās attīstībai tiek ziedoti kolosāli līdzekļi. Kādā no amerikāņu sabiedrībām, kurā «cilvēku attiecību» noregulēšanai tiek pievērsta sevišķa uzmanība, sociālpsihologu darbam atvēl 250 000 dolāru gadā. Uz katriem 300 strādniekiem paredzēts viens psihologs vai sociologs.

Simtiem zinātniskās pētniecības iestāžu izstrādā metodes, ar kuru palīdzību uzņēmumos varētu radīt labvēlīgu sociālpsiholoģisko atmosfēru, kas savukārt veicinātu darba ražīguma celšanos. Amerikas Savienotajās Valstīs ik gadus iznāk apmēram 300 zinātnisku darbu, kas veltīti šai problēmai.

Rietumeiropā tikai tajā psiholoģijas nozarē vien, kas pētī savstarpējās attiecības mazās grupās, ik gadus tiek publicēts vairāk par 150 pētījumiem.

Viktors Kudrjavcevs un Boriss Čehoņins stāsta, ka «četros gados, kopš firmas «Mitsubishi denki» rūpnīcās darbojas psiholoģiskais centrs, nav noticis neviens streiks, lai gan darba alga ir zema, bet dzīves dārdzība Osakā, tāpat kā visā Japānā, nemitīgi pieaug...». «Un tomēr ar īstajiem psiholoģiskā biznesa mērogiem,» viņi turpina, «mēs iepazīnāties nevis Osakā, bet gan firmas «Mitsubishi denki» Tokijas pārvaldē. Tur mēs uzzinājām, ka psiholoģiskā ietekmēšana visos divdesmit šī elektrotehnikas giganta uzņēmumos kļuvusi par sava veida kultu. Firmā valda stingrs noteikums: ikvienam vadošajam darbiniekam jāzina psiholoģijas pamati. Ipašosursos ražošanas vadītāji apgūst sarežģīto mākslu — prasmi strādāt ar cilvēkiem.»

Psihologi dara visu, lai šī māksla aizvien vairāk un vairāk iegūtu konkrētas zinātnes apveidus. Un centrālā vieta ierādīta mazās grupās pastāvošo attiecību psiholoģijai. Ne velti XVIII psihologu kongresa laikā simpozijs ar šādu nosaukumu notika stāvgrūdām pārpildītā Maskavas Valsts universitātes aktu zālē.

Tas, kas šķiet tik svarīgs kapitālistiem un izrādās noderīgs pat nesamierināmu šķiru pretrunu apstākļos, ar nesalīdzināmi lielākiem panākumiem var tikt izmantots sociālistiskajā sabiedrībā. Ne velti kolektīvu struktūras un dinamikas, grupas emocionālā klimata un psiholoģiskās saderības pētījumi šobrīd ir mūsu sociālpsihologu uzmanības centrā.

Grupas spēks

Jau runājām, ka cilvēks vienmēr sevi izjūt kā sabiedrības, kā viena veseluma daļu. Un tomēr ir starpība, vai cilvēks atrodas vienatnē vai citu cilvēku vidū. Pirmkārt, jau mainās cilvēks pats — viņa reakcija uz apkārtējo pasauli, viņa jūtas, domas, pat sejas izteiksme; otrkārt, rodas pilnīgi jaunas psihiskās parādības, kas var pastāvēt vienīgi tiešas saskarsmes procesā.

Ne velti pirmie sociālpsihologi mēdza runāt par «masu dvēseli», «kolektīvo dvēseli», «pūļa dvēseli». Mēs, protams, nevaram piekrist viņu skaidrojumam, taču pašas parādības fiksētas samērā precīzi. Iepazīsimies ar vienu no šādiem aprakstiem: «Lai kādi būtu indivīdi, kas veido pūli, lai kāds būtu viņu dzīves veids, nodarbošanās, viņu raksturs un saprāts, taču, līdzko tie kļūst par pūli, viņiem rodas kolektīvās dvēseles paveids, kas liek šiem cilvēkiem just, domāt un darboties gluži citādi, nekā domātu, rīkotos un justu katrs no viņiem atsevišķi.»

Protams, masu ietekme uz personību šai piemērā tiek absolutizēta. Patstāvīgs, stipras gribas cilvēks, kas pārliecināts par savu taisnību, nepazūd masā, taču arī viņa pārliecībā daudz kas mainās apkārtējo cilvēku ietekmes rezultātā.

Padomju Savienības maršala K. Rokosovska grāmatā «Karavīra pienākums» aprakstīts šāds notikums.

Pirmajā kara gadā, jūnija beigās, mūsu karaspēka daļas izcīnīja smagas aizstāvēšanās kaujas Jarcevas apkaimē. Komandieris uztraucās, kādēļ mūsu kājnieki, atradami aizsardzībā, tik pasīvi atklāj šauteņu uguni pret uzbrūkošo pretinieku. «Nolēmu,» atceras K. Rokosovskis, «personiski pārbaudīt priekšējo pozīciju aizsardzības sistēmu vienā no visatbildīgāka-

jiem iecirkņiem. Aizkļuvis līdz kādai no ierakumu ligzdām (pēc toreizējās sistēmas katrs kareivis atradās atsevišķā ierakumā. — J. K.), es nomainīju ierindnieku, kas tur atradās, un paliku viens.

Zināju, ka kaut kur labajā un kreisajā pusē tāpat ierakumos sēž sarkanarmieši, taču es viņus neredzēju un nesajutu. Nodaļas komandieris nevarēja redzēt mani, tāpat kā es neredzēju savus padotos. Bet kauja turpinājās. Sprāga šāviņi un mīnas, svilpa lodes un šķembas. Reizēm lidmašīnas meta bumbas.

Un pat es, vecs karavīrs, daudzu kauju dalībnieks, atklāti runājot, šai ligzdā jutos ļoti nelāgi. Man tā vien gribējās mesties no tās ārā, lai paraudzītos, vai mani biedri vēl sēž savos ierakumos vai varbūt tos atstājuši un es esmu palicis viens. Ja pat es netiku vaļā no trauksmes sajūtas, tad kā gan te vajadzēja būt ap sirdi kareivim, kurš, iespējams, pirmo reizi piedalījās kaujā!

Cilvēks vienmēr paliek cilvēks, un ir dabiski, ka briesmu brīdī viņam gribas redzēt sev līdzās biedrus un, protams, savu komandieri. Ne velti parunā teikts: «Pulkā pat mirt nav grūti.» Un arī nodaļas komandierim katrā ziņā jāredz savi karavīri: vienus vajag uzmundrināt, citus — uzslavēt, vārdu sakot, nepieciešams ietekmēt cilvēkus un vadīt tos.»

Aizsardzības sistēma, kas sastāvēja no atsevišķiem ierakumiem un bija atzīta par labu trīsdesmitajos gados, jo šāda «robežlīnija izskatījās skaista», kara apstākļos izrādījās nederīga. To izveidoja, lai atsistu tanku un lidmašīnu triecienu, taču nebija ņemti vērā cilvēku savstarpējās saskarsmes likumi un pirmām kārtām mazās grupās pastāvošo attiecību psiholoģija, bet tas noveda pie situācijas, ko aprakstījis K. Rokosovskis. Drīz pēc aprakstītajiem notikumiem šī aizsardzības sistēma tika likvidēta un visās frontēs pārgāja uz tranšējām.

Iztēlojieties kaut vai šādu dzīves situāciju. Jums ir iespēja noskatīties filmu gan tukšā, gan pārpildītā kinozālē. Pirmajā mirklī šķiet, ka tukšā zālē taču ērtāk — neviens netraucē, jūs varat justies pilnīgi brīvi. Taču patiesībā ir gluži otrādi: tukšā zālē filmu uztveram daudz sliktāk un paviršāk nekā pārpildītā. Citu skatītāju klātbūtne aktivizē, pavairo un padziļina mūsu personiskos pārdzīvojumus. Liela nozīme ir arī tam, kas mums sēž līdzās. Ir būtiska atšķirība, vai mums blakus atrodas tīkams cilvēks vai blakussēdētājs izraisa negatīvas emocijas.

Par galveno sabiedrības mikroelementu daudzi sociālpsihologi uzskata mazo grupu. Tieši tajā norisinās visi tie sociālpsiholoģiskie procesi, no kuriem atkarīga katra atsevišķa cilvēka emocionālā pašsajūta un visa kolektīva emocionālais klimats. Ko mēs uzskatām par mazo grupu?

Sai sakarībā man nāk prātā kāda psihologa vārdi, kurš savas lekcijas par uzmanību sāka šādi: «Es zinu, kas ir uzmanība, un jūs zināt, kas ir uzmanība, taču, jo vairāk es par to runāšu, jo mazāk gan jūs, gan es sapratīsim, kas tad īstenībā ir uzmanība.» Šie vārdi visai precīzi izsaka vienu no galvenajām grūtībām: sākot psiholoģijas pētīšanu, cilvēks, lai cik savādi tas izklausās, pārāk daudz zina. Pareizāk sakot, viņam šķiet, ka viņš zina.

Psiholoģijas jomā cilvēkam ir pārāk daudz priekšstatu, kurus izcilais padomju zinātnieks Ļevs Vigotskis nosaucis par «sadzīviskiem» atšķirībā no skaidri formulētajiem un precīzajiem zinātniskajiem priekšstatiem. Izplūdušie un nenoteiktie «sadzīviskie» priekšstati cilvēka domu pasaulē «uzvedas» visai agresīvi un bieži vien novirza malā zinātniskos priekšstatus, ieņemot to vietu. Tādas pretrunas novērojamas jebkurā zinātnes nozarē. Atcerēsimies kaut vai fizikas jēdzienus «masa», «spēks», «ener-

ģija»... vai arī jēdzienu «informācija», kas tagad tik ļoti modē. Bieži vien tos lieto sadzīviskā nozīmē, pat tādās situācijās, kurās nepieciešams izmantot zinātniskos jēdzienus.

Taču visvairāk no šādas priekšstatu jaukšanas cieš psihologi. Gandrīz visi psiholoģijas termini tiek plaši lietoti ikdienas valodā. Visi zina, kas ir «domāšana», «atmiņa», «griba», «raksturs», «temperaments», «spējas». (Bieži vien šādas «zināšanas» studentiem sagādā nepatīkšanas psiholoģijas eksāmenos.)

Un visi, protams, zina, kas ir grupa. Visi, izņemot... psihologus. Pastāv milzīgs daudzums apzīmējumu, no kuriem neviens neizsaka būtību visā pilnībā. Pārāk daudzveidīgi cilvēku apvienību tipi šai gadījumā ņemami vērā.

Tiklīdz daži cilvēki nonāk savstarpējā saskarsmē, starp viņiem izveidojas saiknes, kas tos apvieno grupā. Pat īslaicīga saskarsme starp cilvēkiem rada noteiktas attiecības. Reizēm cilvēki vēl nav paspējuši savstarpēji pārmīt ne vārda, bet kontakts starp viņiem jau nodibinājies. Tie ir vai nu simpātiju, vai antipātiju iedīgļi.

Iedomājieties kaut vai pasažierus tālsatiksmes vilciena kupejā, turklāt ceļamērķim nemaz nav jābūt tik sevišķi tālam. Pavadītāji ir projām, gar vagona logiem aizslidējusi stacija, sākas visparastākā ceļojuma ikdiena. Tā sākas ar to, ka nodibinās attiecības starp pasažieriem. Gandrīz vienmēr atrodas cilvēks, kas uzņemas līdera funkcijas. Viņš kļūst par kāda izklaidēšanās pasākuma iniciatoru. (Diapazons šai ziņā ir visai plašs — sākot no šaha partijas un beidzot ar līdzpaņemto dzērienu degustēšanu.) Kāds cits uzņemas anekdošu stāstītāja lomu, vēl kāds trešais (viņš ir nomāktā garastāvoklī) kļūst par no-

sodījuma objektu ceturtajam, bet ceturto kāds klu-
sībā ienīst par trokšņošanu.

Vārdu sakot, lomas sadalītas, attiecību pamatlī-
ņas iezīmētas — ir radusies grupa. Un, lai cik īslai-
cīgi tai būtu lemts pastāvēt, šai periodā tā daudzē-
jādā ziņā ietekmēs cilvēku noskaņojumu, brauciena
emocionālo atmosfēru. Daļai pasažieru ceļojums iz-
vērtīsies viegls un patīkams, daļai — nogurdinošs,
pat mokošs.

Ikviens cilvēks nonāk ne tikai šādās īslaicīgās ap-
vienībās, bet iesaistās arī noturīgākās grupās: viņš
ir gan ģimenes, gan kāda ražošanas kolektīva, gan
sporta komandas vai mākslinieciskās pašdarbības
kolektīva loceklis. Grupu ir tik daudz, ka tās visas

nemaz nav iespējams nosaukt. Tās atšķiras gan pēc nozīmes cilvēka dzīvē, gan pēc savas pastāvēšanas ilguma, gan pēc nodibināšanas veida. Dažas no tām tiek īpaši izveidotas kādam noteiktam mērķim, piemēram, lidmašīnu un kuģu apkalpes, ražošanas brigādes, klases skolās, bērnu dārzu grupas, bet citas rodas nejauši. (Pēc šī principa izveidojās arī grupa vagonā.) Vēl citas nodibinās kopīgu interešu vārdā. Atcerēsimies kaut vai maksšķerņieku vai aizrautīgu filatēlistu grupas.

Tādas grupas, kas tiek speciāli organizētas, sauc par formālām vai oficiālām grupām, bet tādas, kuras radušās stihiski, — par neformālām vai neoficiālām grupām. Un nu mēs esam nonākuši visai slidenā vietā.

Ikviens, kam bieži nākas uzstāties auditorijas priekšā, zina, ka oratora un klausītāju attiecības nav izsakāmas ar vienkāršo formulu «viņš runā, mēs — klausāmies». Starp lektoru un klausītāju vienmēr pastāv ne vien tiešas (no runātāja uz klausītāju), bet arī atgriezeniskas (no auditorijas un lektoru) saiknes. Daudz pirmajā brīdī nepamanāmu pazīmju pieredzējušam un vērīgam pasniedzējam vai propagandistam signalizē par to, kā viņa vārdi tiek uztverti.

Aizritējušas tikai piecas sešas lekcijas minūtes, bet jūs jau zināt, kas šai auditorijā veido līdzjutēju grupu: tādi klausītāji vienmēr lūkojas runātājam tieši acīs un, paši to nemanīdami, piekritoši māj ar galvu, smaida, kad viņš mēģina pajokot. Iegaumē, tas ir tavs zelta fonds, kuram ar katru nākamo domu un argumentu, ko tu izsaki, jāpalielinās. Tieši tā, taisnību sakot, arī izpaužas māka iejūsmināt auditoriju. Bet tur, pie loga, sasēdušies klausītāji, kas noskaņoti kritiski. Tie ir oponenti. Bet trešajā un septītajā rindā sēž vienaldzīgie. Viņi izklaidīgi skatās apkārt,

ieņem dažādas nevērīgas pozas, mēģina pat uzsākt sarunas ar blakussēdētājiem...

Taču studentu auditorijās, kur pasniedzēju un klausītāju saista ne vien interese par apspriežamo problēmu, bet arī tādas vērā liekamas saiknes kā gaidāmās ieskaites un eksāmeni, tas viss ir daudz sarežģītāk. Ilgajos skolas gados, kā arī apmeklējot garlaicīgas, taču obligātas lekcijas, studenti iemanījušies pieņemt savdabīgu aizsargmasku. Viņi iemācījušies veikli simulēt uzmanību, ieinteresētību, pat dedzīgu piekrišanu lektora vārdiem: skatās viņam tieši acīs, piekrietoši māj ar galvu, reizēm pat ar dziļdomīgu sejas izteiksmi pieraksta konspektā sevišķi vērtīgas «atziņas». Taču vēlāk šīs lapiņas no klades nez kādēļ tiek rūpīgi izplēstas, ieliktas aploksnē un... Studentu aprindās figurē pat tāds termins — «konspekts mīļajiem mājnikiem».

Bet pat šie trenētie klausītāji parasti liek pie malas visas savas ikdienas darīšanas, kad lekcijas izklāsts nonācis pie kādas no slidenajām vietām. Šobrīd tas ir termins «formālā grupa». Apzīmējumu «formāla» ir sakompromitējusi formālisma kritika, kas šausa formālu attieksmi pret darbu, izsmej formalistiskus izlēcienus mākslā. Nereti, kad lektors, nosaucot formālās grupas, norāda brigādes kolektīvu, studentu grupu vai karavīru apakšvienību, auditorijā atskan sašutuma pilnas replikas: «Nav tiesa! Mums ir nevis formāla, bet gan īsta grupa!»

Te nu jāpaskaidro, ka šai gadījumā apzīmējumam «formāla» nav nekādas emocionālas nokrāsas, tas vienīgi norāda uz objektīvo faktu, ka grupa izveidota speciāli, lai veiktu kādu noteiktu darbību.

Šādai grupai ir sava noteikta struktūra, ko nosaka «no augšas», teiksim, ar štatu sarakstu vai kādā citā veidā. Taču zem šīs ārējās struktūras vienmēr atrodas arī neformālā struktūra: saiknes, kas izveidoju-

šās, pamatojoties uz cilvēku savstarpējām simpātijām un antipātijām. Ļeņingradas psihologs Igors Volkovs šīs struktūras salīdzina ar savienotajiem traukiem, kuros šķidrums vietā «iepildītas» cilvēku attiecības ar spilgti izteiktu emocionālu tonējumu. Formālās funkcionālās saskarsmes «asinsvadi» atrodas augstāk par neformālo attiecību «kapilāriem».

Reālajā dzīvē ir ļoti grūti noteikt precīzu grupas diagnozi — konstatēt, vai grupa ir formāla vai neformāla. Bieži vien sākotnēji grupa izveidojas kā neformāla, taču pamazām iegūst stingru formālu struktūru, kas nonāk pretrunā ar neformālajām emocionālajām saiknēm.

Aplūkosim, piemēram, tā dēvētās kriminālās pusaudžu grupas. Tās, starp citu, patlaban tiek visai aktīvi pētītas gan mūsu zemē, gan aiz robežām. Parasti šāda kompānija izveidojas nejauši un uz pilnīgiem brīvprātības pamatiem. Kaut kur pavārtē vai uz ielas stūra sapulcējas daži pusaudži, kuri aiz gara laika nezina, kur dēties. Nodibinās pazīšanās, rodas dažādi varianti, kā nosist laiku... Bieži vien šādai grupai piedrojas kāds gados vecāks un vairāk pieredzējis cilvēks, kurš pamazām pakļauj sev pārējos... Pakāpeniski grupā izveidojas ļoti stingra varas hierarhija. Kļūst par šādas grupas locekli vai izstāties no tās vairs nav tik vienkārši. Jāšaubās, vai šādu grupu vai bandu, kā to tagad patiesībā vajadzētu nosaukt, var uzskatīt par neformālu grupu...

Reiz lekcijas laikā man uzdeva šādu jautājumu: «Vai ģimene ir formāla vai neformāla grupa?» Nav tik vienkārši atbildēt uz šo jautājumu pat tad, ja runa ir par mūsdienu padomju ģimeni.

Sastapušies divi cilvēki, iemīlējuši viens otru. Viņi iet uz satikšanos, kopā pastaigājas un risina nebeidzamas sarunas, kuras noved pie nenovēršama secinājuma: nav iespējams dzīvot vienam bez otra.

(Līdz šim viss norisinās atbilstoši neformālo saikņu mehānismam, un pāritis uz soliņa parkā ir neapstrīdama neformāla grupa.) Taču pēc izšķirošā lēmuma pieņemšanas gan viņš, gan viņa pēkšņi ļoti skaidri apzinās, ka mīlestība nav tikai nopūtas uz soliņa un pastaigas mēnesnīcā. Tā nozīmē arī iesniegumu dzimtsarakstu nodaļā, rūpes par dzīvājamo platību, un vispār... izrādās, ka pastāv laulības un ģimenes kodekss, kura lietišķie paragrāfi tik maz līdzinās Petrarkas sonetiem...

Mīlētāju apvienība pēc laulībām kļūst par ģimeni, tātad par grupu, kurā līdzšinējā apvienība papildināta (vai varbūt ierobežota?) ar formālu struktūru. Taču tā nav bijis vienmēr un, kā liekas, ne vienmēr arī būs.

«Bieži mēdz sacīt,» lasām Jurijs Rjurikova grāmatā «Trīs aizraušanās», «ka nākamības ideālā sabiedrība veidosies uz pamatiem, kas principā visai līdzīgi pirmatnējā komunisma pamatiem, tikai, protams, jau citā pakāpē. Tā tas, piemēram, ir ar sabiedrisko īpašumu, kas pastāvēja pirmatnējās kopienas apstākļos, kad nebija privātīpašuma, valsts, šķiriskas darba dalīšanas un cilvēks uz mūžu netika piesaistīts kādai šaurai profesijai... Caur «nolieguma noliegumu» cilvēce no jauna var atgriezties pie šiem senajiem pamatiem.»

Varbūt šāda «atkārtošanās, tikai augstākā spirāles lokā, piemeklēs arī ģimeni, iespējams, daži no senās ģimenes principiem atdzims nākotnē».

«Pašreizējās laulības,» turpina Rjurikovs, «balstās uz trim valzivīm — tā ir gan ekonomiska, gan juridiska, gan garīga apvienība; pirmatnējām laulībām nebija juridiska pamata, bieži vien tā nebija arī ekonomiska rakstura apvienība. Nākotnes laulības — un tā būs to kvalitatīvā atšķirība — no visiem

pašreizējo laulību balstiem acīmredzot saglabās vienīgi garīgos pamatus.»

Ja vien laulību un ģimenes attīstība norisināsies «Rjurikova gaumē», nākotnes sociologi droši varēs atzīt: ģimene ir neformāla grupa. Taču, kā liekas, atkal esam nonākuši slidenā vietā, un mūsu auditorija sadalījusies līdzjutējos, svārstīgajos un sašutušajos.

Nav tikai vienaldzīgo. Toties sašutošo netrūkst. Un tur nav nekā pārsteidzoša.

Kad saruna skar visiem labi pazīstamus, tuvus un nozīmīgus tematus, kad runa ir par jautājumiem, kuros katram cilvēkam ir savi, sen nobrieduši uzskati, priekšstati un izjūtas, ir ļoti grūti nodoties akadēmiskiem prātojumiem: mierīgi uzklaut visus «par» un «pret», aukstasinīgi izsvērt visus atšķirīgo viedokļu plusus un mīnus. Oponenti strauji iekarst, visbiežāk apelē pie jūtām, nevis pie loģikas, bet reizēm pat pāriet «no vispārējā uz personisko».

Tā atgadās bieži vien, kad jauna informācija nonāk pretrunā ar jau gataviem uzskatiem, ieradumiem un simpātijām, un cilvēks nereti to izjūt kā nepatīkamu spriedzi (psiholoģiskais diskomforts), no kuras cenšas atbrīvoties. Taču no šī stāvokļa var atbrīvoties dažādi. Var, piemēram, vispār nepievērst uzmanību faktiem, izlikties tos neredzam («Negribu par to ne dzirdēt un diezgan»); var noniecināt to faktu un datu nozīmi, kas izraisa disonansi. Bet var arī, un pie tā mēs agri vai vēl nonākam, mainīt savus līdzšinējos uzskatus.

Grupas atšķiras arī locekļu skaita ziņā. Zemākā robeža būtu skaidra — ne mazāk par diviem cilvēkiem. Bet kāda ir augstākā robeža?

Mazā grupa tādēļ arī tiek saukta par mazu, ka tā nedrīkst būt pārāk liela. Ne vairāk par 30—40 cilvēkiem. Skolas klase vēl uzskatāma par mazo grupu,

lai gan tik lielā «mazajā» grupā neizbēgami veidojas sikākas struktūrvienības.

Starp klases biedriem tomēr iespējami ciešāki vai mazāk cieši savstarpējie kontakti, un tā ir viena no galvenajām grupas īpatnībām.

Lai kādi ir grupas veidošanās apstākļi, tās mērķis, pastāvēšanas ilgums un dalībnieku daudzums, tā vienmēr ir viens veselums jeb kopums. Un šim kopumam ir noteikta struktūra. Pat tad, ja grupa sastāv no diviem, kā varētu likties, gluži vienādiem cilvēkiem, viņi tomēr jau veido sociālpsiholoģisku vienību, kurā pastāv gan noteiktas attiecības, gan noteikts lomu sadalījums.

Te nu es jau dzirdu lasītāja izbrīnas pilno balsi: kur gan jūs atradīsiet divus vienādus cilvēkus?

Izrādās, arī par to ir parūpējusies daba. Ģenētiķi atklājuši, ka kopdzimtņu vidū ir tādi, kas attīstījušies, olšūnai sadaloties divās un vairākās daļās. Šiem kopdzimtņiem ir absolūti vienāda iedzimtība, un patiesībā tie ir divi, trīs un vairāki viena un tā paša cilvēka «izdevumi».

Pirmajos dzīves mēnešos starp vienas olšūnas kopdzimtņiem (tāds ir to oficiālais nosaukums) nav vairāk atšķirības kā starp vienas un tās pašas grāmatas dažādiem eksemplāriem. Tikai vēlāk no viņiem izveidojas oriģinālas personības, kas līdzīgas tikai ārēji. To, ka vēlāk viņi kļūst dažādi, lielā mērā nosaka tieši grupa.

Lūk, ko par dviņu kolektīviem stāsta mūsu ievērojamākais speciālists šajā jomā Ivans Kanajevs. Zinātnieks tika novērojis dviņu māsiņu Natašas un Emmas (Noemas) attīstību. Agrā bērnībā viņas bija ļoti satīcīgas. Viņu miļākais vietniekvārds bija «mēs», kuru meitenītes mēdza lietot gan vietā, gan

nevietā. Reiz viņas vecākiem, piemēram, pavēstīja: «Šonakt mēs redzējam sapni...» — un tad, viena otru pārtraukdamas, stāstīja katra savējo.

Mazajā dvīņu grupā «līdere» un vadone bija Nataša, bet Emmai parasti bija pasīva loma. Reiz Emma eksperimenta laikā laboratorijā tikmēr grozīja skrūvi, līdz nejauši nosvieda to zemē. «Es,» stāsta zinātnieks, «palūdzu, lai viņa atrod šo skrūvi. Nataša nekavējoties metās meklēt, bet Emma, rokas aiz muguras salikusi, mierīgi noraudzījās māsas pūliņos. Kad pajautāju, kādēļ meklē Nataša, nevis viņa pati (skrūvi taču pazaudēja viņa), Emma atbildēja: «Tāds darbus mums dara Nataša.»»

Emma labprāt pakļāvās Natašai, izmantoja viņas aktivitāti, bet Nataša ar patiku «komandēja». Protams, šāda polarizācija, kas, starp citu, piemīt jebkurai grupai, var nelabvēlīgi ietekmēt abu meiteņu attīstību, un viena no viņām var izaugt pārāk valdonīga un pašpārliecināta, bet otra — pārāk bikla un pasīva.

Bet tagad palūkosimies, kāda iekšējā struktūra bija grupā, kas sastāvēja no četrām kopdzimtņu māsiņām Morloku ģimenē (ASV). Visas grupas virsvadību te bija uzņēmusies vislielākā no māsām, kas pārējās bija apsteigusi fiziskās attīstības ziņā. Viņa pārstāvēja māsu intereses apkārtējā pasaulē, bija viņu «deputāte». Vismazākā bija «bēbijs», kuru pārējās aprūpēja. Divas vidējās māsiņas bija uzņēmušās tādu kā izklaidētāju lomu: viena no viņām bija «klauns», auša un jokdare, bet otra — «māksliniece» (viņai bija nosliece uz mūziku un zīmēšanu).

Novērojot šādu kolektīvu attīstību un izturēšanos, psihologi nonāca pie ļoti svarīga secinājuma, kas attiecināms ne tikai uz kopdzimtņiem vien: ikvienam cilvēkam kopīgās vides ietvaros ir sava individuāla mikrovide. Un šī mikrovide daudzējādā ziņā nosaka gan cilvēka attīstību, gan viņa radošos panākumus,

gan vispārējo emocionālo labklājību. Pavērojiet jebkuru klasi, jebkuru bērnudārza grupu, jebkuru ražošanas brigādi. Šajās grupās ikvienam cilvēkam notiek saskarsme ar daudziem biedriem, taču viņam ir arī savs tuvākās saskarsmes loks, sava mikrovide. No šī viedokļa jebkurš grupas loceklis grupā ieņem noteiktu vietu, katram veidojas sava neatkarojama savstarpējo attiecību situācija.

Tātad grupā, pirmkārt, rodas un gūst izpausmi tādas cilvēku psihiskās īpašības un stāvokļi, kuru pirms tam viņam nebija, un, otrkārt, grupa mums atklājas kā noteikta viengabalaina struktūrvienība, kurai piemīt pašai savas raksturīgas īpatnības. Jūs varat lieliski pazīt katru grupas locekli atsevišķi, taču par to, kā katrs no tiem izturēsies, nonākot tiešā saskarsmē ar citiem grupas locekļiem, kāda izrādīsies grupa kopumā, jūs vēl nevarat pateikt gandrīz neko. Šai nolūkā grupa jāpēta kā vienots un nedalāms veselums.

Pats par sevi saprotams, ka iepriekšminētais galvenokārt attiecināms uz grupām, kas pastāvējušas jau zināmu laiku. Kad cilvēki apvienojas šādā grupā, rodas pilnīgi jaunas psiholoģiskas parādības. «Rodas tas, ko ķīmijā sauc par aditīvām īpašībām,» raksta Pāvels Maslovs. «Priekšmetiem, kad tie apvienoti kopīgā masā, ir citas īpašības nekā tad, kad tie atrodas atsevišķi. Tā, piemēram, stikla lauska ir caurspīdīga, bet, ja saliek kopā pārdesmit šādu lausku, redzama intensīvi zila nokrāsa. Tā ir aditīva, jauna īpašība, kas nepiemīt atsevišķai lauskai. Aditīvu īpašību — cietību — iegūst arī kausējums, kurā savienota alva un varš (bronzā), lai gan šī īpašība nav raksturīga ne vienam, ne otram metālam.»

Antuāns de Sent-Ekziperī ir teicis (tiesa gan, tas sacīts citā sakarībā), ka grupā ir « kaut kas tāds, ko nevar izskaidrot ar materiāliem, no kuriem tā

veidota. Katedrāle nav tikai akmeņu summa. Tā ir ģeometrija un arhitektūra. Akmeņi nebūt neraksturo katedrāli, bet gan katedrāle ar savu nozīmi piešķir vērtību akmeņiem. Sos akmeņus padara cildenus tas, ka tie ir katedrāles akmeņi. Visdažādākie akmeņi kalpo tās vienībai.»

Nav jau, protams, vienalga, no kādas kvalitātes sastāvdaļām veidojas kopums, taču tas jau ir cits jautājums.

No daudzajām pazīmēm, kas raksturo grupu, par pašām būtiskākajām tiek uzskatītas šādas.

«Grupas locekļu vidū jāpastāv mijiedarbībai, starp viņiem jābūt tiešam kontaktam. Kontakts, protams, atkarīgs no kopīgās darbības, kuru veic grupas locekļi. Šo atkarību sociālpsihologi izsaka, piemēram, ar šādām formulām: «Ja mainās darbība, mainās arī savstarpējā mijiedarbība — un otrādi», «Personas, kas bieži nonāk savstarpējā mijiedarbībā, cenšas mīlēt cita citu». (Te nu vajadzētu precizēt, par kādu mijiedarbību ir runa. «Jātnieka un zirga» tipa mijiedarbība nepavisam neveicina simpātiju rašanos. Drīzāk gan otrādi! Taču šādos gadījumos sociālpsiholoģijā mēdz runāt par «konflikta» grupām.)»

«Grupas locekļiem ir kopīgi motīvi un mērķi, kas nosaka viņu rīcību.»

«Grupas locekļi rada uzvedības normas, kas kopīgas visai grupai.»

«Grupas locekļi paši sevi un citus uztver kā grupas locekļus.»

Pēdējā pazīme tikai pirmajā acu uzmetienā šķiet pati par sevi saprotama. Istenībā tik vienkārši tomēr nav. Mēs taču visi esam piederīgi pie vairākām grupām, bet par savējo, par to grupu, kas mums pašiem ir visnozīmīgākā, uzskatām tikai vienu no tām. Sociālpsiholoģijā ir jēdziens «referentgrupa». Tā ir grupa, ar kuru, pēc Igora Kona vārdiem, «indivīds

jūtas saistīts visciešāk un kurā viņš smēlas savas uzvedības normas, savus vērtību mērus un ievirzi».

Var gadīties arī tā, ka cilvēks dzīvo un darbojas grupā, kuru neatzīst par savu. Viņš tiecas uz citu grupu. Bieži vien uz tādu, kurā nekad netiks pieņemts. Atcerieties, kā tipisks sīkpilsonis tiecas uz «augstāko sabiedrību». Šāda veida situācijas var izraisīt nopietnu iekšējo krīzi. Dažkārt pusaudzis neuzskata savus klases biedrus par īstajiem draugiem. «Sava» grupa viņa uztverē var būt, teiksim, gados vecāku jauniešu grupa, kas viņam imponē ar savu neatkarību, pārgalvību, ar nevērīgu attieksmi pret vispārpieņemtajām normām.

Līdzīgas parādības man ne vienu reizi vien nācies novērot studentu grupās. Gandrīz vienmēr kursa biedru vidū ir kāds puisis vai meitene, kas gan pieder pie grupas, taču psiholoģiski lidinās pavisam citās sfērās. Šādas norobežošanās iemesli var būt ārkārtīgi dažādi. Tā, piemēram, šī modernā meitene kārtojusi eksāmenus teātra skolā. Pedagoģiskais institūts viņai nozīmē piespiedu piezemēšanos. Tagad viņa ar visiem dvēseles spēkiem tiecas pie savām apdāvinātākajām un veiksmīgākajām draudzenēm, kas saistītas ar teātri vai vismaz apgrozās teatralu ap-rindās. Grupas biedru centieni un rūpes viņai šķiet sīkas un neinteresantas. Bet šim puisim interesē tikai draugi no sporta kluba. Šādas pretrunas bieži izpaužas formulā «es» un «viņi». Šoreiz «viņi» ir studiju biedri, pie kuriem atvedis jaunais liktenis.

Vislabāk, protams, ir tad, ja grupa, pie kuras cilvēks ir piederīgs, vienlaikus ir arī viņa referent-grupa. Taču ir vēl kāda pretrunu formula: «mēs» un «viņi». «Mēs» — tā ir mūsu grupa, «viņi» — tie ir visi pārējie. Vārdu sakot, grupas egoisma izjūta.

Reizēm šādu grupas egoismu maldīgi uzskata par kolektīvisma izpausmi. Taču tas jau ir īpašs temats.

Grupa un kolektīvs

Viens no viskareivīgākajiem XVIII Starptautiskajā psihologu kongresā bija mūsu 35. simpozījs, kuru organizēja padomju psiholoģe Lidija Božoviča un amerikānis J. Bronfenbreners. Polemika sākās jau ar nosaukumu, kas bija iespiests uz debeszīlā, ārēji tik miermīlīgi noformētā materiālu krājuma apvāka. Krievu valodā bija dots šāds nosaukums: «Personības veidošanās kolektīvā», bet angļu variantā — «Personības attīstības sociālie faktori». Izrādās, angļu valodā nav vārda «kolektīvs» un buržuāziskajā sociālpsholoģijā, kas tik sīki apraksta visdažādākās grupas, nepastāv šis, ļoti iespējams, vissvarīgākais, jēdziens.

Kā gan tas iespējams — grupu, cik tik uziet, bet kolektīva nav? Kas gan tādā gadījumā ir grupa un kas — kolektīvs? Esam atkal nonākuši slidenā vietā. Tik slidenā, ka tad, kad es III psihologu kongresā Kijevā savas uzstāšanās noslēgumā nolasīju iesūtīto jautājumu «Kas ir kolektīvs?», auditorijā atskanēja smiekli. Rūgti smiekli. Šis jautājums regulāri izvirzījās visās kongresa «sociālajās» sekcijās, un neviens vairs necerēja, ka tas ir noskaidrojams.

Tagad, kad diskusiju kaislības ir pierimušas, es pat lāgā nespēju aptvert, kālab mēs tā samudžinājām problēmu, kuru tik spoži jau pirms četrdesmit gadiem bija atrisinājis Antons Makarenko, kuram parasti veltām tādus apzīmējumus kā izcilais pedagogs un ievērojamais rakstnieks, bet kurš šobrīd visā pasaulē atzīts par vienu no visnozīmīgākajiem sociālpsholoģiem. Šai sakarībā visai raksturīgi ir profesora J. Bronfenbrenera vārdi: Makarenko eksperiments pārspēj visu, ko rietumu sociālpsholoģi paveikuši pēdējos trīsdesmit gados.

Pirmām kārtām Makarenko kategoriski iebilda

pret to, ka tiek jaukti jēdzieni «grupa» un «kolektīvs». Tiesa gan, ikviens kolektīvs ir arī grupa. Taču ne jau katra grupa ir kolektīvs. Lai grupa kļūtu par kolektīvu, tai jānoiet sarežģīts attīstības ceļš un šai ceļā jāiegūst vesels kopums dažādu pazīmju un īpašību.

Kad grupa kļūst par kolektīvu?

Pazīstamais pētnieks Zalužnijs, kas darbojās trīsdesmitajos gados, uz šo jautājumu atbildējis tā: «Par kolektīvu mēs saucam tādu savstarpējā mijiedarbībā esošu personu grupu, kura pierādījusi, ka spēj kopīgi reaģēt uz attiecīgu kairinātāju vai arī uz veselu kairinātāju kompleksu.»

Tātad arī mūsu kupejas kaimiņi ir kolektīvs? Viņi taču «kopīgi reaģēs», ja, piemēram, vagonā pēkšņi nodzisis gaisma vai notiks kāds cits neparedzēts atgadījums.

Ne velti Makarenko asi izsmēja šāda veida definējumus. «Ikvienam objektīvam cilvēkam ir acīmredzams,» viņš atzina, «ka tas ir varžu, pērtiķu, molusku, polīpu vai kaut kādu citu dzīvu būtņu kolektīva apzīmējums, tikai ne cilvēku kolektīva formulējums...»

Kolektīvs ir mērķtiecīgs organizētu personību komplekss, kuram ir kolektīva vadības orgāni. Bet tur, kur ir kolektīva organizācija, tur ir arī kolektīva vadības orgāni, tur arī jautājums par biedra attieksmi pret biedru *nav jautājums par draudzību, par mīlestību, par kaimiņu attiecībām, bet ir jautājums par atbildīgu atkarību.*» (Pasvītrojums mans. — J. K.)

Daži psihologi, pamatojoties uz Makarenko formulējuma pēdējo daļu, uzskata, ka viņš vispār ignorē personiskās attiecības kolektīva locekļu vidū un visu reducē uz «atbildīgo atkarību». Izlasot kaut vai «Pedagoģisko poēmu», kļūst skaidrs, ka īstenībā ir

pavisam citādi. Tieši viņš vairāk nekā jebkurš, organizējot kolektīvu, ņēma vērā gan draudzību, gan mīlestību, zināja, kā izvēlēties kaimiņus, un rēķinājās vēl ar daudz ko citu.

Atcerieties kaut vai vienu no Kurjažas iekarošanas detaļām.

«Komjaunieši, raksta Makarenko, «lieliski sakomplektēja jaunās vienības. Žoras, Gorkijieša un Ževelija ģenialitātes rezultātā kurjažnieki tika iedalīti vienībās ar aptiekāra precizitāti, ievērojot draudzības saites un naida bezdibeņus, raksturus un sliksmes, centienus un novirzienus. Ne jau velti avangarda grupa bija divas nedēļas staigājusi pa guļamtelpām.

Ar tādu pašu apzinīgu rūpību bija sadalīti arī gorkijieši: stiprie un vājie, enerģiskie un mīkstčaulī, nopietnie un jautrie, īstie cilvēki un apmēram cilvēki — visi bija atraduši sev vietu atkarībā no dažādiem apsvērumiem.»

Kā redzējām, Makarenko lieliski pārvaldīja sarežģīto mākslu komplektēt vienības, ņemot vērā to dalībnieku psiholoģisko saderību, lai gan tolaik vēl nepastāvēja šāds jēdziens. Bet savā sākotnējā kolektīva formulējumā viņš uzsver, ka tajā pastāv gan lietišķās attiecības, gan personību savstarpējās attiecības. «Par sākotnēju kolektīvu,» raksta Makarenko, «apzīmē tādu kolektīvu, kura atsevišķie locekļi ir pastāvīgi apvienoti darba, draudzības, sadzīves un ideoloģiskā ziņā. Tas ir kolektīvs, ko savā laikā mūsu pedagogijas teorija ieteica nosaukt par kontakta kolektīvu.»

Taču kolektīvs — tā nav tikai labi noorganizēta grupa, kurā darbojas atbildīgās atkarības sistēma, vadības orgāni utt. Galu galā arī bandā var pastāvēt stingra organizācija un atkarības sistēma. Un tomēr tā nav kolektīvs.

«Kolektīvs,» rakstīja Makarenko, «var pastāvēt tikai tad, ja cilvēkus tajā apvieno sabiedriski derīgi uzdevumi un centieni.»

Raksturīgi, ka tieši no mērķiem, no tā, kāda ir grupas ievirze, atkarīga tās iekšējā struktūra un attīstības dinamika.

Interesantus datus šai jautājumā ieguvis Kurskas psihologs Aleksejs Černišovs. Viņš salīdzināja labi organizētas pusaudžu grupas, kurām bija dažāda ievirze: pozitīva un negatīva (tā devētās grūti audzināmo jauniešu kompānijas).

Atklājās, ka tad, ja ir vienādi priekšnoteikumi, kolektīviem ar pozitīvu ievirzi salīdzinājumā ar grupām «vispār», kurām šādas ievirzes nav, raksturīgas šādas iezīmes:

tie spēj efektīvāk atrisināt kolektīvus uzdevumus, kuriem ir krasi izteikts sabiedrisks saturs;

attiecības starp atsevišķām personām šajos kolektīvos iegūst savstarpējas izpalīdzības un saliedētības raksturu, te valda saprašanās un emocionālās saderības noskaņa;

attiecības starp atsevišķām personām minētajos kolektīvos ir noturīgas. Pat pēkšņas nopietnas grūtības šādu kolektīvu neizsit no sliedēm, neizraisa dezorganizētību, apātiju, īgnumu.

Kā redzējam, morāli politiskā ievirze un saliedētība nosaka ne vien darbības virzienu, bet arī grupas sociālā organisma iekšējo uzbūvi.

Ne velti tieši kolektīvs savos locekļos attīsta vienu no svarīgākajām padomju cilvēku personības iezīmēm — kolektīvisma jūtas, kas, runājot Makarenko vārdiem, ir personības veidošanās «vingrošanas zāle». Kolektīvisms ir cilvēks, kurš uztver un pārdzīvo kolektīva intereses kā kaut ko tādu, kas viņam ir pats svarīgākais un nozīmīgākais. Tāds cilvēks

organiski nespēj realizēt savas šauri personiskās intereses uz kolektīva interešu rēķina.

Diemžēl gadās, ka kolektīvisma jūtas sajauc ar grupas egoisma izpausmēm. Bieži vien to veicina dažādas nepārdomātas sacensību formas. Atceros, internātskolā, kur es strādāju, bija cieņā sacensības zēnu un meiteņu vidū par guļamtelpu tīrību. Reiz manas klases meitenes stundu laikā iezagās sāncensu guļamtelpā un sarīkoja tur īstu grautiņu: izmētāja spilvenus, izbārstīja uz paklāja drāžas, pārbīdīja skapīšus...

Vai arī, teiksim, šāda aina: klasē iedrāžas aizsiesies puīselis un priecīgi sauc:

— Urrā! Sestajā b klasē četri divnieki algebrā!

Jā, nav viegli no grupas izaudzināt kolektīvu. Un ir aplam iztēloties kolektīvu par vēl vienu grupas paveidu. Kolektīvs — tas nozīmē arī noteiktu, turklāt visai augstu attīstības līmeni, pēc kura tiecamies. Grupai nepieciešama zināma attīstības vēsture, bet tās locekļiem — arī kopīgs, visai sabiedrībai svarīgs mērķis.

TRESĀ
NODAĻA

IZVĒLES
PSIHOLOĢIJA

Ir baigi
bezizvēlē dzīvot.
Tas ir baismi,
Baismāk par visu...¹

Roberts Roždestvenskis

...Cilvēkam ir grūti ātri atbildēt «jā» vai «nē». Kādēļ gan? Tādēļ, ka visgrūtākais cilvēkam ir izvēlēties. Patniecīgākā izvēle viņam jau nozīmē mikrotraģēdiju. Bet kādēļ gan?

Mihails Ančarovs

Dzīvie modeļi

Reizēm visparastākais vārds, kurš līdz šim izrunāts bez kādas īpašas attieksmes, pēkšņi iegūst neparasti dziļu saturu un izmainās līdz nepazīšanai. Viens no šādiem vārdiem ir «pavadonis».

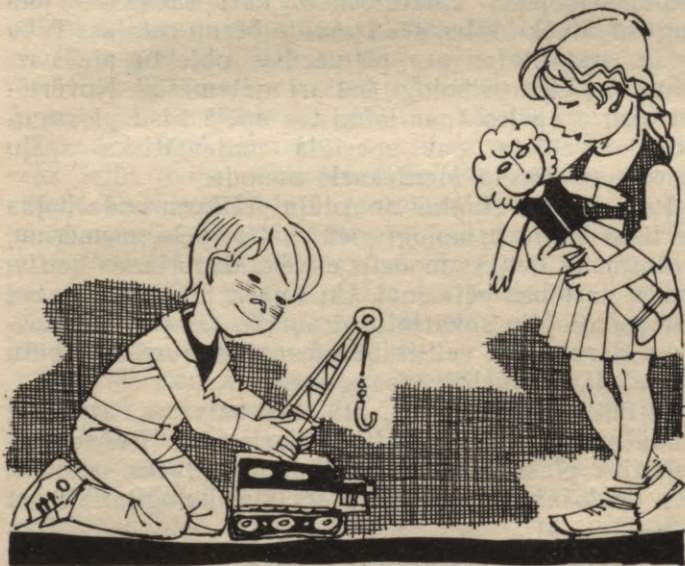
Taču vēl svarīgākas metamorfozes piemeklējušas vārdu «modelis». No bērnu tehnisko žurnālu lappusēm, kurās jaunie lasītāji jau gadiem ilgi smēlu-

---

¹ Atdzejojis J. Butūzovs.

šies padomus, kā būvēt automobiļu, kuģu un lidmašīnu modeļus, tas pārceļojis uz zinātnisko darbu lappusēm it visās zinātnes nozarēs. Arī vārds «modelēšana» tagad ieguvis ārkārtīgi solidu skanējumu. Tikpat solidu kā, teiksim, «kibernētika» vai «kvantēšana». No rotaļlietas modelis pārvērties par zinātniskās pētniecības metodi.

Jā, tagadējais «modelis» ir gluži kas cits. Tā nav vairs maza, simpātiska kāda priekšmeta kopija, bet gan daudzstāvīga formulu būve, sarežģīta elektronu shēma utt. Un arī tas vēl nav viss. Psihologi noskaidrojuši, ka arī mūsu zināšanas par apkārtējo pasauli un pat visa mūsu iekšējā pasaule, visa mūsu psihe nav nekas cits kā šis pasaules modelis.

Un arī bērnu rotaļāšanās patiesībā ir modelēšana. Bērns savā rotaļā veido «īstās» dzīves modeli un ar tā palīdzību apgūst šīs dzīves normas un likumus. Šo rotaļas īpatnību precīzi ievērojis jau Aleksandrs Puškins. Atcerieties rindas no «Jevgeņija Oņegina»:

Bērns paklausīgu lelli tver
Un vingrinās, kaut neaptver,
Jau pieklājīgā uzvedībā,
Kad liek pie sirds viņš lellei to,
Ko māte pašam iegalvo.¹

Bērnam lelle, kā pareizi jau esat nopratuši, nav nekas cits kā modelis.

Psiholoģiskajos pētījumos modeļu lomā bieži vien ir... paši bērni. Šie dzīvie modeļi ir iecienīts pētniecības objekts zinātniekiem, kuri savās — pieaugušo cilvēku interesēs izmanto bērnu rotaļas. Taču spēles un rotaļas par pētniecības objektu plaši izmanto ne vien psihologi, bet arī matemātiķi. Novērtējot azarta spēles (par laimi tās spēlē tikai pieaugušie!), izveidota pat speciāla matemātiska spēļu teorija, tā dēvētā Montekarlo metode.

Psiholoģijas zinātnē ar rotaļu pētīšanu nodarbojas ne tikai bērnu psihologi vien. Šaha spēle, piemēram, izrādījusies lielisks modelis cilvēka domāšanas heuristikās darbības pētīšanai. Un tomēr, ja visus rakstus par psiholoģiju sakārtotu piramīdā, tās pamatni veidotu darbi, kas veltīti bērniem, bet augšdaļā būtu tie raksti, kas veltīti pieaugušajiem.

Strādājot ar bērniem, atklājas uztveres, atmiņas, domāšanas, iztēles attīstības noslēpumi. Dzīvie modeļi tiek plaši izmantoti, lai pētītu cilvēka personības veidošanos. Attīstoties sociālpsiholoģijai, kļuva

---

¹ Atdzejojis M. Bendrupe.

skaidrs, ka bērnu grupa ir lielisks pieaugušo modelis. Izrādās, pat pirmsskolas vecuma bērnu vidū jau pastāv dažādas attiecību sistēmas, ir lideri un «atstumtie» bērni, turklāt pirmsskolas vecuma bērnu grupai un mazajai grupai, kas sastāv no pieaugušiem cilvēkiem, ir daudz vairāk savstarpējas līdzības nekā atšķirības. Tādēļ arī mēs pievērsīsimies galvenokārt pētījumiem, kuros par modeļiem izmantoti bērni.

Par pašu pirmo izvēli

Visgrūtāk ir atbildēt uz jautājumiem, kas skar visikdienišķākās parādības. Mēs jau mēģinājām atbildēt uz šādu «vienkāršu» jautājumu, proti, uz jautājumu, kas ir grupa. Tagad pievērsīsimies vēl vienam tikpat «vienkāršam» jautājumam. Kādēļ cilvēki vienmēr apvienojas grupā, kādēļ izveidojas šīs netveramās, tomēr tik reālās saiknes starp cilvēkiem, kāds psiholoģiskais cēlonis veido «saistvielu», kas tās nostiprina?

Gandrīz kopš pirmajiem savas dzīves mirkļiem cilvēks izjūt dziļu nepieciešamību pēc saskarsmes ar citiem cilvēkiem. To izjūt jau mazulis, kuram nav pat pāris mēnešu. Pārliecinieties pār jebkura zīdainīša šūpuli. Mazulis tūlīt sāks starot aiz prieka, uzsmaidīs jums, sniegsies pretī. Zinātnē šis prieks, ko bērnam sagādā saskarsme ar pieaugušo, ieguvis pat speciālu nosaukumu — rosmes komplekss.

Taču šis vienkāršais eksperiments jāsarīko tad, kad bērns vēl nav sasniedzis... piecu mēnešu vecumu. Kad iestāties šis «cienījamais vecums», vajadzība pēc saskarsmes kļūst selektīva un tāda paliek visu turpmāko dzīvi. Tas nozīmē, ka iepriekš grūti paredzēt, kā pret jums izturēsies bērns, ja jums nav tas gods būt viņa tētim, māmiņai vai kādam citam

tuvam un labi pazīstamam cilvēkam. Bērns vai nu uzsmaidīs jums, vai novērsīsies, bet varbūt sāks pat raudāt.

Jūs viņam vai nu patiksiet, vai nepatiksiet.

Bet mazais cilvēciņš būs izdarījis, iespējams, pirmo izvēli savā mūžā. Un, sākot no šī brīža, viņš visu mūžu vienmēr kaut ko izvēlēsies: vispirms pieaugušos, kurus apveltīs ar smaidu, vēlāk rotaļbiedrus, draugus skolā, sievu vai vīru. Mēs izvēlamies grāmatas, ko lasīt, mācību priekšmetus, kuros cenšamies iedziļināties pamatīgāk, izvēlamies profesiju, izvēlamies... Visu mūžu mēs to vien darām, kā izvēlamies.

Un tomēr — kādēļ gan vienam bērns uzsmaida, bet no cita novēršas?

To, kā pret mums izturas mazi bērni, der papētīt uzmanīgāk. Ne velti senos romānos, raksturojot varoni, mēdza sacīt: «Viņu mīlēja dzīvnieki un mazi bērni.» Autors ar to gribēja uzsvērt, ka varonis citos cilvēkos spēja izraisīt neapzinātas simpātijas.

Kas tad ir simpātijas? Tās varētu formulēt šādi: simpātijas ir nepieciešamība pēc saskarsmes ar noteiktu cilvēku.

(Šai vietā es ieteiktu nolikt grāmatu malā un domās sarīkot eksperimentu. Pieņemsim, jums kāds vai kāda izraisa simpātijas, tātad jūs vēlaties, jūtat nepieciešamību stāties ar šo cilvēku saskarsmē. Bet tagad padomājiet: varbūt kāds cenšas nodibināt ciešāku kontaktu ar jums? Tādā gadījumā varat droši secināt, ka esat kļuvis par simpātiju objektu. Lai gan tas jums, iespējams, nebija nekāds noslēpums.)

Un tātad — pat piecus mēnešus vecam bērnam vajadzība pēc saskarsmes saistās ar izvēli. Sākot no šī brīža, mēs nemitīgi un neapzināti no daudzām personām izvēlamies tās, kuras mums ir simpātiskas. Turklāt šīs izvēles noslēpumi ir dziļi individuāli:

viens nespēj no kādas meitenes ne acu novērst, bet otrs brīnās — ko viņš tai skuķi atradis? Vajadzība pēc saskarsmes liek cilvēkiem apvienoties grupās, bet izvēlīgums, kas saistīts ar šo vajadzību, noved pie tā, ka grupas ietvaros savērpjas neredzami simpātiju un antipātiju pavedieni.

Sola biedra izvēle jeb kā 7.b klase gandrīz atklāja sociometriju

Ir tāds svarīgs jēdziens kā štatu saraksts. Šai dokumentā norādīts, kurš kuram pakļauts, kādu algu saņem utt. Ir arī cita veida reglamenti, kas stingri nosaka ikvienas speciāli izveidotas grupas struktūru. Izmantojot šos dokumentus, pusstundas laikā var noskaidrot jebkuras organizācijas struktūru, uzzināt, kurš tajā ir priekšnieks, kurš — galvenais inženieris un kurš — vienkārši inženieris... Jūs ātri un bez grūtībām iepazīstinās arī ar aroddrupas, komjaunatnes pirmorganizācijas vai pionieru vienības organizatorisko struktūru.

Bet kā lai iepazīst grupas psiholoģisko struktūru, kā lai atklāj neredzamos simpātiju un antipātiju pavedienus, kas saista cilvēkus, kā lai noskaidro, kuri no grupas locekļiem patīk daudziem un kuri atrodas psiholoģiskā izolētībā? Vārdu sakot, — kā izzināt grupas mikrostruktūru?

Te noder speciālas eksperimentālas metodes, ko izstrādājusi sociālpsiholoģija. Viena no šādām metodēm ir sociometrija, kuras izveidotājs Dž. Moreno kļuvis slavens visā pasaulē. Turpretī 7.b klases skolēni, kurus savā stāstā «Tautvaldības dienas» apraksta brīnišķīgais rakstnieks Ilja Zverevs, tik slavēti nav, lai gan arī viņi gandrīz vai izgudroja sociometriju. Neko citu, izņemot nepatīkšanas, tā vi-

ņiem tomēr nedeļa. Bet labāk jau visu pēc kārtas un no pirmavota, jo žēl pārstāstot noplicināt šo humora piesātināto darbu.

«Kā vienmēr viss sākās ar Koļu. Pirms literatūras stundas viņš pēkšņi nēma un pārsēdās priekšējā solā pie Sašas Kamenska. Viņam bija steidzami apspriežamas visādas svarīgas lietas, ko viņš nevēlīgi nosauca par «marku būšanām», bet Saša svinīgi dēvēja par «filatēliskām interesēm».

Krievu valodas skolotāja sašutusi pieprasīja, lai 7.b klases audzinātāja Ariadna Nikolajevna sauc vainīgos pie kārtības. Audzinātāja arī mēģināja visus stingri nostrostēt, bet... savas bargās runas noslēgumā pēkšņi pateica divainus vārdus, kas nepavisam nesaderējās ar visu iepriekš teikto.

— Bet galu galā, — viņa sacīja un, kā likās, atviegloti nopūtās, — jūs taču esat lieli cilvēki. Izlemiet paši, kam ar ko sēdēt!

— Ko tas nozīmē — paši? — piesardzīgi iejautājās Jura Fonarevs.

— To arī nozīmē, ka paši!

— Urā! — klusi sacīja Koļa.

— Urā! — nošalca klase. — Urā! Urā! Urā!»

Taču prieki bija pārāgri. Bērniem nebija ne jausmas par sociometriju, un tūlīt mēs redzēsīm, kā tas beidzās.

«Līdzko Ariadna Nikolajevna bija pa durvīm ārā, Koļa paķēra klēpī savas mantas — grāmatas, burtņicas, marku albumu un kaut kādu nezināmai vajadzībai domātu stobru (vai nu svilpi, vai šaujamo) — un aizstiepa to visu uz Sašas solu.

— Bet tu tinies pie Gaismekļa, — viņš sacīja Mašai un, mazliet apdomājies, piebilda: — Lūdzu!

Un Maša vienā mirklī savāca iedzīvi un projām bija. Pat neiepiķstējusies. Jādomā, aiz brīnumiem, ka Koļam tik pēkšņi pasprucis «lūdzu», taču visticamāk

aiz prieka, ka nu viņa uz visiem laikiem drīkst pār-
sēsties pie Jurkas Fonareva.

Un tajā pašā mirklī kā pēc signāla no klases
pretējiem stūriem divi cienījami cilvēki metās uz otro
solu. Sai solā sēdēja Aņa Kozloviča — pirmā pēc
skaistuma un apmēram trīsdesmit sestā pēc sekmēm.
Taču viņai līdzās bija tikai viena vieta un tā pati,
taisnību sakot, aizņemta. Un tā nu galapunktā sa-
stapās jau trīs spēkavīri. Saša Kamenskis, kas bija
atdrāzies no labās puses, Gena Hukasjans, kas bija
atžojis no kreisās puses, un mākslinieks Tjutjkins,
kas sēdēja savā parastajā vietā.

— Nēmiēt un izkaujieties, — deva sirsnīgu pa-
domu Jura Fonarevs, kurš varēja priecāties par citu

nelaimi, jo pašam viss jau bija atrisinājies labāk par labu. — Vispirms lai izviltojas Saša ar Genu... Uzvarētājam būs jācīnās ar Tjutjkinu. Zelta medaļas ieguvējs varēs sēdēt ar Aņu. Sudraba medaļas īpašnieks paliks, kur bijis, bet bronzas medaļas izcīnītājs sēdēs pie Koļas.

Klase nodārdēja smieklos. Bet pretendenti nokumuši devās katrs uz savu pusi.

— Nabadziņš, — sacīja Maša, noraudzīdamās uz kārno un apjukušo Sašu. — Kailais karalis Līrs.

Taisnību sakot, viņa tā nodomāja klusībā, tikai neviļus pateica skaļi.

— Tā nevar, — teica Ļova Mahervaks, uzrāpies uz sola. — Viens cilvēks, teiksim, grib sēdēt ar otru cilvēku. Bet viņš, šis otrais, varbūt negrib ar pirmo, viņš varbūt vēlas ar trešo, kuram savukārt netik ar otro, bet gan ar ceturto, kas savukārt...

— Viss skaidrs, — sacīja Saša, jau atguvies no trieciena. — Un ko tu iesaki?»

(Nabaga gudrinieks Ļova Mahervaks. Viņš nezināja, ka sen jau izgudrota sociometrija! Un būtu vajadzējis... Taču par to vēlāk! Tikmēr dramatiskie notikumi 7.b klasē strauji attīstījās līdz bēdīgai kulminācijai, kad klase sašķēlās divās frakcijās un greiza plaisa šķērsoja ne vien klases žurnālu, bet arī, kā izteicās poētiskais Rjaša, «cilvēku sirdis».)

«— Neko es neiesaku, — atbildēja Ļova. — Es izvirzu jautājumu...

— To taču var katrs muļķis!»

(Esmu atkal spiests iejaukties Iljas Zvereva stāsta raitajā plūdumā: būdams psihologs, es nevaru klušēt. Nē, katrs muļķis nevar izvirzīt jautājumu. Prasme izvirzīt jautājumus — tā ir viena no gudra cilvēka galvenajām īpašībām.)

Un tad sāka birt priekšlikumi. Sākās īsta «prāta kauja», kuras rezultātā dzima gluži sociometriska

ideja: «Lai katrs uzraksta zīmīti ar vēlamā blakus-sēdētāja vārdu. Bet pulciņa padome izlems, kam ar ko sēdēt.»

Zīmītes tika uzrakstītas nākamajā starpbrīdī un samestās Ļovas ausainē. Kad pilnvarotās personas bija izlasījušas visas zīmītes, «rezultāts izrādījās augstākā mērā divains. Atklājās, ka *piecpadsmit* personas (nezin kādēļ tikai meitenes) vēlas sēdēt ar Sevu Pervencevu. Pie Aņas prasījās *septiņi* bērni (neizprotama likteņa untuma dēļ tie bija tikai zēni). Vienu Mašu bija izvēlējušies *četri*, otru Mašu — *tris* bērni. Vēl uz dažiem skolēniem bija pa diviem vai pa vienam pieteikumam.» (Izcēlumi mani. — J. K.)

Vārdu sakot, atklājās briesmu lietas: pēc visiem pārējiem 7.b klases skolēniem «vispār nebija pieprasījuma».

(Es lūdzu lasītāju iegaumēt šos skaitļus. Tie mums vēl noderēs. Apspriedisim arī to, kādēļ 7.b klases eksperimenta rezultāti iznāca tik negaidīti. Iegaumējiet arī to, ka no zēniem vislielāko izvēļu daudzumu ieguva «šis smukulītis Seva», kuram vēl vakar Jura blāva tieši acīs: «Tu esi dumjš kā zābaks!», bet no meitenēm Aņa Kozloviča — pirmā pēc skaistuma un trīsdesmit sestā pēc sekmēm.)

«Vārdu sakot, zīmītes nebija ņemamas nopietni. Citādi vienu solu vajadzētu taisīt sešpadsmitvietīgu, otru astoņvietīgu utt.»

Un projektam, no kura līdz sociometrijai vairs bija tikai viens solis, tika pārvilkta svītra.

Kas ir sociometrija?

Vajadzība pēc saskarsmes ar noteiktu cilvēku (simpātijas) ārēji pirmām kārtām izpaužas kā tieksme tuvināties savu simpātiju objektam. Ja mums

zināms, ar ko cilvēks vēlas kopā strādāt, mācīties, atpūsties, varam spriest gan par viņa simpātijām, gan par viņa tieksmi pēc saskarsmes. Tas arī ir sociometrijas pamats. (Tulkojumā no latīņu valodas vārda «sociometrija» nozīme ir šāda: «socius» — biedrs, kompanjons, līdzdalībnieks; «metrum» — mērīt, norobežot.)

Visiem kādas grupas locekļiem uzdod vienu un to pašu jautājumu, piemēram, «Ar ko jūs gribētu strādāt kopā vienā brigādē?», «Ko jūs ielūgsiet uz savu dzimšanas dienu?», «Ko jūs izvēlētos par dzīvokļa kaimiņiem?» utt. Šādus jautājumus sauc par izvēles kritērijiem.

Kad zinātnieks izraugās kritērijus pētnieciskam darbam, viņš rēķinās ar to, ka paši kritēriji var da-

žādi stimulēt izvēli. Ir starpība, vai izvēlamies partneri domino spēlei vai atbildam uz jautājumu «Ko tu ņemtu sev līdzī izlūkos?». Tādus kritērijus kā pirmajā piemērā sauc par vājiem, bet kritērijus, kas paredz biedra izvēli ļoti svarīgam pasākumam, kā tas ir otrajā piemērā, par spēcīgiem.

Pēc tam tiek noteikts, cik daudz izvēļu katrs grupas loceklis drīkst atļauties. Jānorāda, ka 7.b klases bērni pieļāva kļūdu, liekot lapiņā ierakstīt tikai vienu vēlamā sola biedra vārdu. Pētot skolēnu savstarpējās personiskās attiecības, es devu bērniem šādu instrukciju:

— Bērni, sākot ar nākamo ceturksni, gribam jūs sasēdināt solos tā, kā jūs to paši vēlaties. (Tāpat kā Iljas Zvereva stāstā, skolēni uz šo priekšlikumu reaģēja ar klusu, bet dažreiz ar ne visai klusu sajūsmu. Tas taču tik svarīgi: sēdēt kopā ar to, kas patīk!) Ierakstiet zīmītēs vispirms savu uzvārdu, pēc tam tā skolēna uzvārdu, ar kuru jūs vēlētos sēdēt kopā. (Ne mirkli nevilcinādamies, bērni rakstīja pirmo sola biedra uzvārdu, bet instruktāža turpinājās.)

Bet tagad uzrakstiet vēl kāda skolēna uzvārdu, ja ar norādīto bērnu varbūt nebūs iespējams jūs sasēdināt kopā.

(Bērni rakstīja.)

Un visbeidzot norādiet vēl trešā klases biedra uzvārdu, ja nu tomēr nebūs iespējams jūs nosēdināt blakus ne pirmajam, ne otrajam.

Reizēm kāds no skolēniem negrib samierināties ar šādu «rezervistu sistēmu» un savā zīmītē raksta: «Es, pirmkārt, gribu sēdēt kopā ar Petrovu, otrkārt, — ar Petrovu un, treškārt, — ar Petrovu!» Citi toties neaprobežojas tikai ar trim uzvārdiem, bet pēc savas iniciatīvas pieraksta vēl ceturto un piekto. Bet vēl citi... pasniedz papīra lapiņu, kurā izlasāmi patiesi biedējoši vārdi: «Gribu sēdēt viens.» Katrā

no šīm zīmītēm ietverts vesels stāsts par skolēna savstarpējām attiecībām ar viņa grupas biedriem.

Bieži vien, izdarot sociometriskos pētījumus, grupas locekļi saņem jau gatavus formulārus ar jautājumiem par to, kurus no saviem klases vai darba biedriem cilvēks izvēlētos kopīgam darbam, atpūtai utt. Nereti pētījumos tiek izmantoti arī tā dēvētie negatīvie kritēriji: cilvēkiem jautā, ar ko viņi nevēlētos kopā darīt to vai citu darbu, piedalīties tai vai citā pasākumā. Tad partneru izvēle, kas notikusi pēc dažādiem kritērijiem, tiek salīdzināta un apkopota.

Viena no šādu paņēmieni galvenajām priekšrocībām ir tā, ka nav jāuzdod apgrūtināši jautājumi par attiecībām ar biedriem. Ir liela atšķirība, vai jāatbild uz jautājumiem «Kurš tev ir simpātisks?», «Kurš tev patīk?», «Ar ko tu draudzējies?» vai arī jāatrisina praktisks uzdevums — jāizvēlas partneri kopīgam darba vai brīvā laika pasākumam. Psihologijā aplinkus ceļi bieži vien daudz ātrāk noved pie mērķa nekā taisnie.

Izvēle darbībā

Lai gan savos pētījumos izmantoju spēcīgos izvēles kritērijus («Ar ko tu vēlies sēdēt vienā solā?»), par daudz ko mani māca šaubas.

Pirmkārt, nav izslēgts, ka, risinot problēmu — kuru izraudzīties, kāds Petja vai kāda Maša pieņems lēmumu nevis tādēļ, ka biedrs viņam simpātisks, bet gan gluži utilitāru apsvērumu dēļ. Iespējams, viņi spriedīs šādi: «Prasišos, lai mani piesēdina pie Dimas, viņš veikli risina uzdevumus, būs no kā norakstīt» vai arī «Būtu labi sēdēt kopā ar Taņu — viņa prot rakstīt diktātus». Tiesa, speciāli

salīdzinājumi pierādījuši, ka tā tomēr nav. Pusaudžu izvēle nebalstās uz šādiem utilitāriem apsvērumiem, bet to nosaka nevilto ta tieksme pēc emocionālas sakarsmes.

Otrkārt, eksperimentējot ar grupu, grūti panākt eksperimenta «tīrību». Bērni miedz cits citam ar aci, apmainās zīmīgiem skatieniem: sak, tu raksti mani, es — tevi. Protams, tas vēl nav nekas briesmīgs. Arī šāda vienošanās taču ir savstarpējo attiecību rādītājs, tikai tādās reizēs rīcība var izrādīties uzspiesta no ārienes: nebiju domājis viņu izvēlēties, bet, ja nu reiz viņš izvēlējies mani, lai notiek, nosaukšu arī es viņa vārdu.

Un vēl kāds visai svarīgs apstāklis: zēni bieži vien kautrējas izrādīt savas simpātijas pret meitenēm — un otrādi. It īpaši tad, ja savstarpējās attiecības

jānodemonstrē biedriem un skolotājiem. Bet lūgums sasēdināt vienā solā taču nav nekas cits kā neapstrīdama atzīšanās savās jūtās! Bet Iļjas Zvereva stāstā, iespējams, tālab, lai pastiprinātu komisko efektu, viss ir tieši otrādi: zēni droši drāžas pie klases skaistules, bet meitenes atklāti paziņo, ka grib sēdēt kopā ar Sevu Pervencevu. Dzīvē tā nemēdz būt. Vismaz nevienā no speciālajiem pētījumiem tas nav novērots.

Visbeidzot man gribējās izdomāt tādu eksperimentu, kas liktu cilvēkiem savas savstarpējās simpātijas apliecināt nevis vārdos, bet gan darbos. Tajā pašā laikā bija nepieciešams saglabāt nemainīgu sociometriskā eksperimenta kopnorisi, lai būtu iespējams izdarīt nepieciešamos aprēķinus un salīdzinājumus. Savienot visas šīs prasības nebija viegli, taču te nu man nāca talkā bērnu dienu atmiņas.

Visi droši vien atceras vienkāršo rotaļu «Akmentiņ, lec laukā!». Tās dalībnieki sasēžas aplī, rotaļas vadītājs iet katram klāt un ar laiviņveidā saliktām plaukstām pieskaras pie savu biedru rokām. To darot, viņam nemanāmi jāiedod kādam no rotaļas dalībniekiem priekšmets — gredzens, monēta vai kas cits. Tad vadītājs iesaucas: «Akmentiņ, lec laukā!» Tas, kurš saņēmis priekšmetu, metas ārā no apla, bet blakussēdētāji cenšas viņu aizturēt.

Manuprāt, spēles psiholoģiskā jēga galvenokārt meklējama nevis sacensībā par reakcijas ātrumu (paspēt aizturēt!), bet gan izvēlē — rotaļas vadītājs ar savu rīcību (iedod priekšmetu) pauž noteiktu attieksmi pret biedriem. Tādēļ eksperimentā jāizmanto šādai rotaļai līdzīga situācija. Tā radās eksperimentālo paņēmieni «Kam vairāk?» un «Apsveiciet biedru!» iecere.

Vispirms jāsatgavo sadalīšanai paredzētie priekšmeti. Pašiem par sevi tiem nav lielas nozīmes. Do-

māju, ka pat tad, ja cilvēkiem palūdz sadalīt parastās papīra strēmeles, norādot, ka strēmeļu ir maz, bet cilvēku daudz, šo strēmelišu piešķiršana jau nozīmē labvēlības izrādīšanu, tātad — izvēli, un eksperimentā gluži labi var iztikt arī ar šiem patiesībā nevienam nevajadzīgajiem papīriņiem. Svarīga ir pati izvēles situācija, un, piešķirot kādam kaut vai šādu gluži nenozīmīgu priekšmetu, cilvēks jau izdara izvēli.

Un tomēr bērni ir bērni, un ir nepieciešams, lai viņiem būtu interesanti. Tālab rotaļai «Kam vairāk?» tika sagatavots pa trim novelkamajām bildītēm uz katru grupas locekli, bet rotaļai «Apsveiciet biedru!» — pa trim atklātnēm.

Bet tagad uzaicinu jūs pavērot, kā norisināsies eksperiments. Klasē, kur atrodas bērni, es, neņemiet ļaunā, jūs iekšā nelaidīšu: psiholoģisko eksperimentu laikā nepiederošu personu klātbūtne nav pieļaujama. Tas var ietekmēt eksperimenta norisi. Pat es pats neuzdrošinos sākt eksperimentu, pirms bērni nav atzinuši mani par savējo. Šādos eksperimentos pētniekam jāklūst, tā sakot, par *alter ego* — par eksperimenta dalībnieka «otru es». Citādi nekas neiznāks. Taču mūsu rīcībā ir modernā tehnika: nemanāmi izvietosim televīzijas kameras, pieslēgsim mikrofonus, un viss būs kārtībā.

Klasē valda klusums. Trīsdesmit acu pāri deg ziņkārē — ko šoreiz mums sagatavojis šis cilvēks, kurš mūžīgi visus iztaujā un sarīko visādus amizantus pasākumus?

— Bērni, — saka eksperimenta vadītājs, — šodien mēs spēlēsim kādu ļoti interesantu spēli. Lai tā izdotos, jāprot glabāt noslēpumu. Kas tā par spēli, uzzināsiet mazliet vēlāk. Bet tagad drīkstat atstāt klasi.

Ieintriģētie bērni kopā ar audzinātāju iziet no klases un dodas uz lasītavu.

Kamēr norisinās šī pārvietošanās, uz soliēm tiek noliktas aploksnēs ar skolēnu uzvārdiem. Pēc zināmiem laika intervāliem audzinātāja bērnus pa vienam sūta uz klasi.

— Nu? — skolēns aiz nepacietības nevar rīmties. — Kas man jādara?

— Rotaļa saucas «Kam vairāk?». Te tev būs trīs novelkamās bildītes. Tev tās jāieliek aploksnēs — pa vienai jebkuriem trim klases biedriem. Savā aploksnē bildīti likt nedrīkst. (Šo ierobežojumu nācās ieviest pēc izmēģinājuma eksperimentiem ar citu bērnu grupu.) Uzvarēs tas, kurš būs saņēmis visvairāk bildīšu. Nevienš neuzzinās, kam tu ieliksi savas bildītes. Ja nevēlies, vari neteikt pat man (un tas man tiešām arī nav jāsaka: uz bildītēm, kuras tiek izsniegtas eksperimenta dalībniekiem, nemanāmi uzrakstīts katra personiskais numurs.)

Tad mūsu priekšā norisinās dižais izvēles sakraments. Pirmā bildīte parasti tiek ielikta ātri un noteikti. Pēc tam sākas gudrošana un svārstīšanās. Cilvēks sasprindzināti ielūkojas sevī un reizēm skaļi saka: «Nē, Vasjam nedošu! Viņš ir pūslis!» Saubās, neziņā staigā no sola pie sola... Kad visas bildītes sadalītas, uzdošu vienu vienīgu, varētu likties, ļoti vienkāršu jautājumu: «Kā tev šķiet, kas jau ielicis vai vēl ieliks bildīti tavā aploksnē?» Visbiežāk dzirdama atbilde: «Nezinu.» Te nu jābūt neatlaidīgam un šī grūtā saruna jāturpina.

— Kā nu nezini! Padomā!

— Varbūt Petja Žuravļovs ieliks. Vai drīkst paskatīties?

— Nē, nedrīkst. Un kurš vēl?

Un saruna turpinās, līdz kļūst skaidrs, ka «iz-

vilkts» viss iespējamais. Jo vairāk gadu eksperimenta dalībniekiem, jo grūtāk risinās saruna. Jau sestās klases skolēni šķietami «vienkāršo» jautājumu par iespējamo izvēli uztver kā kaut ko visai bīstamu, bet studenti saraujas kā no elektriskās strāvas trieciena un kļūst pavisam nelaimīgi. Un tam ir pamats: tik pēkšņi un negaidīti jānovērtē grupas biedru attieksme pret sevi. Tas nav viegli, drīzāk baisi. Taču man tas nepieciešams: jānoskaidro, kā personība apzinās savu stāvokli grupā, kā vērtē savas attiecības ar vienaudžiem. Par to mēs vēl runāsim, bet tagad atgriezīsimies pie eksperimenta.

Pēc pārrunām eksperimenta dalībnieks atstāj klasi un dodas uz atsevišķu telpu. Viņš nedrīkst sastapties ar pārējiem grupas locekļiem, kas vēl nav piedalījušies eksperimentālajā rotaļā. (Ar studentiem un vecāko klašu audzēkņiem es vienkārši noslēdzu džentlmenisku vienošanos, bet palauties uz gados jaunākiem eksperimenta dalībniekiem ir pārāk riskanti.)

Tā cits pēc cita klasē iegriežas visi skolēni. Kad pēdējais no viņiem aizvēris durvis no ārpuses, ātri jāapstaigā solu rindas un tabulā, kas sagatavota jau iepriekš (par šo tabulu vēl runāsim), jāieraksta attiecīgie cipari un jānoskaidro uzvarētāji. Taču nedrīkst būt arī uzvarēto! Varat iedomāties, kas notiks, ja tūlīt te iedrāzīsies bērni, metīsies pie savām aploksnēm (viņi taču nojauš, ka runa nav par bildītēm) un... dažs labs no viņiem atklās, ka aplokсне tukša. Nē, lai tad labāk izput visi eksperimenti, bet nedrīkst pieļaut, ka cilvēks pārdzīvo kaut ko tādu! Taču no šīs nelaimes viegli izvairīties: mums ir krājumā liekas bildītes, ieliksīm tās tukšajās aploksnēs, bet skaitīt neskaitīsim. Tā, nu var aicināt bērnus iekšā, paziņot rezultātus, dot pedagogiem iespēju tos interpretēt atbilstoši saviem audzināšanas uzde-

vumiem. Bet mēs ejam apstrādāt iegūtos rezultātus: skaitīt, zīmēt shēmas, salīdzināt...

Apmēram tāpat norisinās eksperiments ar vecāko klašu skolēniem. Pieņemsim, tuvojas kādi svētki. Tādā gadījumā instrukcija varētu skanēt šādi:

— Drīz būs 1. Maija svētki. Ņemiet atklātnes. Ielieciet tās pa vienai aploksnē trim saviem biedriem, kurus gribat apsveikt gaidāmajos svētkos.

Kā mēdz sacīt, grūts ir tikai sākums. Tiklīdz bija atrasta eksperimenta galvenā ideja, dažādi varianti sāka birt kā no pārpilnības raga. Tā, piemēram, audzinātāja bērniem saka:

— Sagatavojiet trīs zīmējumus un katru no tiem uzdāviniet kādam no saviem biedriem...

Vai arī tā: audzinātājs no iepriekšējo eksperimentu pieredzes jau zina, kurš kuram simpatizē, un pats nosaka, kam zīmējumi adresējami.

— Vienu zīmējumu tu dosi Vasjam, otru — Tamārai, bet trešo — Serjožam.

Šoreiz *izvēle* izpaudisies citādi: kam, kā un ko zīmēt. Ak, cik precīzi gan zīmējuma saturā, gan tā izpildījuma manierē atspoguļojas zīmētāja simpātijas pret adresātu! Cik daudz te nokrāsu un nianšu! Zīmējumā, kas domāts mīļotajam biedram, mazais mākslinieks ieliek sirdi un dvēseli. Viņš veido to tik krāšņu, cik vien ļauj viņa mākslinieciskās iespējas. Zīmē to, kas vislabāk izdodas. Pavisam citādi tiek izpildīts uzdevums, ja zīmējums domāts vienaudzim, kas zīmētājam nesimpātisks. Daži bērni šādās reizēs, kā paši izsakās, vienkārši «mālē», citi uzdevumu izpilda uzsvērti nevērīgi, trešie it kā neviļus sabojā zīmējumu, saburza un saplēš papīru.

Atklājas visai pamācoša aina. Pareizi vien ir, ka mēs ņemam ļaunā, ja lieta, kas darināta mums, atstāj nevižīgu iespaidu. Ne velti mēdz sacīt, ka cilvēks šai darbā nav ielicis sirdi. Ir vērts ielūkoties,

kā mēs kaut ko darām citu labā un kā citi kaut ko dara mūsu labā.

Leņingradas zinātnieki skolēnu savstarpējo attiecību pētīšanai izmantojuši kaut ko līdzīgu veco laiku «amorpastam». Jā, jā, to pašu salonrotaļu, ko tik ļoti bija iecienījuši ne vien mūsu tētiņi un māmiņas, bet pat vecmāmiņas un vectētiņi.

Psiholoģiskā rangu tabula

Jau Saljēri «harmoniju pārbaudīja ar algebru». Orientēšanās precīzajās zinātnēs nevienam, taisnību sakot, nenāktu par ļaunu. Pat dzejniekiem ne, kuri sacer vārdus dziesmām. Dziesmas paliek prātā, to vārdi cieši iespiežas atmiņā, pateicoties bargajam biežās atkārtotības likumam.

No dziesmām daudzi smeļas visāda veida zināšanas, to skaitā arī zināšanas psiholoģijā. Lektors, piemēram, uzdod studentiem jautājumu «Kas ir mīlestība?», un, lai gan jautājums ir gluži retorisks, kāds noteikti atčukstēs: «Tā ir tikšanās skaista...» Ir dziesma, kurā daudzi sarežģīti jēdzieni ģeniāli vienkārši ietverti vārdā «Manžeroka!». Isi un skaidri.

Reizēm dziesmas polemizē ar stabiliem zinātnes atzinumiem. Tā, piemēram, psiholoģija un pedagogija neatlaidīgi pierāda, ka ietiepība ir vāja rakstura pazīme, ka tā ir trūkums un to nedrīkst jaukt ar neatlaidību. Taču labi nostādīts baritons sistemātiski iedvēš gluži pretējo. Atcerieties: «Es no mīlas savas, es no mīlas tavas nelokāmāks kļuvu, jaunus spēkus guvu.» Jā, tā vairs nav «Manžeroka». Tas ir nopietnāk, nekā pirmajā brīdī varētu likties. Un no visas sirds jūtu līdzī fizikim, kuru bija nokaitinājuši dziesma par raķeti, kas trauksies «ar gaismas ātrumu».

Ir dziesmas par sociālpsiholoģiskiem tematiem. Nereti tās ļoti labi ilustrē daudzas noderīgas patiešības. Pavisam tuvu tematam, kas mūs šoreiz interesē, ir dziesma, kuras autors drosmīgi izmanto matemātisku un statistisku pieeju problēmai. Tajā pastāstīts, ka ballē sanāk meičas un skumji stāv malā. Kādēļ gan viņām tā neveicas? Tādēļ, ka, pēc statistikas datiem, uz desmit meitenēm iznāk tikai deviņi puīši...

Aiziesim arī mēs uz šo ballīti, lai šo to noskaidrotu. Un tā nu mūsu priekšā ir neformālā mazā grupa (19 cilvēki), kas sanākusi kopā, lai padejotu. Pieņemsim, ka vakara gaitā tiks nospēlētas 10 dejas. Katrs puisis uzlūgs uz deju vienu meiteni. Uz balli atnākuši 9 puīši, tātad viņi varētu uzlūgt 90 reizes. Ballē ir desmit meitenes. Izdalīsim 90 ar 10. «Pēc statistikas» katrai no viņām paveras spožas izredzes: ikviena meitene var nodejot 9 dejas.

Pareizāk sākot, varētu nodejot, ja runa būtu par statistiku, nevis par psiholoģiju. Nē, statistika te, protams, nav vainīga. Drīzāk gan psiholoģija: vienu meiteni uzlūgs 50 reizes, bet citu — ne reizes.

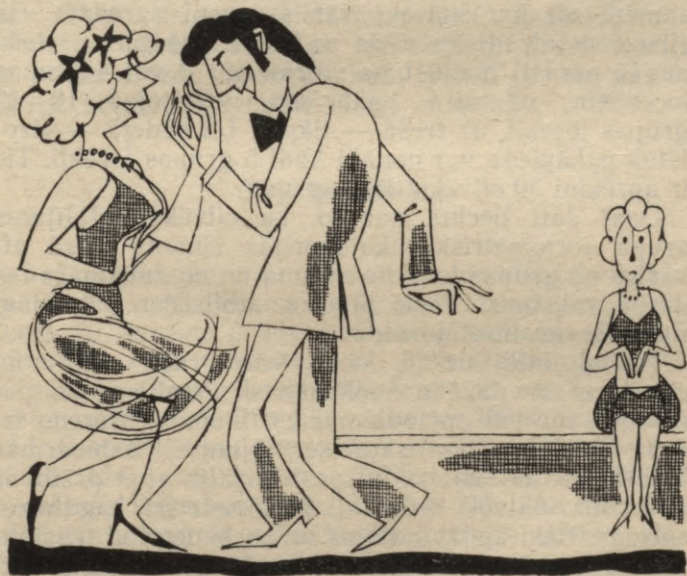
Ballē var lieliski novērot daudzas ar izvēles psiholoģiju saistītas parādības: piemēram, saskaitīt, cik reizes tiek uzlūgta katra meitene, un noskaidrot «balles karalieni». Vai arī fiksēt «kurvīšus», ko saņem kavalieri... Vai arī... Taču ballē nevis jārūnā, bet jādejo.

Mūsu eksperimentos katrs skolēns saskaņā ar statistiku vidēji varēja saņemt trīs izvēles, bet īstenībā notika citādi. Kādēļ? Ko rāda saņemto izvēļu daudzums?

Izvēloties to vai citu grupas locekli, mēs līdz ar to it kā paziņojam: «Ar šo cilvēku es gribu stāties saskarsmē. Viņš man ir tikamāks par visiem citiem.» Tātad, jo biežāk kādu izvēlas, jo augstāks ir

viņa stāvoklis personisko attiecību sistēmā. Ieņemamais postenis, dienesta pakāpe un citi oficiāli atribūti raksturo cilvēka vietu lietišķo attiecību sistēmā, toties pēc izvēļu daudzuma nosakāms viņa stāvoklis neoficiālajā, neformālajā personisko attiecību sistēmā vai arī, kā to dēvē sociālpсихолоģijā, viņa sociometriskais statuss.

Te pastāv sava rangu tabula. Pašu augstāko pakāpi tajā ieņem tie, kas saņēmuši vislielāko izvēļu daudzumu. Tos dēvē par «zvaigznēm». Lai iekļūtu šai kategorijā, jāsaņem daudz vairāk izvēļu, nekā pienāktos vidēji. Ja, piemēram, katrs grupas loceklis vidēji varēja rēķināties ar trim izvēlēm, par «zvaigznēm» kļūst tie grupas locekļi, kurus izvēlējušies vismaz seši grupas biedri vai vēl lielāks to skaits.

Pakāpi zemāk atrodas tie, kas saņēmuši vidējo vai par vidējo lielāku izvēļu daudzumu. Tie ir «atzītie» jeb tie, «kam tiek dota priekšroka».

Grupas locekļi, kuriem saņemto izvēļu daudzums ir zemāks par vidējo, ir «neievērotie»; tie, kurus vispār neizvēlas, — «izolētie», bet tie, kas saņēmuši negatīvas izvēles (to noskaidro eksperimentā, kurā jāatbild uz jautājumu «Ar ko tu nevēlies...»), nokļūst «atstumto» kategorijā.

Šie termini man diez ko nepatīk. Tajos, pamatojoties tikai uz vienu vienīgu rādītāju, cilvēks it kā saņem nežēlīgu psiholoģisko spriedumu. Taču nosacīti tos tomēr nākas lietot, jo nekas labāks pagaidām nav izdomāts.

Kā grupas locekļi izvietojas uz šiem psiholoģiskajiem pakāpieniem? Izrādās, te pastāv visai noturīgi samēri, un jau iepriekš var aptuveni paredzēt, cik cilvēkiem atradīsies vieta uz katra pakāpiena. Pašā augšā parasti nokļūst ne vairāk par 3 vai 4 grupas locekļiem, uz otrā pakāpiena novietojas 10—12 grupas locekļi, uz trešā — tikpat. Uz pēdējā — «izolēto» pakāpiena var nonākt kādi 5 grupas locekļi. Tie ir aprēķināti 30 cilvēku lielai grupai.

Daži dati liecina par to, ka cilvēku iedalījums grupā sociometriskās kategorijās zināmā mērā atkarīgs no grupas locekļu vecuma un no audzināšanas darba rakstura. Taču precīzu atbilstību pagaidām nav izdevies noskaidrot.

Pamatojoties uz to, ka ikviena grupa sastāv no cilvēkiem ar dažādu sociometrisko statusu (šo parādību sauc par sociodinamisko likumu), Moreno izdara tālejošus politiskus secinājumus. Sabiedrības iedalījums buržuāzijā un proletariātā, viņš prāto, ir novecojis. Cilvēki iedalāmi sociometriski bagātajos, sociometriski apdāvinātajos un sociometriski trūcīgajos, tā saucamajā sociometriskajā proletariātā. Jā-

panāk, lai nebūtu sociometriskā proletariāta, katram cilvēkam jānodrošina sociometriskā bagātība. Šai nolūkā sabiedrības makrostruktūra jāabalansē ar mikrostruktūru, jāsarīko... «sociometriskā revolūcija». Un tad visas mūsdienu sabiedrības nelaimes izzudīs pašas no sevis.

Veikli, vai nav tiesa? Tas ir iecienīts triks: sociālās, politiskās un ekonomiskās pretrunas, kas raksturīgas kapitālismam, aizstāt ar psiholoģiskām problēmām, kas piemīt jebkura veida sabiedrībai, pasludināt, ka marksisms ir novecojis. Taču īstenībā pats nesimpātiskākais, «visizolētākais» un «visatstumtākais» sociometriskais «trūcumcietējs», būdams miljonārs, kapitālistiskā valstī joprojām ir un paliek ekspluatators un dzīves saimnieks. Turpretī visimpātiskākais strādnieks, īsta grupas «zvaigzne», nav nekas cits, kā proletārietis, kuru ekspluatē miljonārs — «trūcumcietējs». Nē, nekādi vārdu kruzuli te nevar līdzēt: sociometriskie prinči ir un paliek ubagi, bet sociometriskie ubagi — prinči.

Otrā koordināta

Lai noteiktu kāda punkta atrašanās vietu ģeogrāfijas kartē, nepieciešams zināt abas koordinātas: platumu un garuma grādus. Jahtas «Dunkans» drosmīgās komandas piedzīvojumi, kas attēloti grāmatā «Kapteiņa Grantā bērni», tāpēc arī tā ieilga, ka nevienā no trim zīmītēm, kas tika izvilktas no haizivs vēderā atrastās pudeles, nebija minēti skaitļi, kas norādītu tās salas garuma grādus, uz kuras izcēlās avarējušā kuģa komanda. Arī mēs līdz šim runājām tikai par vienu koordinātu, kas uzrāda cilvēka stāvokli personisko attiecību sistēmā, — par saņemto iz-

vēļu daudzumu. Taču nepieciešama arī otra koordināta un pat trešā.

Šī otrā koordināta ir saņemto un izdarīto izvēļu savstarpējā sakritība jeb abpusīgums. Mūsu eksperimentā, kurā katrs grupas loceklis varēja izdarīt trīs izvēles, abpusējās izvēles iespēja katram cilvēkam var svārstīties no nevienas līdz trim.

Tam ir ļoti liela psiholoģiska jēga. Iedomājieties, ka tā vai cita pasākuma veikšanai esat izvēlējušies trīs biedrus un viņi visi trīs savukārt izvēlējušies jūs, tātad jūsu simpātijas pret viņiem izrādījušās abpusējas. Bet ja nu gadās otrādi? Ja tie, ko izvēlaties jūs, ir pagājuši jums garām un neviens no jūsu centieniem stāties saskarsmē nav guvis atsaucību?

Te iespējams milzums visdažādāko abpusējo un vienpusējo simpātiju, pievēršanās un novēršanās variantu, kuri, ja tos atveido zīmējumā, veido fantastiskus grupu struktūras rakstus. Un, ja jūs sociālpsiholoģijas grāmatā negaidīti izlasāt tādus terminus kā «ķēde», «stūres rats», «ritenis», nedomājiet, ka te ieviesusies kļūda un autors ne no šā, ne no tā pievērsies tehnikai. Tās visas ir figūras, kas atspoguļo grupas locekļu savstarpējās attiecības jeb, kā tās vēl mēdz saukt, sociogrammas.

Taču patlaban viena zinātnes nozare bieži vien izmanto apzīmējumus, kas aizgūti no citas, nereti visai tālu stāvošas zinātnes nozares. Šai ziņā mēs neesam ne pirmie, ne vienīgie. Atcerieties kaut vai to, cik plaši literatūras zinātnē tiek izmantots ģeometrijas jēdziens «trīsstūris» — «viņš», «viņa» un «trešais liekais». Un šī shēma jau kļuvusi tik ierasta, ka rakstnieks gatavs to pat izdomāt...

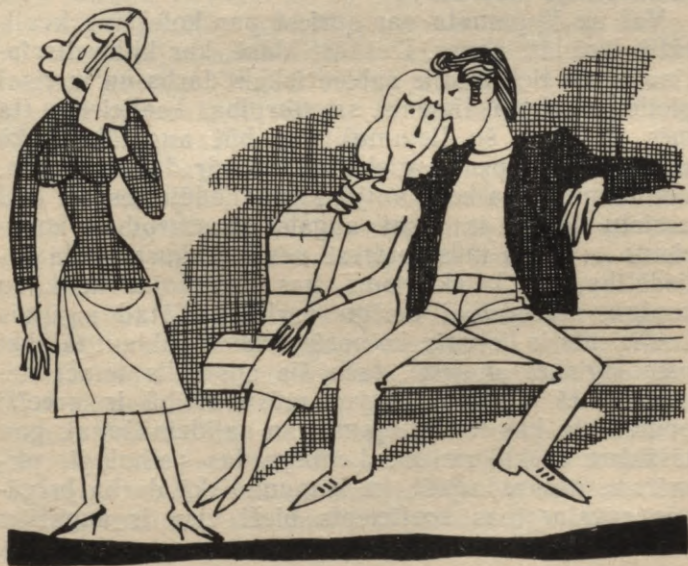
Tāpat vien, tīras intereses dēļ. Bet Valentīns Berestovs trīsstūra vietā piedāvā vēl sarežģītāku konfigurāciju...

«Ko pavēlēsiet man iesākt ar saviem biedriem,» kādā stāstā par arheologiem viņš ar sev raksturīgo humoru izmisīgi žēlojas. «Savērpst mīlestības intrigu? Trīsstūri? Taču mūsu ekspedīcijai daudz atbilstošāki būtu nevis «trīsstūri», bet (ieviešu jaunu terminu) «ķēdīte».

Kāda A., spriežot pēc baumām, iemīlējusies kādā B., bet tas savukārt pārāk bieži konsultē C., kuru redzējuši naktī raudam pils tornī tādēļ, ka D. nepievērš viņai uzmanību. Un tā tālāk. Līdz pat kādam K., kurš gaida vēstules no L.

Ķēdīte aprāvās kaut kur Maskavā, kur mīklainā L. gatavojās kāzām ar M., par kuru jau vairs vispār nevienam nekas nebija zināms.»

So nodaļu Valentīns Berestovs tā arī nosaucis: «Ķēdīte trīsstūra vietā». Te varētu iebilst vienīgi

pret apgalvojumu, ka termins «ķēdīte» uzskatāms par jaunizgudrojumu. Acimredzot esam sastapušies ar diviem savstarpēji neatkarīgiem atklājumiem. Taču sociālpsiholoģija, kā redzējām, terminu aizgūšanā aizsteigusies tālu priekšā.

Abpusējo izvēļu kopskaita samērošana ar vispār izdarīto izvēļu kopskaitu dod iespēju salīdzināt dažādas grupas. Tā, piemēram, mūsu rīcībā ir divas grupas ar 30 cilvēkiem katrā, kurās sarīkoti attiecīgi eksperimenti. Katrā grupā izdarītas 90 izvēles (šāds daudzums bija paredzēts eksperimenta noteikumos). Abpusējo izvēļu daudzums atkarīgs no attiecībām, kādas izveidojušās katrā grupā. Ja vienā no grupām izdarītas 45 abpusējās izvēles, bet otrā — tikai 30, tas attiecīgi atbilst 50 un 33 procentiem. Aizrobežu sociālpsiholoģijā šie lielumi tiek dēvēti par «grupas saliedētības indeksu».

Vai uz šī pamata var spriest par kolektīva kvalitāti? Izrādās, nevar. Dažkārt klasē, kur klibo disciplīna, slikti tiek pildīts sabiedriskais darbs un ir visai pieticīgs sekmju līmenis, savstarpības koeficients (tā mēs dēvējam šo lielumu) var būt augstāks nekā klasē, kas no pedagoģiskā viedokļa ir daudz labāka. Un arī pagalma kompānijā, kas saliedējusies, lai dīki nosīstu laiku, ir visai augsts savstarpības koeficients... Taču mūs interesē nevis jebkura veida saliedētība, bet kolektīvisms, kas pamatojas uz kādu kopīgu, sabiedrībai derīgu darbību. Tātad iegūtais koeficients ir lielums, ko nepieciešams pakļaut tālākai psiholoģiskai analīzei, taču šis apstāklis tomēr nemazina tā vērtību. Tagad mūsu rīcībā ir precīzi pamatdati, kas izmantojami gan salīdzināšanai, gan tālākiem meklējumiem. Ļeņingradas psihologi, piemēram, noskaidrojuši, ka komunistiskā darba brigādēs savstarpības koeficients bieži vien ir augstāks nekā citos ražošanas kolektīvos.

Tā kā nu mums ir divas koordinātas (saņemto izvēļu daudzums un abpusējo izvēļu daudzums), varam sastādīt savstarpējo attiecību karti — apla sociogrammu. Kā visās kartēs, arī tajā ir gan savas «puslodes», gan personībai labvēlīgas vai nelabvēlīgas «klimatiskās zonas», gan savi «kontinenti», gan savas «salas».

Mēģināsim uzzīmēt šādu karti. Vispirms uzvilksim četrus koncentriskus apļus un ar diametru tos no augšas līdz apakšai pārdalīsim divās daļās — vīriešu un sievietes puslodēs. Tagad mums ir centrālais aplis, ko apjož trīs gredzeni. Izvēlēsimies nosacītus apzīmējumus. Vienosimies, ka vīriešus apzīmēsim ar trīsstūri, bet sievietes — ar aplīti.

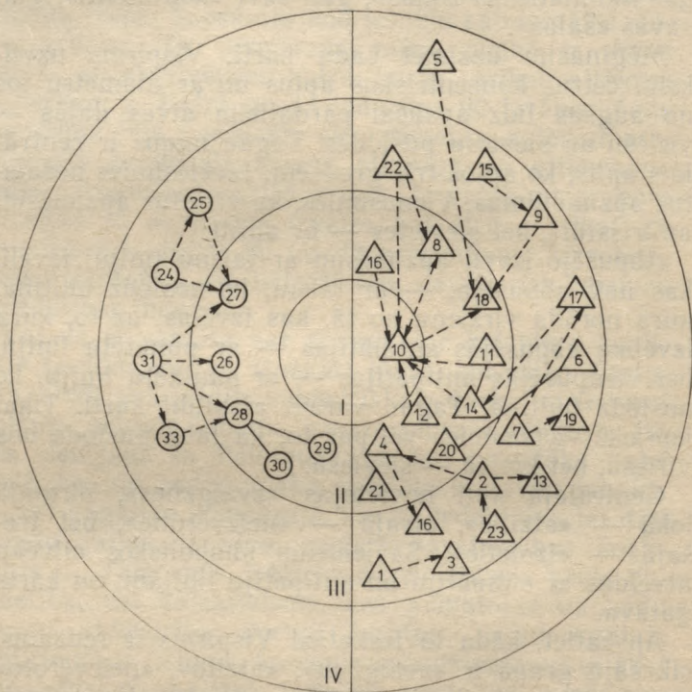
Abpusējo izvēli apzīmēsim ar taisnu līniju; izvēli, kas nav abpusēja, — ar taisni, ko noslēdz bultiņa, kura norāda virzienu no tā, kas izvēlas, uz to, kuru izvēlas; abpusējās antipātijas — ar punktētu līniju, bet vienpusējās antipātijas — ar punktētu līniju, ko noslēdz bultiņa. Tagad varam aizpildīt karti. Tikai iepriekš vienosimies vēl par to, ka labā puslode būs vīriešu, bet kreisā — sievietes.

Centrālajā aplī novietoja «zvaigznes», pirmajā lokā — «atzītie», otrajā — «neievērotie», bet trešajā — «izolētie». Savienosim simboliskos cilvēku atveidus ar simpātiju un antipātiju līnijām, un karte gatava.

Apskatiet, kāda tā izskatās! Vispirms ir redzams, cik šajā grupā ir «zvaigžņu», «atzīto», «neievēroto» un «izolēto». Ja karte veidota, pamatojoties uz vairāku eksperimentu datiem, tā šos datus it kā vispārina. Tas nozīmē, ka gan grupas locekļu stāvoklis, gan viņu savstarpējās attiecības, kas fiksētas kartē, atspoguļo *stabilu* stāvokli un *stabilas* attiecības. Bet tagad papētīsim, cik mums ir «zvaigžņu», «atzīto», «neievēroto» un «izolēto».

Taisnību sakot, pēc šī sadalījuma spriest par kolektīva kvalitāti ir diezgan grūti. Man nācies konstatēt, ka kolektīvos, kurus visi uzskata par labiem, «izolēto» ir vairāk nekā sliktajās grupās. Iespējams,

- △ meitenes
- zēni
- stabilās abpusējas simpātijas
- ↔ periodiski mainīgas abpusējas simpātijas
- stabilas vienpusējas simpātijas

labā kolektīvā cilvēki cits citam izvērza augstākas prasības, biedri daudz stingrāk vērtē cits citu. Taču šāds prasīgums ir derīgs vienīgi tad, ja tā ir cīņa par biedru, lai neļautu viņam iesīkstēt «izolētajos». Ceturtais loks ir personībai visai bīstama vieta.

Šāda kvantitatīva analīze liek mums domāt arī par jautājumiem, uz kuriem sociogrammā atbildi neatrast. Sociogramma vienīgi palīdz mums tos atklāt.

Vispirms rodas jautājums, kas un kādēļ nokļūst centrā vai perifērijā. Kas vispār cilvēkam nodrošina attiecīgo stāvokli kolektīvā? Kā atrašanās vienā vai otrā mūsu kartes klimatiskajā zonā ietekmē cilvēka pašsajūtu, viņa personības veidošanos? Vai cilvēks apzinās savu vietu grupā? Vai viņu var pārvirzīt no viena līmeņa citā, un kā tas izdarāms?

Ja trīsstūrīšus un aplīšus, kas apzīmē personas, kuras ieņem kādu oficiālu posteni, iezīmējam ar svītrojumu, mēs ne vien iegūstam jaunu informāciju (noskaidrojas, kādā mērā kolektīva oficiālā struktūra atbilst personisko attiecību struktūrai), bet arī izvērzam daudz jaunu problēmu.

Par to mēs vēl runāsim, bet tagad es gribētu dot jums kādu uzdevumu. Uzzīmējiet četrus koncentriskus aplīšus un ar trīsstūrīšu un aplīšu palīdzību pamēģiniet izveidot tās grupas (brigādes, klases, laboratorijas) karti, kuras loceklis esat jūs pats! Vispirms nosakiet savu vietu, bet pēc tam pārlūkojiet atmiņā savus kolēģus un novietojiet tos tur, kur viņi, pēc jūsu domām, atrastos, ja jūsu grupā sarīkotu eksperimentu «izvēle darbībā» un dotu uzdevumu uzrakstīt, teiksim, Jaungada apsveikumus (ikvienam grupas loceklim ir tikai trīs apsveikuma kartītes un nevienam nav zināms, kurš kuru apsveicis)!

Tikai viens brīdinājums: savu zīmējumu, ja tas nav šifrēts, nevienam nerādiet!

Uzdevums ar noslēpumu

Tie, kas mēģināja uzdevumu izpildīt, ir jau sapratuši, ka īstenībā tas nav no vieglajiem. Nemaz nerunāsim par to, ka nav tik vienkārši atrast savu vietu (tas ir temats īpašai sarunai). Bet vai gan par citiem mēs tik droši varam pasacīt, kādu vietu viņu grupā ieņem, kādas ir viņu simpātijas un antipātijas? Taču mums katram ik dienas nākas risināt līdzīgas problēmas.

Savas attiecības ar citiem cilvēkiem mēs lielākoties veidojam, pamatojoties uz pieņēmumu, kāda varētu būt šo cilvēku attieksme pret mums un kādas varētu būt viņu savstarpējās attiecības. Te jāpiebilst, ka daudzas mūsu dzīves neveiksmes un kļūdas, vilšanās un sarūgtinājumi bieži izskaidrojami tieši ar to, ka neprotam vai nespējam orientēties cilvēku savstarpējās attiecībās. Šāda prasme nepieciešama katram, taču ir profesijas, kurās cilvēku savstarpējo attiecību izpratnes nepieciešamību nosaka profesija. Pie šīs kategorijas pieskaitāmi tie darbinieki, kuriem jāvada citi cilvēki: pedagogi, diriģenti, režisori, brigadierī, kā arī visdažādākie vadītāji neatkarīgi no ranga un nozares, kurā tie strādā.

Nezinu, vai tie aktieri, kuri reālajā dzīvē viens otru ienīst, spēj uz skatuves notēlot karstu mīlestību vai sirsnīgu draudzību, toties tas, ka no šādi noskaņotiem cilvēkiem nevar izveidot labu futbola komandu, ir pierādīts. Sevišķi svarīgi, lai pedagogi un audzinātāji būtu lietas kursā par bērnu savstarpējām attiecībām. Ne velti vairums šāda veida pētījumu notiek tieši skolās. Līdztekus pedagoģiskajai intuīcijai skolotājiem nepieciešams precīzs psiholoģisks instruments. Par šādu instrumentu var kļūt nule aprakstītā sociogramma.

Nekompetentam cilvēkam sākumā tā atgādina tādu kā burvestību.

Visvairāk skolotājus pārsteidz nevis tas, cik ātri noskaidrojas savstarpējo attiecību aina, bet gan tas, cik tā izrādās precīza. Galu galā šī eksperimenta galvenā priekšrocība ir iespēja atklāt kaut ko tādu, kas nav tieši novērojams. Citādi neizbēgami rodas jautājums: «Bet kālab gan tas viss vajadzīgs?» Tādu jautājumu sev uzdevu arī es, gatavojoties sākt savstarpējo attiecību eksperimentālos pētījumus. Bet ja nu pieredzējušam skolotājam arī bez pētījumiem zināmas savu skolēnu savstarpējās attiecības?

Un skolotāji saņēma uzdevumu ar noslēpumu. Ar tiem pedagogiem, kurus bija paredzēts iesaistīt eksperimentā, notika aptuveni šāda saruna:

— Anna Petrovna, man jums neliels lūgums. Redziet, te ir klases saraksts. Pretī katra skolēna uzvārdam ierakstiet to trīs viņa klases biedru uzvārdus, kurus viņš, jūsuprāt, izvēlētos par sola biedriem.

Jāteic, ka sākumā gandrīz visiem šis uzdevums šķita ļoti viegls. Skolotāji drošu roku sāka rakstīt atbildes skolēnu vietā. Un kā gan ne: daudzi no viņiem taču jau vairākus gadus bija nostrādājuši ar šiem bērniem, labi tos pazina. Un tomēr drīz vien gan Anna Petrovna, gan visi pārējie pedagogi pārlicinājās, ka nepavisam nav tik viegli bērnu vietā atbildēt uz šķietami tik vienkāršu jautājumu.

— Par šo zēnu es nezinu. Viņš sēž «kamčatkā». Starpbrīžos visbiežāk tā kā būtu kopā ar Semjonovu vai varbūt ar Pčolkinu. Lai gan ne, šķiet, esmu viņu redzējusi ar Potapenko... Bet šī meitene... Sidorovu viņa izvēlēšies noteikti... Bet ko vēl... Ziniet, man nūdien nav laika. Redziet, kas par burtnīcu kaudzi...

Kad pedagogu prognozes salīdzinājām ar eksperimenta rezultātiem, noskaidrojās, ka viņi diemžēl ir slikti gaišreģi. Aplamie pieņēmumi daudziem sašņiedza 85 procentus. Taču vispārliciecināšākais arguments par labu eksperimentam bija pedagogu izteikto vērtējumu subjektivitāte. Vērtējot vienus un tos pašus skolēnus, divu dažādu pedagogu viedokļi krasi atšķirās. Viens no viņiem skolēnu, teiksim, pieškaitīja pie augstākās, bet otrs — pie zemākās grupas.

Taču nesteigsimies vainot skolotājus. Ne jau viss pamanāms ar neapbruņotu aci. Ne velti personiskās attiecības veido grupas mikrostruktūru. Tāpēc arī nākas izmantot eksperimentu.

Kas ir viennozīmīgums?

Bet tagad turpināsim ceļojumu pa grupas karti. Te mēs ieraudzīsim salas — aplīšus un trīsstūrīšus, kas ne ar ko nav savienoti. Pagaidām dosimies tām garām un pietāsim pie kāda no arhipelāgiem — saliņām, ko savieno savstarpējo simpātiju zemes šaurumi. Tas ir grupējums. Beidzot ir reāli ieraugāms, kas grupējumā ietilpst, kuram tajā ir noteicošā loma. Reizēm grupa vispār sašķeļas šādos atsevišķos grupējumos un tās locekļiem vairs nav ne prātā interešu kopība.

Kādā no septītajām klasēm, ar kurām strādāju, atklājās grupējums, kas sastāvēja no četrām meitenēm. Līderes lomā bija Maņa Šalajeva — sīka, acīga meitenīte, kuras pārdrošība jau robežojās ar nekaunību. Savas draudzenes viņa turēja dzelžainā paklausībā. Pietika viņai tikai uzvest skatienu, un meitenes atteicās atbildēt, demonstratīvi aizcirta burtnīcas, kad bija jāraksta kontroldarbs. Reizēm šāds grupējums sev izdomā pat nosaukumu. Kādā klasē bija grupējums SMO (slepena meiteņu organizācija) un DZO (draudzīgo zēnu organizācija). Katram grupējumam bija savs līderis. Starp abiem mikrokolektīviem ne brīdi nerimās «aukstais karš», strīdi, atsvešināšanās.

Grupējumā izveidojas savi likumi, savi priekšstati par to, kas ir labs un kas — slikts. Tas viss starp skolēniem un skolotājiem rada šķēršļus, ko Lidija Božoviča un Lija Slavina nosaukušas par jēdziskajām barjerām. Vienas un tās pašas prasības dažādu cilvēku uztverē iegūst gluži atšķirīgu nozīmi, šie cilvēki runā «dažādās» valodās. Reizēm tādu barjeru ir tikpat grūti pārvarēt kā bioloģisko nesaderību.

Daži psihologi uzskata, ka grupējumi ir personisko attiecību struktūras pamatvienības. Taču izrādās, ka ne jau visās grupās pastāv grupējumi. Turklāt grupē-

jumi savukārt ir kādas sarežģītākas parādības atsevišķas izpausmes. Ar šo parādību saskāros pavisam nejauši.

Centos noskaidrot, kā atkarībā no vecuma mainās bērnu savstarpējo attiecību noturīgums jaunākajās un vecākajās klasēs pēc vienādiem laika intervāliem. Tika izdarīti pieci viena tipa eksperimenti un izveidotas daudzpakāpju tabulas (katram eksperimentam — pakāpe).

Tagad varēja sākt aprēķinus. Vārds «aprēķināt» šķiet visai neierasts, runājot par tādām šķietami netveramām parādībām kā simpātijas. Matemātiķi un fiziķi, populārzinātnisko grāmatu autori, jūtas lepni, ja viņiem visu izdodas izskaidrot bez ciparu un formulu palīdzības. Turpretī psihologi, kā liekas, labprāt mīl palepoties tieši ar cipariem un formulām.

Un tātad es salīdzināju attiecību noturīgumu no viena eksperimenta līdz otram un... neatradu nekādas atšķirības starp jaunāko un vecāko klašu skolēniem. Rezultāti gandrīz pilnīgi sakrita. Un tomēr starpība bija. Tās klātbūtne bija jūtama, taču tā man ne par ko nedeīvās rokā.

Te nu es varētu attēlot klasisko ainu, ko mēs tik labi pazīstam pēc daudzajiem stāstiem un aprakstiem, kas sarakstīti par zinātniekiem. Pētnieks sēž, truli lūkodomies tabulās, un gaida, kad viņu piemeklēs pēkšņs apgaismības uzplaisnījums, gaida to, ko psiholoģijā sauc par «*insaitu*». Visinteresantākais ir tas, ka tā apmēram arī ir.

Tabulas, shēmas, formulas un citi materializēti problēmsituācijas modeļi nekad un nekur nedod pētniekam mieru. Turklāt, kā uzskata daži psihologi, smadzenēs izveidojas šis situācijas modelis, kas turpina darboties it kā pats par sevi. Te arī meklējams izskaidrojums tik populārajam «un pēkšņi!»: cilvēks

nodarbojas ar kaut ko pavisam citu, un pēkšņi...
prātā iešaujas laimīga doma.

Taču tik pēkšņi tā vis nerodas. To izstrādājis modelis, kas visu šo laiku, cilvēkam varbūt pat neapziņoties, turpinājis darboties mūsu apziņā. Bieži vien šī laimīgā doma, kad tā jau apjausta un pierakstīta, šķiet tik vienkārša un pašsaprotama, ka gandrīz vai jābrīnās, par ko gan te tik ilgi bija jālauza galva.

Pēc ilgstošas tabulu pētišanas galu galā atklājās kāds visai interesants fakts. Izrādījās, ka grupas ietvaros katram cilvēkam ir savas zonas, kurām viņš dod priekšroku, vai, kā tās vēlāk tika nosauktas, savi vēlamās saskarsmes loki. Lai saprastu, ko tas nozīmē, mazliet padomāsim. Trīsdesmit cilvēku lielā grupā mēs sarīkojām piecus secīgus eksperimentus, un katru reizi visi grupas locekļi varēja izraudzīties trīs biedrus. Saskaitīsim, cik cilvēku izvēlējās katrs eksperimenta dalībnieks visās piecās reizēs kopā.

Te iespējami divi galēji varianti. Ja jūsu attiecības ar grupas biedriem ir pilnīgi stabilas un nemainīgas, visos piecos eksperimentos jūs izvēlēsieties vienus un tos pašus biedrus, respektīvi, katrā nākamajā eksperimentā jūs nosauksiet vienus un tos pašus trīs cilvēkus. Visas piecpadsmit izvēles (3×5) jūs adresēsiet trim grupas biedriem. Toties katru no viņiem jūs būsiet izvēlējis piecas reizes.

Turpretī, ja jūsu attieksme pret visiem grupas biedriem ir vienāda (ja jums viņi ir vienlīdz patīkami, vienaldzīgi vai nepatīkami), tad jūsu izvēle ikreiz būs pilnīgi nejauša, t. i., jūs izvēli izdarīsiet, tā sakot, ar aizvērtām acīm. Un tad var gadīties, ka katrā eksperimenta reizē jūs būsiet izvēlējis citus cilvēkus — pavisam 15. Tātad teorētiski to biedru skaits, ko jūs izvēlaties, var svārstīties no 3 līdz 15. Un, patiesi, izvēļu daudzums šais robežās arī svārstās, līdz galējiem punktiem gandrīz nekad tomēr

nenonākot. Izrādās, cilvēku grupā ir dažādi vēlamās saskarsmes loki.

Pirmajā, pašā ciešākajā un droši vien vissvarīgākajā lokā ietilpst tie grupas locekļi, pret kuriem jūs jūtat noturīgas simpātijas. Šos cilvēkus jūs izvēlaties ne tikai vienā, bet divos, trijos eksperimentos.

Otrajā vēlamās saskarsmes lokā nonāk tie grupas biedri, kurus jūs izvēlaties kaut vai vienu vienīgu reizi. Jāievēro, ka šī loka apjoms nekad nesasniedz galējas robežas, jo labi pazīstamu cilvēku grupā nekad nenotiek nejauša izvēle. Tie, protams, nav nemainīgi rādītāji. Tie, kas šodien atrodas otrajā saskarsmes lokā, rīt var atrasties jau pirmajā — un otrādi.

Tagad viegli noteikt arī grupējumu: to veido cilvēki, kuri cits citu iekļāvuši pirmās saskarsmes lokā.

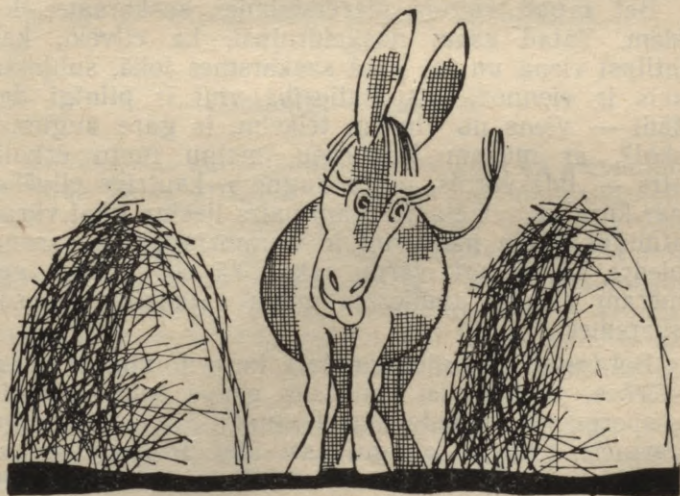
Zinot, kāds ir cilvēka saskarsmes loks, var iepriekš paredzēt viņa izvēli. Taču psiholoģijā ar paredzēšanu tik viegli vis nevedas, it īpaši, ja jāparedz izvēle. Ne velti pat tādu samērā vienkāršu uzdevumu kā siena klēpja izvēle tik traģiski neveiksmīgi atrisināja Buridāna ēzelis. Tomēr velti viņš tā mocījās: klēpji taču bija vienādi — būtu apēdis vispirms vienu, bet pēc tam otru. Man liekas, ka patiesi izsalcis ēzelis tā arī būtu darījis.

Vienādi klēpji... Vēl par tiem var sacīt — identiski. Te viss ir ļoti vienkārši. Bet cilvēki, kas veido grupu, taču ir tik dažādi... Un te nu atklājas kāda vērā ņemama parādība. Visinteresantākais ir tas, ka šī parādība atklājusies ne vien personību savstarpējo attiecību pētījumos, bet arī atmiņas pētīšanas eksperimentos, kuriem ar sociālpsiholoģiju maz kopēja. Šos izmēģinājumus veica mans draugs Izaks Rozets. Neatkarīgi viens no otra mēs atklājām viennozīmīguma principu.

Bez faktiskās, fiziskās vai matemātiskās vienādības pastāv vēl kāds viennozīmīguma paveids, proti, psiholoģiskais viennozīmīgums. Tas rodas tad, ja kādas parādības, kas patiesībā ir gluži atšķirīgas, kādam atsevišķam subjektam kļūst šķietami vienādas. Rozets šo situāciju mīl ilustrēt ar piemēru no sava dēla biogrāfijas. Zēns atceras, ka pa radio pārraidīta «Feihtvangers simfonijs» Bēthovena simfonijas vietā. Kā radusies šāda kļūda? Tētis par Feihtvangers romāniem jūsmo tikpat dedzīgi kā par Bēthovena mūziku. Un tādēļ Andrjuša tos bērniībā uztvēris kā vienu un to pašu, kā kaut ko viennozīmīgu. Taču šis viennozīmīgums eksistē tikai viņam vienam. Tas ir subjektīvs.

Tagad arī jūs ik uz soļa pamanīsiet līdzīgus gadījumus. Man, piemēram, veikalā gadījās noklausīties šādu dialogu:

— Man, lūdzu, divsimt gramu medicīnas desas.

— Pilsoni, tādas desas mums nav.

— Ak jā, ārstnieciskās desas...

— Pilsoni, beidziet taču aušoties! Es strādāju!

Bet pilsonim ne prātā nav nācis dzīt jokus. Un arī jūs, protams, esat jau sapratuši, ka viņš vēlas nopirkt doktordesu...

Bet viendien es kaut ko līdzīgu atklāju, sēžot pie televizora. Varbūt arī jūs 1969. gada 24. janvārī skatījāties pārraidi «Zvaigžņu stafete», kuras laikā kosmonauts Jevgeņijs Hrunovs savā stāstījumā sajauca divus Aleksejus — Leonovu un Jeļisejevu. Taču mūs šoreiz galvenokārt interesē, kā viņš izskaidroja šo kļūdišanos.

— Viņi abi man ir tik tuvi, ka es...

Tas patiesi ir vērtīgs «atbalsts» no kosmosa. Šajā skaidrojumā vienā veselumā savienojies viennozīmīgums kā atmiņas faktors un kā cilvēku savstarpējo attiecību faktors.

Bet tagad vēlreiz pievērsīsimies saskarsmes lokiem. Tātad esam noskaidrojuši, ka cilvēki, kas ietilpst vienā un tai pašā saskarsmes lokā, subjekta acīs ir viennozīmīgi. Patiesībā viņi ir pilnīgi dažādi — viens no viņiem, teiksim, ir gara auguma, skaļš, ar mūžam izspūrušu, melnu matu ērkuli, otrs — līdzsvarots, maza auguma, kautrīgs cilvēks, par kura kādreizējām cirtām vairs liecina tikai vāras atmiņas. Taču man viņi ir viennozīmīgi kā sarunu biedri, kā draugi, vārdu sakot, kā cilvēki, kas apmēram vienādi apmierina manu vajadzību pēc saskarsmes.

Bet tagad mēģiniet paredzēt, kuru no viņiem es izvēlēšos, ja mēs visi nonāksim grupā, kurā sarikots eksperiments ar uzdevumu izraudzīties vienu vienīgu partneri, teiksim, kopīgai pastaigai. Protams, es izvēlēšos vienu no šiem diviem. Bet kuru? Uz šādu

jautājumu var atbildēt vienīgi ar varbūtību: vai nu *A*, vai *B*. Zinātniskajā formulējumā, ko lieto personību savstarpējo attiecību apzīmēšanai, tas skanētu šādi: jebkura vienā un tai pašā saskarsmes lokā esoša grupas locekļa izvēle ir vienādi iespējama. Bet tagad atcerieties mūsu eksperimentu ar sociogrammu un padomājiet, kurus no saviem biedriem jūs ieskaitītu pirmajā, kurus — otrajā lokā! (Tikai nesajauciet sociogrammas lokus, kas simbolizē cilvēka statusu, ar saskarsmes lokiem!)

Interesants ir ne tikai viennozīmīgums pats par sevi, bet arī tie gadījumi, kad tas tiek pārkāpts. Minēšu tikai vienu piemēru. Vai esat ievērojuši, kādā kārtībā jūsu iestādes priekšnieks vai vadītājs piemin to līdzstrādnieku uzvārdus, kas ieņem vienādus posteņus? Neesat? Bet daudzi šai ziņā ir ļoti jūtīgi un uzskata, ka pirmos viņš nosauc tos, pret kuriem viņam labāka attieksme, kurus augstāk vērtē. Tādēļ vadītājs rīkosies pareizāk, ja ievēros alfabēta kārtību: tad nevienam nebūs iemesla apvainoties.

Uzmanīgi — cilvēks!

Cilvēks, kas zaudējis atmiņu, iet bojā kā personība. Ir tāda baisa slimība — retrogrādā amnēzija: cilvēks dzīvo tikai pašreizējam mirklim. Patiesībā viņa dzīve zaudējusi jēgu. Mūsu atmiņas zelta fondā glabājas ne tikai dažādi svarīgi mūsu personiskās dzīves notikumi, bet arī iemīļotas dzejas rindas, draugu un draudzeņu veidoli. Šai fondā atrodas arī mūsu vecāku nostāsti par tālajiem viņu bērnības un jaunības laikiem.

Vecāki uzmanīgi šķir tālo gadu lappuses. Pamazām tu jau visos sīkumos esi ielāgojis, kā māte ģimnāziste, pārgērbusies par istabeni, kopā ar drau-

dzenēm lavās uz teātri un kā viņas tur pieķer klases dāma ar iesauku Šprote... Vai arī kā uz veselu ziemu viņai nākas pārtraukt mācības un strādāt, lai sakrātu naudu un citugad varētu mācīties tālāk... Tu kļūsti vecāks, un tev tiek atvērtas šī atmiņu albuma visdārgākās lappuses — neaizmirstamie jaunības dienu iespaidi. Kas tikai vēlāk nebija jāpārdzīvo paaudzei, kura dzimusi gadsimta sākumā, — kari, revolūcijas, bads, slimības, tuvinieku nāve... Taču nekas nav spējis izdzēst no atmiņas šķietami pavisam nenozīmīgus notikumus. Mana māte bieži stāsta par kādu sarīkojumu.

— Es ierados melnā kleitā, pie jostas — sarkans rozes zieds, un tas arī viss. Visām bija baltas kleitas, bet man melna. Nebija naudas, par ko pašūt baltu.

Un viņas acīs, vienīgajā, kas palicis nemainīgs šais garajos gados, saviešas asaras. Māte aplūkst. Bet tālāko viņa var arī nestāstīt. Šo notikumu viņas bērni un mazbērni zina no galvas, tāpat kā nostāstu par vēl kādu neaizmirstamu sarīkojumu, kad galvaspilsētas students, kas zaudējis derībās par to, «vai Esfira matus cirto, vai tie viņai cirtojas dabiski», pasniedzis mātei simts rožu. Bet tas jau ir cits stāsts. Tovakar bija dejas, skanēja modernais valsis «Mandžūrijas kalnos» un, pats galvenais, darbojās amor-pasts.

Vai gan vēl jāsaka, ka māte šai ballē saņēma visvairāk vēstuļu un viņai piešķīra balvu... Šo vakaru viņa atceras visu mūžu. Atceras tādēļ, ka tajā bija īpaša rotaļa — rotaļa ar izvēli. Izvēlēties mani vai neizvēlēties? Bet kas palicis prātā meitenēm, kuras nesaņēma nevienu vēstuli?

Vienmēr un visur izvēli, kurā noskaidrojās, kam tiek dota priekšroka, pavada saspringtas gaidas. Ne velti ir rotaļas, kurās šo sasprindzinājumu cenšas

izklīdēt, atņemot izvēles brīvību un atstājot to ne-
jaušības ziņā. Gadījums ir akls. Neviens nav vai-
nīgs, ka izvēle nav skārusi mani. Ne es, ne tas, kurš
izvēlas. Tātad — viss kārtībā.

Esiet piesardzīgi ar izvēli! Pie psiholoģisko labora-
toriju durvīm vajadzētu piestiprināt plāksnīti: «Uz-
manīgi — cilvēks!» Šos vārdus vajadzētu izmantot
par epigrāfu tiem rakstiem, kuros izklāstītas pēt-
nieciskās metodes... Kad no Ļovas cepures (at-
cerieties Iljas Zvereva stāstu «Tautvaldības dienas»)
tika izņemtas zīmītes un atklājās briesmu lietas —
gandrīz ne pēc viena no 7.b klases skolēniem vispār
nebija pieprasījuma, pulciņa padomes priekšsēdētāja
Kira Puškina stingri teica:

— Šos skaitļus nedrīkst izpaust!

Un viņai bija pilnīga taisnība. Taču klase Ķirai nepaklausīja, un drīz vien visi savstarpēji sanīdās. Bet varēja būt vēl ļaunāk. Pastāv ne vien ārstu, bet arī psihologu noslēpumi. Interesanti atzīmēt, ka studenti pēc grupā sarīkotajiem eksperimentiem gandrīz nekad nevaicā, kādi ir rezultāti. Vai nojaušat — kādēļ? Viņi baidās. Un tas patiesi ir baisi — uzzināt par sevi patiesību, it īpaši vēl tad, ja tu nepavisam nejūties drošs, kāda šī patiesība būs.

Tas viss jāzina ne tikai psihologam, bet arī pedagogam. Mēs visi taču ik dienas esam gan eksperimenta objekta, gan eksperimentētāja lomā šai lielajā laboratorijā, ko sauc par dzīvi. Un viens no visizplatītākajiem un mūžam satraucošajiem eksperimentiem ir eksperiments ar izvēli. Jebkuru svētku vai paši savas dzimšanas dienas priekšvakarā mēs kļūstam par dalībniekiem vispārējā eksperimentā ar izvēli, un mūsu pastkastītē atrodami šīs izvēles rezultāti. Rakstiēt atklātnes, zvaniet pa telefonu! Jo nav taču nozīmes tam, kādā veidā mūs apsveic, bet ir svarīgi, lai no visiem mūsu valsts 241 miljona 478 tūkstošiem iedzīvotāju mūs kāds izvēlētos, atcerētos mūs. Un nedrīkst tā būt, ka kādam pastkastīte ir tukša un ietiepīgi klusē telefons.

CETURTĀ
NODAĻA

VAIGU VAIGĀ

Vienpatnis — nieks,
Vienpatnis — nekas..¹

Vladimirs Majakovskis

«Bet jūs, kā gribat, sēdieties...»

Mēs bieži vien ne tikai runā, bet pat domās citējam klasiķus... Turklāt šos citātus mēs uztveram kā kaut ko neapstrīdamu, kā morāles vai sadzīves aksiomas. Mēs esam pārliecināti, ka «pār visām sirdīm milai vara, vai esam jauni mēs vai ne», «par šāvienu daudz baismāki ir ļauni vārdi», «kas spēcīgs, tam arvienu nespēcīgais vainīgs». Taču laiku pa laikam kāda no ierastajām formulām tomēr tiek apšaubīta, un tad nu atklājas visai interesantas lietas...

Šai ziņā sevišķi «palaimējies» Krilovam. Jau Kliments Timirjazevs kritizēja viņa fabulu «Lapas un Saknes», kurā apgalvots, ka lapas kalpo vienīgi koka rotāšanai, turpreti saknes to čakli baro. Izcilais botāniķis izmantoja šo tēlu, lai rehabilitētu zaļās lapas, kurās, kā zināms, norisinās fotosintēzes process...

Vectētiņam Krilovam uzbrukuši arī fiziķi. Nāk prātā rindas no Perelmaņa grāmatas «Saistošā

---

¹ Atdzejojis J. Plaudis.

fizika», kur tiek analizēta «gulbja, vēža un līdakas» situācija. Izrādās — lai gan «Gulbis raujas mākoņos un Līdaka velk ūdeņos, bet Vēzis rāpjas atpakaļ», tomēr apgalvojums, ka «vezums dievamžēl tur stāv šo baltu dienu vēl», nav pareizs. Vezums tomēr kustēsies! Cits jautājums — kurp un kā...

Arī sociālpsiholoģija jau tiktāl pieņēmusies spēkā, ka var ķerties pie Krilova sentenču kritizēšanas. Ņemsim kaut vai to pašu bēdīgi slaveno kvartetu, kas pieminēts jau apakšnodaļas virsrakstā. Tātad mazā grupa «Lācis, Āzis, Ēzelis un blēņudaris Pērtiķis uz kvartetu bij kopā sadevušies». Spēlētāji centās sasniegt optimālu rezultātu, mainoties vietām, un par to arī tika nopelti...

Bet vai šāds spriedums patiesi ir tik taisnīgs? Vai visparastākais cilvēku izvietojums telpā tomēr neietekmē viņu darbību? Sniedzot atbildi uz šo jautājumu, Moreno, liekas, arī iekaroja sociālpsiholoģijas praktiķa (turklāt ļoti praktiska!) slavu, un sākās grandiozs bizness, kas balstījās uz psiholoģiju. Pirmie eksperimenti tika sarīkoti nelielā veļas mazgātuvē, kur strādāja četras sievietes. Veļas mazgātājas vienmēr strīdējās, un darba ražīgums te bij ārkārtīgi zems. Moreno sarīkoja speciālu eksperimentu, noskaidroja strādnieču savstarpējās attiecības un ierosināja savu variantu, kā strādniecēm izvietoties tai pašā telpā. Konflikti beidzās, darba ražīgums paugstinājās...

Un vēl kāds piemērs no otrā pasaules kara vēstures. Kāda no amerikāņu bumbvedēju vienībām cieta smagus zaudējumus. To bija grūti izskaidrot ar objektīviem cēloņiem. Un cēloņi patiesi izrādījās gluži subjektīvi. Psihologi konstatēja, ka lidmašīnu apkalpes nokomplektētas ārkārtīgi neveiksmīgi. Plecu pie pleca nācās strādāt cilvēkiem, kas necieta cits citu ne acu galā. Apkalpes pārkomplektēja, to

ārējo struktūru, runājot sociālpsiholoģijas terminoloģijā, sabalansēja ar iekšējo struktūru, un vienības kaujas spējas krasi paaugstinājās.

Mēs visi varam atcerēties ne mazums situāciju, kas pierāda, ka mums nebūt nav vienalga, ar ko mums kopā jāstrādā, jāatpūšas, jāietur maltītes utt.

Kāda Tatjanas Tesas stāsta varonis pat aizgāja no darba tikai tādēļ, ka... Bet ļausim, lai viņš stāsta pats:

«— Saprotiet, telpā, kur es strādāju, man preti sēdēja kāds no līdzstrādniekiem. Reiz viņš sacīja: «Man ienāca prātā kāda doma...» Es iesaucos: «Nevar būt! Nē, jūs maldāties, tas nav iespējams...» Viņš apvainojās. Tad es paskaidroju, ka tie nav mani, bet Puškina vārdi, tāds un tāds rakstu sējums, tāda un tāda lappuse... «Domas un piezīmes». Es taču nevarēju turpināt strādāt vienā telpā ar cilvēku, kuram tādā mērā trūka humora izjūtas! Nācās aiziet...»

Visi šie jautājumi cieši saistīti ar problēmu «cilvēks un telpa».

Kāds cienījams profesors man sūdzējās, ka nespēj uzturēt pat lietišķus kontaktus ar kādu citu profesoru, jo runājot tas pievirzoties pārāk tuvu.

— Nāk man virsū un bubina: bu-bu-bu, bu-bu-bu...

Ne velti to psiholoģisko pētījumu vidū, ko finansē ASV valsts departaments, ir arī šāds: psihologi apceļo visu zemeslodi un pēta, kādu distanci dažādās valstīs pieņemts ieturēt sarunas laikā. «Klusajam amerikānim», kurš bieži vien cenšas tēlot vietējo iedzīvotāju draugu, jāzina viss: ja viņš neievēros paražas, to var noturēt par slikti audzinātu...

Interesantus novērojumus par cilvēku savstarpējo izvietojumu veicis R. Zommers.

Zommeru laulātais pāris divus mēnešus veica sistemātiskus novērojumus kafējnīcā. Izrādījās, ka vairums sarunu izraisās starp cilvēkiem, kas sēž blakussēdekļos. Bieži sarunas sākas galda stūros, bet daudz retāk — pāri galdam. Cilvēki dod priekšroku nomaļām vietām. Par to var pārliecināties, ieejot pustukšā kafējnīcā.

Pētnieki sarīkoja arī savdabīgu eksperimentu ar fiktīvu sarunu biedru. Šim nolūkam tika pieaicināts īpaši sagatavots cilvēks. Izmēģinājuma objektam lika priekšā ieiet kafējnīcā, apsēsties un uzsākt sarunu ar fiktīvu sarunu biedru. Vīrieši vienmēr sēdās tam tieši pretī. Sievietes novietojās tuvāk sievietēm nekā vīriešiem.

Bet kur jūs mīlat apsēsties, ja varat izvēlēties? Mēģiniet atcerēties, kur mīl sēdēt jūsu draugi! Bet tagad salīdzināsim mūsu novērojumus ar speciāliem pētījumiem. Izrādās, grupas līderis (vai arī tas, kurš uz šo lomu pretendē) ieņem vietu galda galā, bet visi citi cenšas apsēsties nevis tam līdzās, bet pretī.

Senās cilšu paražas saglabājušās līdz pat mūsu dienām. Ne velti diplomātiskās sarunas visbiežāk norisinās pie apaļā galda: tādējādi tiek saglabāta vismaz ārēja vienlīdzība. Jāteic, arī citos gadījumos cilvēku izvietojumu pie galda nosaka paražas. Ir goda vietas, viesu vietas, priekšsēdētāja vieta utt.

Un vēl kāda interesanta īpatnība: visbiežāk cilvēki cenšas izvietoties tā, lai neviens tiem neatrastos aiz muguras. Kad kinofilmas «Septiņi bezbailīgie» varoņi sēž, atbalstījušies pret koku, viņus var saprast: mazinās risks saņemt lodi mugurā. Taču senais instinkts aizsargāt aizmuguri, šķiet, liek sevi manīt pat vismiermīlīgākajos apstākļos.

Draugi un paziņas man bieži uzdod jautājumus, kas sākas ar vārdiem: «Pasaki man kā psihologs, kādēļ...» Un tad tiek pavaicāts kaut kas tik «vienkāršs», uz ko es nevaru atbildēt tieši tādēļ, ka tiek jautāts kā psihologam. Reiz mana drauga māte man pastāstīja par kādu visai īpatnēju novērojumu un lūdza, lai es to komentēju no psihologa viedokļa. Viņa vēlējās, lai izskaidroju, kādēļ cilvēki, kas pie Centrālā universālveikala pērk karstos pīrādziņus, cenšas tos apēst, uzgriezuši cits citam muguru vai pāversušies pret sienu...

Bet, ja nu arī šajā gadījumā iedarbojas senais instinkts — noslēpt laupījumu? Protams, iespējami arī citi, ar jēdzieniem «pieklājīgi» un «nepieklājīgi» saistīti izskaidrojumi. Zigmunds Freids savā laikā centās izveidot ikdienas dzīves psihopatoloģiju. Daudz grūtāk ir pētīt tās normālo psiholoģiju.

Trīs vienā ... raķetē

A. Puškins jautāja:

Vai līdz ar zirgu apdomīgi
Ir iejūgt stirnu bailīgo?¹

Bet kādēļ gan tas ir «neapdomīgi»? Grupu psiholoģijas speciālisti sacītu, ka viss atkarīgs no psiholoģiskās saderības vai, pareizāk sakot, no šī divjūga nesaderības ...

Mēs bieži runājam par vientulības šausmām, par to, cik cilvēkam grūti, ja viņš ir viens... Taču reizēm cilvēkam ir vēl grūtāk, ja viņš ilgstoši spiests dzīvot un strādāt nelielā, no ār pasaules norobežotā grupā. Polāro ekspedīciju vēsture min neskaitāmus piemērus, kas pierāda, ka drosmīgajiem ceļotājiem daudz vieglāk paciest badu un slāpes, fiziskas ciešanas un salu nekā biedru klātbūtni un nepieciešamību uzturēt ar tiem saskarsmi.

Kā piemēru bieži min epizodi no slavenā Arktikas pētnieka Fritjofa Nansena dzīves.

Ar kuģi aizkļuvis līdz 84. paralēlei, Nansens kopā ar Juhansenu nolēma ar slēpēm sasniegt ziemeļpolu. Taču šis uzdevums nebija atbilstošs cilvēka iespējām un drosmīgie ceļotāji pagriezās dienvidu virzienā. Gandrīz pusotra gada ilga viņu ceļojums līdz Franča Jozefa zemei. Pāri vaļējiem ūdens lasmeņiem un ledus blāķiem, apledojušās drēbēs, pusbadā, remdējot izsalkumu ar jēlu roņu un lāču gaļu, viņi divatā virzījās pāri polārajam tuksnesim. Taču grūtākais no visa, ko viņiem nācās pārdzīvot, pēc Fritjofa Nansena atzinuma, bija nepieciešamība uzturēt savstarpēju saskarsmi. Ceļabiedri uzrunāja viens

---

¹ Atdzejojis A. Kurcijs.

otru tikai galējas nepieciešamības gadījumā. Dažreiz tas notika reizi nedēļā. Bet par to, kāds bija šis skopās saskarsmes raksturs, liecina kaut vai šāda detaļa: Juhansens Nansenu sauca vienīgi par «ekspe-dīcijas priekšnieka kungu».

Apbrīnojami meistarīgi šādu traģisku kopīgas zie-mošanas situāciju, kādā nokļuvuši divi neveiksmīgi zelta meklētāji, apraksta Džeks Londonš kādā no saviem ziemeļu stāstiem: «... Izejas nebija nekādas. Spalgo salu ilgi izturēt nevarēja, un mazajā bū-dīnā — desmit reiz divpadsmit pēdu — bija sa-spiests viss: lažas, pavards, galds un viņi abi. Pat otra cilvēka klātbūtne katram no viņiem likās aiz-vainojums, un tā abi laiku pa laikam ieslīga ignā klusēšanā, kas, dienām ejot, kļuva arvien ilgāka un

drūmāka. Šo mēmo periodu laikā viņi centās pilnīgi ignorēt viens otru, tomēr gadījās, ka acu zibsnis vai lūpu vīpsna nodeva viņu jūtas. Un katrs klusībā nevarēja vien nobrīnīties, kā gan dievs vispār iedomājies radīt to otro.» Viss beidzās ar to, ka viņi vārda tiešā nozīmē iznīcināja viens otru.

Ne velti amerikānis Ričards Bērtijs uz dienvidpolu nolēma doties viens...

O'Henri savā «Himeneja rokasgrāmatā» rakstīja: «Ja gribat pabalstīt slepkavniecības amatu, ieslēdziet uz mēnesi divus cilvēkus būdā, kas nav lielāka par astoņpadsmit reiz divdesmit pēdām. Cilvēka dabai tas nav izturams.» Tomēr, ja jau esam sākuši runāt par Himeneja valgiem, piebīdīsim, ka pastāv arī pretējs apgalvojums — ar mīloto pat skuju būda labāka par lepnu pili.

Kādā situācijā tā ir pils, bet kādā — pamudinājums uz «slepkavniecību»? Te nu atkal viss atkarīgs no saderības. Domāju, ka tas ir viens no svarīgākajiem un fundamentālākajiem sociālpсихолоģiskajiem jēdzieniem. Bez psiholoģiskās saderības nav iespējama normāla cilvēku līdzaspastāvēšana grupā pat neilgi. Un nākotnē grupas komplektēs, vienīgi pamatojoties uz zinātniskām saderības prognozēm... Lai cik briesmīgi tas izklausās, bet ir iespējams, ka šāda pieeja nepieciešama pat ģimenei... Taču ir visai ticami, ka mīlestības jūtas, uz kurām pamatojas laulība, daba radījusi tieši tādēļ, lai kompensētu saderības trūkumu. Kamēr šī kompensācija ir spēkā, «būdiņā» valda laime, bet, kad tā izzūd, sākas lēna un nemanāma «slepkavniecība».

Profesors Vladimirs Seļivanovs noskaidrojis pat šādas ģimenes konflikta situāciju modeļus.

Viens no laulātajiem draugiem pēc nesekmīgiem mēģinājumiem ietekmēt otru atkāpjas no savām pozīcijām un nokļūst tā laulības partnera ietekmē, ku-

ram ir stiprāks gribasspēks (bet kurš bieži vien nav tik progresīvs);

rodas atklāts konflikts bez izredzēm kaut ko atrisināt;

attiecības iegūst ģimenes diplomātijas formu, kad aiz ārējas pieklājības un šķietamas samierināšanās maskas slēpjas ass iekšējs konflikts.

Visā visumā grupas psiholoģija ģimenē vēl daudzējādā ziņā ir *terra incognita* — mūsu zinātnes «nepazīstamā zeme». Vesela aizliegumu sistēma apšargā «asaras, kas tiek noslaucītas klusībā». Turklāt šai jomā arī eksperimentēšana, šķiet, nav iespējama. Un tomēr eksperimenti jau notiek, un tie ir visai interesanti. Tā, piemēram, kāds psihologs ar nolūku pētīt paražas, kas dažādās zemēs saistītas ar stāšanās laulībā, kopā ar sievu devās pasaules ceļojumā. Visās zemēs, kuru robežas dzīvesbiedri šķērsoja, viņi kļuva par jaunlaulātajiem: sarīkoja laulības ceremoniju atbilstoši vietējām paražām...

Nav izslēgts, ka arī draudzības jūtas nav nekas cits kā nejauši radušās psiholoģiskās saderības izraisīti subjektīvi pārdzīvojumi. Taču tādās reizēs, kad nepieciešams speciāli izveidot grupas ilgstošai kopīgai sadarbībai, piemēram, kosmisko kuģu apkalpes, sporta komandas, ir riskanti paļauties tikai uz nejaušību un aklu veiksmi.

Pat tad, kad nejaušība izrādās laimīga, bet veiksmē nemaz nav tik akla, ar to vien ir par maz. Tādēļ ikviens vadītājs, balstoties uz personisko pieredzi, rada savu psiholoģiskās saderības teoriju. Pie gluži negaidītas atziņas nonāca, piemēram, leģendārais norvēģu ceļotājs, rakstnieks un zinātnieks Tūrs Heijerdāls. Raksturīgi, ka gan sešu vīru komanda, kas devās ceļā ar slaveno balsu koka plostu «Kon-Tiki», gan papirusa kuģa «Ra» komanda ir internacionālas vienības. Un, lai gan ceļotāji pirms brauciena cits

citu nepazina, viņiem saderības problēmas, kā liekas, vispār neeksistēja.

Preses konferencē Padomju Savienībā Tūram Heijerdālam jautāja:

— «Ra» ekspedīcija mazliet atgādina nākotnes kosmiskos ceļojumus uz citām planētām. Ko jūs varētu teikt par «Ra» komandas locekļu psiholoģisko saderību? Vai komandas locekļu īsais pazīšanās laiks pirms došanās ekspedīcijā bija pietiekams?

Atbildot uz šo jautājumu, Tūrs Heijerdāls izklāstīja savu oriģinālo koncepciju.

— Viena no galvenajām ekspedīcijas problēmām, — viņš teica, — bija parādīt, ka dažādu tautību cilvēku grupa spēj strādāt tādos apstākļos, kādi bija mūsu ceļojuma laikā. Es gribēju parādīt, ka mūsu daudznacionālajā pasaulē iespējama sadarbība. Tieši mūsu ekspedīcijas starptautiskais sastāvs bija viens no faktoriem, kas palīdzēja mums strādāt labāk nekā tad, ja es būtu devies ceļā kopā ar saviem tautiešiem. Katrs komandas loceklis vēlējās parādīt savu zemi pēc iespējas labākā gaismā.

— Es uzskatu, — Tūrs Heijerdāls turpināja, — ka tieši tais gadījumos, kad cilvēkiem nākas uzturēties kopā nelielā norobežotā telpā, ir labāk, ja pirms ceļojuma viņi viens otru nav pazinuši. Pietiek ar to, ka grupas vadītājs pazīst savus ļaudis.

No šāda viedokļa, protams, būtu labāk, ja, dodoties jaunā ceļojumā, komandas sastāvā tiktu pieaicināti citi dalībnieki, taču šai konkrētajā gadījumā es atļāvos izņēmumu.

Interesanti, ka cits ievērojams ceļotājs Žaks Pikārs, kurš mezoskafā «Bens Franklins» 730 stundas dreifēja Golfa straumes dzīlēs, bija tikpat apmierināts ar savas daudznacionālās sešu vīru komandas psiholoģisko saderību.

— Pakāpeniski, — viņš stāstīja, — visiem izveidojās jauni paradumi, katrs piemērojās ilgstošai kopdzīvei. Kļūdījās tie skeptiski noskaņotie psihologi, kas paredzēja, ka jau pēc pāris nedēļām mēs tik ļoti būsīm cits citam apnikuši, ka ķersimies pie nažiem! Sikās neērtības nekļuva par šķērslī ne savstarpējai saskarsmei, ne darbam, lai gan mums, protams, apnika vienā laidā atkārtot «Piedodiet!», «Atvainojiet!» un «Lūdzu!», kad bija nepieciešams paspraukties garām 80 centimetrus platajā gaitenī.

Pieļauju, ka ne Tūrs Heijerdāls, ne Žaks Pikārs labi saprotamu iemeslu dēļ nenosauc kādu visai svarīgu faktoru, kas viņiem palīdzēja saliedēt savas apkalpes. Un šis faktors ir abu ekspedīciju vadītāju personības pievilcība un milzīgā autoritāte. Bet to nav iespējams ielānot sērijveida ražošanā.

Stāsta, ka Arhimēds savu likumu esot atklājis vannā un ka tieši te pirmo reizi no viņa mutes atskanējis tagad tik populārais vārds «Heirēka!». Homeostats — speciāla ierīce, kas domāta saderības pētīšanai, tika izgudrots, vērojot, kā darbojas duša.

— Šajā vecmodīgajā ierīcē, — stāsta Fjodors Gorbovs, — karsto un auksto ūdeni vienlaikus pievada četrām kabīnēm. Dušas darbības kopīgais režīms, dabiski, bija atkarīgs no tā, vai atvērti visi krāni. Ja cilvēki neizvirzīja īpašas pretenzijas un necentās noregulēt tikai sev vispiemērotāko režīmu, visas sistēmas noregulēšana veicās ātri un mazgāšanās noritēja bez starpgadījumiem. Taču, tiklīdz dušas telpā ienāca cilvēks, kurš centās izveidot sev izdevīgāko režīmu, citi drīz vien nonāca cietēju lomā. Saprotams, trīs cietušie sāka enerģiski griezt savas kabīnes ūdens krānus, un viss beidzās ar to, ka sistēmas darbība nonāca strupceļā un no krāniem sāka plūst vienīgi aukstais ūdens...

Taču vecmodīgā duša izrādījās noderīga ne tikai egoistu atmaskošanai vien. To izmantoja par pamatu, veidojot visai sarežģītu aparatūru, ar kuras palīdzību iespējams salīdzināt grupas, noskaidrot, kurš tajās uzņemas līdera funkcijas, kā arī paaugstināt psiholoģisko saderību.

Iedomājieties, ka esat uzaicināti piedalīties eksperimentā ar homeostatu. Eksperimentā iesaistīti trīs cilvēki. Katrs novietojas pie pults ar reostata sviru. Jācenšas panākt, lai pulsts indikatora bultiņa nonāktu iepriekš norādītajā pozīcijā, teiksim, nulles pozīcijā... Taču jūsu rīcība ietekmē partneru rīcību, un otrādi, tādēļ jums to nepieciešams saskaņot ar grupas kopīgo stratēģiju. Eksperimentētājs var mainīt sakaru raksturu tā, lai būtu iespējams noskaidrot, kāda loma šai trijotnē ir katram no tā dalībniekiem: kurš uzņemas «diriģenta» — līdera funkcijas, kurš cenšas izvirzīties «solistos», kurš vainojams disonansē...

Šo ierīci izmantoja arī «Zemes zvaigžņu kuģa» ekipāža — ārsts G. Manovcevs, biologs A. Božko un tehniķis B. Ulibiševs, kuriem pēc tam veselu gadu vajadzēja pavadīt hermētiskajā kamerā. Un, lai gan, kā stāsta šī unikālā eksperimenta vadītājs, «starp brīvprātīgajiem gūstekņiem dažkārt izcēlās diskusijas, kas norisinājās paaugstinātos toņos, bija pārlietu emocionālas un ar pārāk kategoriskiem spriedumiem», visa eksperimenta laikā netika novēroti psiholoģiskās nesaderības simptomi. Kopumā komanda darbojās ārkārtīgi precīzi un saskaņoti. Un vienmēr pēc šādas «nopietnas sarunas» visi strādāja vēl saliedētāk.

Iespējams, uz vispārējās psiholoģiskās saderības fona konflikta situācijas ir pat vēlamas: tās mazina pārlicēgu pašapmierinātību un nepieļauj gremdēšanos pārmērīgā labsajūtā, ceļ grupas emocionālo to-

nusu... Tautā šī likumsakarība sen pamanīta, ne velti saka: «Kas mīlējas, tas ķīvējas.» Arī mūsdienų dzejnieki atzīst, ka jābaidās no bezkonfliktu mīlestības. Tā, piemēram, K. Simonovs raksta:

Lai ar tevi, elpu aizturot krūtīs,
Kā ar sveci riskantu klātos,
Lai celtne šī būtu
Pret uguni neapdrošināta.¹

Ar homeostata palīdzību pētot dažādas grupas, zinātnieki atklājuši daudzus faktorus, kas nosaka psihofizioloģisko saderību. Vispirms, protams, jāņem vērā tās darbības veids un raksturs, kuras veikšanai grupa noorganizēta. No šādām pozīcijām tiek vērtēta nākamo partneru iepriekšējā sagatavotība, viņu intelektuālās spējas, viņu iemaņas, fiziskās attīstības un nervu sistēmas īpatnības. Grupas locekļiem jābūt pozitīvi noskaņotiem gan citam pret citu, gan pret paredzamo darbību. Viņiem ne vien jābūt gataviem sadarboties, bet arī jāprot piekāpties. Kā raksta Mihails Novikovs, grupā jābūt «pietiekami attīstītai konformisma (piekāpšanās. — J. K.) spējai, tās locekļi nedrīkst būt ar krasi izteiktām egocentriskām ievirzēm».

Partneriem jābūt noskaņotiem uz viena psiholoģiskā un emocionālā viļņa...

Noskaidrojies, ka pēc rūpīgas apmācīšanas grupā, kas pirms tam likusies visai nepiemērota kopīgam darbam, iespējams sasniegt augstu saliedētības līmeni.

Asprātīgu ierīci saderības pētīšanai izgudrojuši Kurskas psihologi Ļevs Umanskis un Aleksejs Čerņišovs. Grupas locekļiem, rīkojoties katram ar savu sviru, kopīgiem spēkiem jāuzzīmē noteikta figūra.

---

¹ Atdzejojis J. Butūzovs.

Jo saliedētāk darbojas grupa, jo precīzāk kolektīvais zīmējums atbilst paraugam un jo mazāk kļūdu un isāks šim darbam patērētais laiks.

Bet tagad pievērsīsimies... bībelei. Poļu rakstnieks Zenons Kosidovskis Bābeles torņa celtniecību apraksta šādi:

«Sākotnēji visi cilvēki runāja vienā valodā. Viņi dzīvoja Sineāras līdzenumā, Tigras un Eifratas upju baseinā. Zeme tur bija neizsakāmi auglīga, un viņiem klājās aizvien labāk. Tas radīja cilvēkos iedomību, un viņi nosprieda uzbūvēt torni, kas sniegtos līdz pat debesīm. Tornis augtin auga augstumā, līdz Jahve sāka raizēties un nosprieda to apskatīt. Cilvēku iedomība Jahvi sadusmoja, un viņš sajauca tiem valodu, lai cilvēki vairs nevarētu saprast cits citu...»

Kad dievs tik viltīgā kārtā bija izjaucis Bābeles torņa celtnieku psiholoģisko saderību, «tas radīja tādu jucekli, ka torņa celšanu vajadzēja pārtraukt, un cilvēki izklīda pa visu zemes virsu...».

Varam tikai minēt, kāda izskatījās šī novārtā pamestā būve, toties mums pavisam skaidri zināms, kāda ir Kurskas «Arka».

No putuplasta blokiem jāizveido diezgan vienkārša konstrukcija. Bet panākumi atkarīgi no tā, cik drīz celtniekiem izdosies atrast kopīgu valodu.

...Eksperimenta dalībnieku priekšā izjauktā veidā novietoti «Arkas» elementi. Psihologs iepazīstina ar spēles noteikumiem, dod komandu: «Uzmanību! Sākam!» — un ieslēdz hronometru.

Citēšu izrakstu no protokola, kurā fiksēts viens no daudzajiem eksperimentiem; šoreiz tajā piedalās vecāko klašu skolēni.

«Pirms darba sākšanas grupa neapspriežas. Tā nekavējoties ķeras pie darba, turklāt tik enerģiski, ka pie galda izveidojas drūzma un daļa elementu

nokrīt uz grīdas. Apjukums. Taču Ļuba M. pavēl Toļam Ž. un Sergejam K. tos pacelt. «Arkas» montāža norisinās steigā un ar lielu kņadu.

Neatlaidīgi lūdz atļauju pamēģināt vēlreiz. Strādā lielā uzbudinājumā, bet saliedēti. Ļuba M. vada šo procesu.

Grupa mācījusies no savām kļūdām, un, otrreiz stājoties pie «Arkas» celšanas, skolēni iepriekš sadala funkcijas, vienojas, kurš montēs labo pusi, kurš kreiso, kurš pasniegs būvmateriālus. Līdere ir Ļuba M., kura pirms tam stihiski tika uzņēmusies vadītājas lomu, bet tagad jau no paša sākuma vada montāžu, un katrs viņas rikojums tiek uzklauss pusvārdā...»

Un, kaut arī Kurskas «Arka» noder vienīgi psihologiem, lai novērotu, kā grupā norisinās līdera izvirzīšanas process, labuma no tās, manuprāt, daudz vairāk nekā no slavenā Bābeles torņa.

«Zvaigznes» un līderi

Cilvēce godina nezināmo ģēniju, kurš izdomājis riteni... Taču iespējams, ka tikpat lielu atzinību ir pelnījis arī viņa laikabiedrs, kurš radījis organizāciju. Ļoti iespējams, ka tā ir bijusi viena un tā pati persona. Pašapziņas pilnos vārdus «Parādi komandēšu es!» situācijai atbilstošā veidā visbiežāk taču pasaka zinošākais un enerģiskākais grupas loceklis, kurš gatavs uzņemties grūto atbildības slogu.

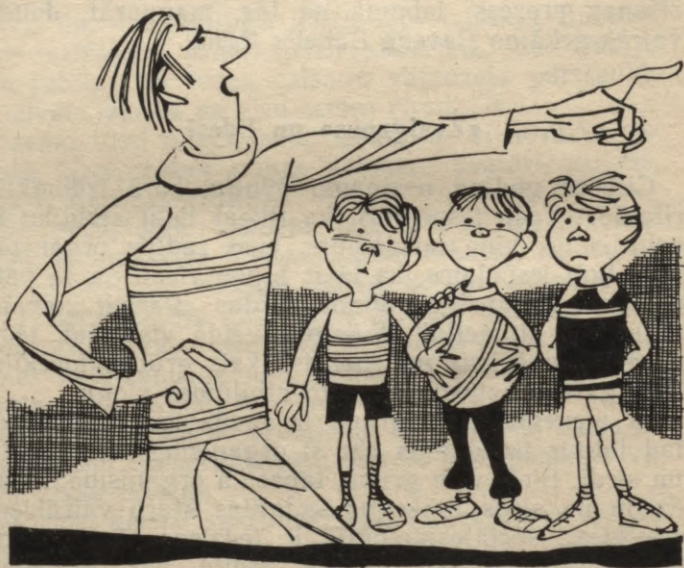
Ja pieņemam, ka grupa ir savdabīgs organisms, tad līderis uzskatāms par šī organisma smadzenēm un sirdi. Bieži vien grupā, tāpat kā organismā, smadzeņu un sirds funkcijas sadalītas starp vairākiem cilvēkiem: sociālpsiholoģijā ir jēdziens «instrumentālais līderis» (šis līderis atbild par darbības

panākumiem) un «emocionālais līderis» (tas iemieso sirsnīguma funkciju).

Reizēm par šāda sadalījuma paraugu min ģimeni, kurā tēvs pilda radoša, lietišķa vadītāja lomu, bet māte galvenokārt atbild par grupas emocionālo stāvokli. Lai gan bieži vien mēdz būt arī otrādi.

Boriss Parigins ierosina līderus klasificēt pēc trim pazīmēm: pēc līdera darbības satura, stila un rakstura. Klasificējot līderus pēc darbības satura, varam runāt par līderiem iedvesmotājiem, līderiem izpildītājiem un līderiem, kuri gan iedvesmo, gan programmē, gan organizē savu ideju īstenošanu dzīvē. Pēc vadības stila līderi var būt demokrāti, autoritāri — diktatori, kā arī tādi, kas apvieno abus vadības stilus. Pēc darbības rakstura līderi var būt

universāli un situatīvi. Pirmie visos apstākļos izturas kā lideri, bet otriem šim nolūkam nepieciešama īpaša situācija.

Tiek asi diskutēts par to, kas var kļūt par grupas līderiem un kādas īpašības nodrošina līdera pozīcijas. Vieni apgalvo, ka līderis izvirzās nejauši atkarībā no situācijas, citi uzskata, ka līdera īpašības visā pilnībā atkarīgas no grupas un ka grupa iegūst tādu līderi, kādu pelnījusi, trešie domā, ka par līderi jāpiedzimst.

Kā tas bieži gadās zinātniskos strīdos par visai sarežģītām parādībām, sava daļa patiesības droši vien ir visu oponentu spriedumos. Bet jautājums tiešām nav no vieglajiem. Vērtējiet paši: grupai var būt oficiāls vadītājs, ko iecēlušas augstākstāvošās instances; vienmēr ir kāds grupas loceklis, kuram pārējie simpatizē visvairāk, tā dēvētā «zvaigzne». Un visbeidzot ir līderis. Vai vienmēr visi trīs varianti apvienoti vienā personā? Varbūt tie ir trīs dažādi cilvēki? Izrādās, ka ļoti bieži katru no šīm lomām izpilda cits grupas loceklis.

Ne jau katra «zvaigzne» spēj būt līderis. Taču katram līderim būtu vēlams ieņemt «zvaigznes» pozīciju, baudīt ne vien pārējo grupas locekļu autoritāti un cieņu, bet arī mīlestību. Diemžēl ne vienmēr tā mēdz būt.

Īpaši pētījumi rāda, ka nereti klases vecākie, pionieri un komjaunatnes darba aktīvistu nav iemantojuši biedru simpātijas un grupas kartē ieņem visai pieticīgu vietu. Vai tas nozīmē, ka viņi nekavējoties jāpārvēlē, bet viņu posteņi jāpiedāvā tiem skolēniem, kas atrodas grupas centrā? Vispirms jācenšas noskaidrot, kādēļ klases vecākais nav izpelnījies biedru mīlestību. Bieži vien tāda attieksme nav taisnīga. Ja nu klases biedriem nepatik viņa prasīgums un principālitate? Ne vienmēr taisnība tikai kolektīvam.

Turklāt jāievēro arī tas, ka vispopulārākais grupas loceklis ne vienmēr spēj būt arī labs vadītājs. Ipašības, kas nodrošina viņam augstu sociometrisko statusu un izvirza viņu par «zvaigzni», var nesaskanēt ar īpašībām, kas nepieciešamas labam organizatoram.

Organizatorisko spēju psiholoģiskie pētījumi rāda, ka vadītājam, piemēram, nepieciešama «organizatoriskā izjūta». Šis jēdziens, ko ieviesis Vladimirs Iljičs Leņins, ietver daudzas psiholoģiskās īpašības: prasmi smalkjūtīgi un precīzi uztvert un izprast otra cilvēka iekšējo pasauli, spēju izmantot šīs zināšanas atbilstoši praktiskā darba vajadzībām. Pie šīm īpašībām pieskaitāma arī psiholoģiskā takta izjūta — spēja atrast īsto pieeju ikviena cilvēka sirdij, māka ar vieniem atrast kopīgu valodu. Labs organizators spēj citus emocionāli ietekmēt un uzmundrināt. Viņš, kā atzinis Levs Umanskis, prot pārējos aizraut un uzlādēt ar enerģiju. Un, visbeidzot, šim cilvēkam ir jābūt ar sliekšmi uz organizatorisko darbību — viņam jāinteresējas par to, jāvēlas kļūt par organizatoru.

Jāteic, ka tādi cilvēki drīz vien izvirzās pārējo grupas locekļu vidū. Leņingradas psihologi Ņina Golubeva un Mihails Ivaņuks konstatējuši, ka grupveida uzdevumu risināšanas procesā novērojami vairāki izturēšanās tipi. Pie pirmā tipa pieskaitāmi tie grupas locekļi, kuri uzdevumu spēj atrisināt, tikai pakļaujot sev biedrus. Cilvēki, kas pieder pie otrā tipa, izjūt tieksmi darboties individuāli, ne ar vienu nerēķinoties. Pie trešā tipa pieder tie eksperimenta dalībnieki, kuri cenšas pielāgoties grupai. Ceturtā tipa pārstāvji noskaņoti uzdevumu risināt kolektīvi.

Kā tad līderis ietekmē pārējos grupas locekļus? Tas atkarīgs ne vien no līdera individualitātes, bet arī no grupas īpatnībām. Labi organizētās grupās vadītājs, vērsoties pie padotajiem, bieži izmanto

ieteikumu un lūgumu, retāk — norādījumu, pavisam reti — pavēli un gandrīz nekad nelieto tādu līdzekli kā pierunāšana. Šādu vadītāju autoritāte, kā norāda Jevgeņijs Kuzmins, pamatojas uz viņu personiskajām un lietišķajām īpašībām; to nosaka viņu pieredze un zināšanas un ļoti reti — atbalsts no administrācijas puses.

Visai interesantus pētījumus par līdera taktiku darbā ar homeostatu izdarījis Mihails Novikovs. Domāju, ka tiem ir ne vien lokāla, bet arī vispārēja nozīme. Aplūkosim, piemēram, paņēmienu ar ļoti sarežģītu nosaukumu — «regulēšanas zīmes inversija». Kad sistēma, tēlaini runājot, iedzīta strupceļā (atcerieties auksto dušu!), kāds no eksperimenta dalībniekiem, visbiežāk tas ir tieši līderis, uzsāk darbību, kas ir šķietamā pretrunā ar viņa personiskajām interesēm. Sastinguma punkts tiek pārvarēts, un ceļš uz mērķi atkal ir vaļā. Vai tas nav eksperimentāls apstiprinājums izdaudzinātajai patiesībai: vadītājam jāprot pakļaut savas intereses sabiedriskajām interesēm. Viņš nedrīkst būt egoists.

Cits piemērs — nogaidīšanas taktika. Līderis ne uzsāk enerģisku darbību, pirms nav noskaidrojis partneru nodomus. Līderi diezgan bieži izmanto arī vairāk vai mazāk apslēptas piespiedu metodes, liekot padotajiem izpildīt nepieciešamās darbības. Citādi nevar: ja nogaidīšana ieilgst, grupā var parādīties citi pretendenti uz līdera vietu, un šāda cīņa par varu bieži vien traucē mērķa sasniegšanu. Gudrs līderis ne vienmēr atklāj savus nodomus. Reizēm viņš dod iespēju kādam pārlietu aktīvam grupas loceklim uz laiku pārņemt vadības grožus, lai no jauna uzņemtos līdera funkcijas, kad grupa būs nonākusi strupceļā.

Bet kādai vajadzētu būt līdera stratēģijai? Sociālpsiholoģijā šī problēma tiek enerģiski pētīta.

Interesanti, ka arī šai jomā pirmie pētījumi tika veikti ar psihologu iecienīto modeli — bērniem. Eksperimentus, kuru iniciators bija pazīstamais vācu psihologs Kurts Levins, tagad uzskata par klasiskiem. Viņš bija to zinātnieku vidū, kuri, tāpat kā Alberts Einšteins, bija spiesti emigrēt no fašistiskās Vācijas uz ASV. Pētījumā, par kuru runāsim, skaidri nojaušama sasprindzinātā politiskā atmosfēra, kas valdīja otrā pasaules kara sākumā.

Psihologi eksperimentēja ar desmit gadus vecu zēnu grupām, kuri mēdza sapulcēties pēc stundām, lai kopīgi pavadītu brīvo laiku. Šīm grupām par vadītājiem bija izraudzīti pieaugušie, kuri savā darbībā izmantoja dažādus vadības principus.

A grupā valdīja autokrātiska atmosfēra. Vadītājs rīkojās kā diktators un kategoriskā formā deva norādījumus, ko darīt, kuram ar kuru sadarboties. Šādu vadības formu sauc par autoritāru.

B grupā bija nodibināta demokrātiska atmosfēra. Šajā grupā vadītājs vispirms aprunājās ar bērniem, pieļāva diskusijas.

C grupa modelēja anarhistisku atmosfēru. Šai grupā vadītājs tikpat kā nemaz neiejaucās grupas darbībā.

Eksperimenta rezultāti pilnīgi sakrīta ar Levina un viņa līdzstrādnieku politiskajiem uzskatiem. Lai gan autoritārās grupas nedaudz apsteidza visas pārējās grupas darba rezultātu ziņā, tajās izveidojās naidīga atmosfēra. Autoritārajās grupās biežāk nekā citās grupās darbs tika novelts uz vājāko pleciem. Bērni bieži vien vispār pārstāja strādāt, un galu galā darba ražīgums strauji pazeminājās. Vislabākais psiholoģiskais klimats izveidojās demokrātiskajās grupās.

Tādā veidā psihologi savdabīgi atbildēja uz jautājumu, kāda vadības forma uzskatāma par labāko, tā

viņi nosodīja diktatoriskās fašistiskās vadības metodes. Un, lai gan šie secinājumi skan mazliet naivi, mums tomēr jāatzīst, ka pētījuma autoru iecere ir cildena.

Grupas vadītājs it kā nosaka grupas locekļu savstarpējo attiecību toni. Tas vienlīdz attiecināms gan uz bērnu, gan uz pieaugušo kolektīviem. Visos līmeņos ir spēkā savstarpējo attiecību ķēdes reakcija, par kuru ir vērts nopietni padomāt. Minēšu tikai divus konkrētu pētījumu piemērus.

Eksperimentam izvēlējās divas vienādas četrus gadus vecu bērnu grupas, un viens un tas pats audzinātājs astoņus mēnešus veica eksperimentus pēc A un B programmām. Eksperimentējot pēc A programmas, audzinātājs pret bērniem izturējās ļoti atturīgi, necentās pats rast kontaktus ar viņiem un aprobežojās vienīgi ar atbildēm uz bērnu lūgumiem. Pēc programmas B viņš centās nodibināt sirsnīgas un draudzīgas attiecības ar katru no bērniem, piedalījās viņu rotaļās.

Visu šo laiku tika veikti īpaši novērojumi. Tika reģistrēts, kā bērni saprotas savā starpā, kā viņi rotaļājas, kādā noskaņojumā viņi mēdz būt visbiežāk, cik aktīvi izrāda savu iniciatīvu. Interesanti, ka pētījumā tika ņemti vērā smieklī, asaras, klaigas, dusmas, respektīvi, tādi rādītāji, ar kuriem mēs visi rēķināmies arī ikdienā, cenšoties izanalizēt apkārtējo cilvēku izturēšanos.

Tā tas ir dzīvē. Taču, ja nekompetenti cilvēki ierauga tabulas, kurās uzskaitīts smieklu daudzums, viņi nicīgi rausta plecus un piemin smieklkopības zinātņu institūtu no satīras meistara Arkādija Raikina priekšnesuma. Cik gan ātri mēs esam aizmirsuši skolas gadus, kad paši tikpat cītīgi uzskaitījām ne vien smaidus, bet pat skatienus, ar kuriem mūs aplaimoja klases skaistākā meitene: «Uz mani viņa

paskatijās divas reizes, bet uz Mišu — trīsreiz! Toties man viņa uzsmaidīja!»

Taču atgriezīsimies pie bērniem. Tātad B grupā, kur audzinātājs izturējās pret bērniem sirsnīgi, valdīja draudzības un emocionālā līdzsvara atmosfēra.

Līdzīgus rezultātus ieguva arī Ļeņingradas psiholoģe Alla Rusaļinova un Minskas zinātnieks Nikolajs Berezovins, kuri pētīja, kā pedagogs un grupas savstarpējo attiecību stils ietekmē skolēnu savstarpējās attiecības. Jā, vecumam te acīmredzot nav nozīmes, un šai likumsakarībai laikam gan «pār visām sirdīm vara».

Ne tikai grupu vien ietekmē vadītāja attieksme. No šīs attieksmes atkarīgs, kā vadītājs pats uztver savus padotos. Ļeņingradas psihologs Aleksejs Bodaļevs III PSRS psihologu kongresā, piemēram, sāstīja par kādu no saviem pētījumiem. Vērojot 8. un 10. klašu audzinātāju darbu, viņš pēc vadības stila tos nosacīti iedalījis trīs grupās: autokrātiskie, liberālie un demokrātiskie audzinātāji. Pēc tam viņš audzinātājiem palūdzis izpildīt uzdevumu sēriju. Viņiem vajadzējis nosaukt savu audzēkņu visspilgtākās pozitīvās un negatīvās īpašības, speciālā polāro profilu skalā norādīt, kādas rakstura īpašības un cik lielā mērā attīstītas vairumam bērnu, uzskaitīt īpašības, kuras viņi vēlētos redzēt savos audzēkņos.

Ko viņam izdevās noskaidrot?

Izrādās, ka pedagogi diktatori (autokrātiskā grupa) pārāk zemu vērtē pozitīvo īpašību — kolektīvisma, principialitātes, iniciatīvas, patstāvības — attīstību savos audzēkņos. Tieši otrādi, šī tipa skolotājiem šķiet, ka audzēkņi ir pārāk neorganizēti, nedisciplinēti, slinki, bezatbildīgi.

Turpretim pedagogiem liberāļiem ir tieksme savus audzēkņus novērtēt augstāk, nekā viņi to pelnījuši. Toties audzinātāji demokrāti no šādām galējībām

spējuši izvairīties. Izrādās, ka tieši viņi vislabāk pazīst savus audzēkņus.

Šie pētījumi apstiprina senu psiholoģisko atziņu: viena cilvēka spriedumā par otru daudzējādā ziņā izpaužas paša vērtētāja personība. Viņš vai nu piedēvē citiem pats savas pozitīvās vai negatīvās īpašības, vai arī pievērš uzmanību galvenokārt tām īpašībām, kuru pašam trūkst. Un droši vien nebūs daudz pārspilēts, ja, pārfrazējot pazīstamo teicienu, mēs nonāksim pie šāda secinājuma: pasaki, kā tu vērtē savus paziņas, un es pateikšu, kas esi tu pats.

Grupas emocionālais tonuss un tās panākumi atkarīgi ne vien no «varas struktūras», bet arī no daudziem citiem faktoriem. Svarīgi, piemēram, ir tas, vai grupa izveidota brīvprātīgi vai piespiedu kārtā, kā tiek uzskaitīti grupas panākumi — individuāli vai kolektīvi. Lai pētītu savstarpējo attiecību procesus, sociālpsihologi izveido speciālas grupas, kas dibinātas pēc dažādiem principiem. Un, lai gan pirmajā acu uzmetienā šādi eksperimenti izskatās diezgan māksloti, tie tomēr devuši interesantus secinājumus.

Kādā no šāda veida eksperimentiem studentus sadalīja triju tipu grupās. Pirmais tips — grupas, kas izveidojās, studentiem izvēloties citam citu. Otrais tips — grupas locekļus vienoja mērķis labi izpildīt uzdevumu. Trešā tipa grupā partnerus saistīja prestižs: nebūsim jau sliktāki par citiem. Izveidoja arī grupu ar negatīvām savstarpējām attiecībām.

Tad katram eksperimenta dalībniekam iedeva komplektu, kas sastāvēja no trim fotogrāfijām — kino filmu kadriem. Atšķirības starp fotogrāfijām bija tik niecīgas, ka tās bija ļoti grūti pamanīt. Tajā pašā laikā fotogrāfiju saturs bija visai nenoteikts. Katrs eksperimenta dalībnieks tika ievests atsevišķā telpā. Aplūkojis fotogrāfiju komplektu, viņš stāstījuma formā uzrakstīja savus iespaidus par to, kas redzams

attēlos. Pēc tam viņš fotogrāfijas atdeva atpakaļ un kopā ar partneri apsprieda to saturu. Pēc tam partneri vēlreiz devās katrs uz savu telpu un rakstīja galīgo variantu.

Kā tika noskaidrota partneru savstarpējā ietekme? Pirmām kārtām tika analizēti un salīdzināti abi stāstījuma varianti — stāstījums, kas bija uzrakstīts pirms pārrunām ar biedru, un galīgais variants. Turklāt tika atzīmētas izmaiņas, kas tika izdarītas pēc apspriešanas. Speciāli novērotāji fiksēja partneru saskarsmes veidus un savstarpējās ietekmēšanās paņēmienus.

Noskaidrojās, ka partneru savstarpējo sakaru raksturu nosaka principi, pēc kuriem izveidota grupa. Ja grupa bija nodibināta, pamatojoties uz partneru savstarpējo izvēli un simpātijām (pirmā tipa grupa), viņu saskarsme — pārrunas, fotogrāfiju apspriešana — izvērtās patīkamā sarunā. Otrā tipa grupās, kur partnerus saistīja tikai nepieciešamība izpildīt uzdevumu, saruna bija strupa un lietišķa: runāja tikai par to, kas tieši attiecās uz lietu.

Trešā tipa grupa, kuru vienoja tikai vēlēšanās neatpalikt no citiem, rīkojās piesardzīgi, galvenokārt rūpējās par to, lai izvairītos no kļūdām.

Konfliktgrupās katrs turējās pats par sevi un savā darbībā maz rēķinājās ar partneri.

Visai būtisks grupā ir arī jautājums par kooperēšanos un savstarpējo sacensību. Un patiesi — kādā gadījumā grupa darbojas labāk: tad, kad tās locekļi savstarpēji sacenšas, vai tad, kad tie savstarpēji sadarbojas (kooperācija)? Šī jautājuma noskaidrošanai veltīts ne mazums speciālu pētījumu. Eksperimentā, kas tika izdarīts Amerikas Savienotajās Valstīs, piedalījās pa pāriem sadalīti studenti. Daļa šo pāru darbojās pēc sacensības principa, un viņu darbs tika vērtēts individuāli, bet citi rīkojās pēc kooperēšanās

principa, turklāt tika paziņots, ka šai gadījumā darbu vērtēs pēc grupas kopīgā rezultāta. Pusotru mēnesi studenti ik nedēļas trīs stundas risināja loģikas uzdevumus. Tad darbs tika novērtēts.

Kādi bija rezultāti? Tie pārlicinoši apliecināja to grupu priekšrocības, kas strādāja pēc kooperēšanās principa. Šādai grupai bija raksturīga augsta produktivitāte (kā laika vienībās, tā pēc atrisinājumu skaita); augstāka kvalitāte (tika ierosināts vairāk ideju); lielāka apņēmība izpildīt grupai uzticēto uzdevumu, mazāk savstarpējās saskarsmes grūtību; draudzīgākas savstarpējās attiecības; labāk organizēta darba dalīšana un spēku koordinācija; labvēlīgāka attieksme pret grupu un tās darba rezultātu.

Šie secinājumi, kas vēršas pret konkurenci, izklausās visai neparasti kapitālistiskās Amerikas apstākļos, kur visa dzīve vārda pilnā nozīmē pakļauta konkurences cīņai. Taču buržuāziskie psihologi arī necenšas nonākt pie plašiem vispārinājumiem: viņi sev izvirzījuši gluži utilitāru mērķi — palīdzēt izveidot vispiemērotākās strādnieku brigādes un apkalpes. Un ar šo uzdevumu viņi tiek galā veiksmīgi.

Līderu . . . skola

Nav viegli būt par priekšnieku. It īpaši mūsdienās, kad visi mācās visu, bet mēs, kā izteicās Čapajevs, «akadēmijās neesam mācīti». VDR rakstnieks Heincs Knoblohs savā humoreskā visai asprātīgi ataino dažus sistēmas «priekšnieks un mēs» aspektus:

«Ko pie mums runā par priekšnieku? Ja priekšnieks laikā ierodas darbā, par viņu saka: «Viņš tišām nāk laikā, lai varētu mums piesieties.» Ja priekšnieks darbu nokavē, par viņu saka: «Protams, viņam jau viss atļauts, priekšnieks paliek priekšnieks!» Ja viņš

apjautājas, kā klājas līdzstrādnieka ģimenei, par viņu saka: «Mūžīgi viņš bāž savu degunu citu darīšanās.» Ja viņš to nejautā, par viņu saka: «Tik uzpūtīgs, ka bail, par citiem neliekas ne zinis.» Ja priekšnieks lūdz citiem izteikt savus ierosinājumus, par viņu saka: «Tas tādēļ, ka pašam galvā vējš svilpo.» Ja ierosinājumus viņš izsaka pats, par viņu saka: «Visu dara tikai pa savai modei!» Ja priekšnieks ātri pieņem lēmumus, par viņu saka: «Skrien kā apsvilis!», ja izlemj gausi, saka: «Vienreizēji neizdarīgs cilvēks!» Ja viņš gatavojas paplašināt nodaļu, palielināt štatus, par viņu saka: «Grib, lai šim būtu vislielākā nodaļa.» Ja negrib paplašināt, par viņu saka: «Mūžīgi visu uzkrauj uz mūsu pleciem.» Ja viņš ievēro noteikumus un rīkojumus, par viņu saka: «Iesīkstējis birokrāts!», ja viņš tos neievēro: «Tas nu gan kaunu neprot!» Ja priekšnieks joko, par viņu saka: «Plēš stulbus jokus!». Ja nejoko: «Vai tu kaut reizi esi redzējis, ka viņš pasmaidītu?» Ja viņš uzklausa padomus, par viņu saka: «Pats jau neko nespēj!», ja neuzklausa: «Aiz pašpārliecības un iedomības vai plīst!» Ja priekšnieks ir laipns: «Cenšas iekarot lētu autoritāti!», ja nelaiipns: «Pūslis!» Ja nodaļa strādā labi: «Kas tur par brīnumu, visu taču padarām mēs!» Ja nodaļa strādā slikti: «Ko nu mēs! Priekšnieks nekur neder.»

Un Vācijas Demokrātiskajā Republikā «priekšnieki» visā nopietnībā ķērās pie sociālpsiholoģijas...

Starp zaļajiem Tīringas pakalpiem atrodas neliela, bet ļoti interesanta pilsēta Jēna. Dzirdot pieminam Jēnu, vienai daļai cilvēku nāk prātā visā pasaulē izslavētā Ceisa optikas rūpnīca, citi atceras faktus no Gētes un Šillera biogrāfijas, vēl citi — un tie ir sociālpsihologi — jums nosauks Hibša un Forverga vārdus. Jā, zinātnē, tāpat kā literatūrā un mākslā, mēdz būt brīnišķīgi dueti.

Ar psiholoģijas institūta direktoru Hansu Hibšu man bija izdevība iepazīties Maskavā XVIII Starptautiskajā psihologu kongresā, kur viņš vadīja simpoziju «Cilvēku savstarpējo attiecību psiholoģija mazajās grupās». Bet trīs gadus vēlāk es pēc viņa drauga un domubiedra Manfrēda Forverga ielūguma viesojos Jēnā. Forvergs un viņa kolēģi man stāstīja par interesantajiem eksperimentiem, kurus sarīkojuši VDR psihologi un kuru mērķis ir uzlabot sociālistiskā uzņēmuma vadību. Tie ir ne tikai laboratorijas eksperimenti vien. Psiholoģijas institūts noslēdz saimnieciska rakstura līgumus ar uzņēmumiem un nu jau tikai ar grūtībām spēj apmierināt visus pieprasījumus. Ražotāji tik ļoti noticējuši psiholoģijai, ka apmaksā ne vien tos eksperimentus, kas tiek

sarīkoti uzņēmumos, bet arī tos, kas norisinās laboratorijās un pagaidām nesola nekādus praktiskus rezultātus.

Manfrēda Forverga dzīvesbiedre zinātņu doktore Gizela Forverga (kāds brīnišķīgs ģimenes sastāvs!) pēti sociālpsiholoģiskās attiecības starp vadītājiem un kolektīviem un šo attiecību ietekmi uz grupu darbības efektivitāti. Noskaidrojušies daži svarīgi faktori, kas nosaka vadītāja darba panākumus. Pie šādiem faktoriem pieskaitāma, piemēram, spēja risināt lietišķas problēmas, māka saliedēt kolektīvu, augsts vadītāja personiskās aktivitātes līmenis un prasme aktivizēt savus kolēģus, spēja «dominēt» pār citiem jeb spēja pakļaut savus līdzstrādniekus, uzticība uzdevumiem, ar kuriem nodarbojas grupa, spēja visu savu enerģiju veltīt grupas uzdevumiem, saliedēt savas izjūtas ar grupas iekšējo emocionālo noskaņojumu. Tiek izstrādāti speciāli testi, kuri palīdzēs atklāt cilvēkus ar vadītāja dotībām.

Taču runa nav tikai par vadītāju atlasī, bet arī par apmācīšanu šai grūtajā mākslā. Ir zināms, piemēram, cik svarīgi, lai vadītājs mācētu pārliecināt, prastu argumentēt. Tādēļ Jēnas psihologi izstrādājuši speciālus vingrinājumus, kas attīsta šīs spējas. Sevišķi interesantas ir nodarbības ar sievietēm vadītājām, kuras, kā noskaidrojies, dažkārt paniski baidās no publiskas uzstāšanās. Grupai sieviešu tiek dota problēma, kas risināma diskusijās. Vispirms vienai no viņām publiski jāaizstāv ierosinātais risinājums. Grupa noskaņota opozicionāli. Izveidojas situācija, kuru varētu nosaukt apmēram šādi: «solists pret kori». Katra no grupas dalībniecēm divreiz uzstājas šai lomā.

Mācību otrajā stadijā tiek radīta situācija «duets pret kori». Tagad jau divas sievietes aizstāv noteiktu tēzi. Turklāt savstarpēji apspriesties viņām

nav atļauts: lai māsās sabiedroto saprast bez vārdiem.

Trešajā stadijā tiek dota tikai problēma, kuras atrisināšanai katra vadītāja drīkst veltīt 10—15 minūtes ilgu ziņojumu. Jāuzstājas, protams, bez konspēkta.

Vadītājus māca arī atrisināt konfliktus. Izstrādāta pat īpaša metodika. Konflikta situācija tiek modelēta rotaļā. Jā gan, visīstākajā lomu rotaļā, ar ko parasti aizraujas pirmsskolas vecuma bērni. Starpība tikai tā, ka bērni rotaļu izdomā paši un atdarina pieaugušos, bet pieaugušajiem rotaļas sižetu izdomā psihologs, bet tēlot viņi tēlo paši sevi.

Vispirms tiek dota situācija.

Piemēram, tāda.

Jūsu uzņēmuma komercdirektors kolēģis Meijers 12 gadus priekšzīmīgi izpildījis savas funkcijas. Taču saimnieciskās reformas apstākļos, kad viņa uzdevumi kļuvuši ievērojami sarežģītāki, viņš vairs nespēj strādāt tikpat sekmīgi. Radusies nepieciešamība 60 gadus vecajam kolēģim Meijeram (līdz pensijai pēc VDR likumiem vēl pieci gadi) piedāvāt citu darbu, un tagad viņš jāinformē par šo lēmumu.

Jautājuma izlemšanā piedalās uzņēmuma direktors, kadru daļas priekšnieks un partijas organizācijas sekretārs. Un, protams, arī pats Meijers. Tiek sadalītas lomas un sarunas ievadam doti iepriekš sagatavoti argumenti.

Meijera lomas tēlotājs atstāj telpu, pārējie apspriežas. Pēc tam viņu aicina ienākt, un sākas smaga saruna...

Nākamajā nodarbībā dalībnieki apmainās lomās. Tas viss, kā liekas, ļauj ne vien vingrināties pārlicināšanas mācā, bet arī palīdz vadītājam iejusties padoto situācijā, pašam «pabūt viņu ādā».

Visai interesanta un samērā aktuāla man likās arī šāda situācija.

«Mašīnbūves rūpnīcas cehos pēdējā laikā parādījies daudz gados jaunu strādnieku. Atklājies, ka viņi patvaļīgi pagarina pusdienas pārtraukumu gandrīz vai par pusstundu. Tas izraisa protestus un sašutumu pārējo strādnieku vidū.

Nodaļas vadītājs kolēģis Verners joprojām nav atradis veidu, kā cīnīties pret šo neparedzēto traucēkli. Viņš ne vienu reizi vien bez sekmēm diskutējis ar pārkāpējiem un tagad nolēmis iesniegt atlūgumu. Vecie strādnieki, kuri iemīļojuši savu šefu, ir mēģinājuši viņam kaut kā palīdzēt, taču viņu pūliņi nav vainagojušies panākumiem. Tādēļ direktors nolēmis sasaukt speciālu sanākumi, lai atrastu izeju no šīs situācijas.

Sanāksmē piedalās pats direktors, strādnieks, kas noskaņots nepiekāpīgi, strādnieks, kuram nav stingra viedokļa, un, visbeidzot, noteikumu pārkāpēju pārstāvis. Katram dalībniekam tiek doti galvenie argumenti, kuri viņam jāizvērs savas uzstāšanās laikā.

Vispirms dūsmīgu runu notur direktors:

— Ja šim sliktajam paraugam ļaus turpināties, visā uzņēmumā sāks patvaļīgi pagarināt pārtraukumu. Galu galā tas novedīs pie ražošanas sašaurināšanās. Nepieciešams mobilizēt apzinīgos strādniekus, kuri necietīs nevīžas savā vidū. Laiks uzlabot disciplīnu visā rūpnīcā! Laiks saprast, ka tukšas vietas pie darbgaldiem nav nekas cits kā pagarināta pārtraukuma sekas...

Pēc tam uzstājas nepiekāpīgais strādnieks:

— Nav ar viņiem ko auklēties. Ja esi nokavējis pusstundu, atstrādā pēc maiņas beigām...

Tad runā strādnieks, kuram nav sava viedokļa:

— Protams, nedrīkst darīt visu, kas ienāk prātā, taču, ja ņem vērā to, ka...

Noteikumu pārkāpēju pārstāvis saka:

— Nesaprotu, kādēļ jāceļ tāda brēka. Savu normu mēs izpildām. Un nav taču nekas briesmīgs, ja atpūšamies liekas 10—15 minūtes...»

Iepazinies ar Jēnas eksperimentiem, es nodomāju: «Kā būtu, ja pie mums Minskā aizietu uz rūpnīcu un iesaistītu direktoru šādā rotaļā?»

Tikai līdz šim vēl neesmu varējis saņemties to darīt. Man tā vien šķiet, ka labākajā gadījumā viņš iecietīgi pavīpsnās un delikāti atgādinās, ka rūpnīca nav domāta bērnu rotaļām, bet gan automobiļu un traktoru izlaidei. Un citās rūpnīcās atbildēs tāpat, vienīgi traktoru vietā nosaucot sava profila izstrādājumus. Bet varbūt tomēr vajadzētu pamēģināt?

Viens no dedzīgākajiem vadības zinātniskās organizācijas entuziastiem Valērijs Tereščenko kādā no saviem rakstiem uzskaita prasības, kas pārvaldnieka amata pretendentiem tiek izvirzītas Amerikas Savienotajās Valstīs. Domāju, ka tām ir zināms sakars ar mūsu sarunu.

Pirmais noteikums — pārvaldniekam jābūt vadītājam, nevis izdzinējam.

Izdzinējs dzen, bet vadītājs ved.

Izdzinējs vienmēr paļaujas uz savu varu, vadītājs — uz kooperēšanos un sadarbību ar tiem, kurus viņš vada, uz viņu palīdzību.

Izdzinējs ļauj saviem padotajiem dzīvot baumu, minējumu un pieņēmumu atmosfērā, vadītājs gādā, lai padotie vienmēr būtu lietas kursā, iesaista viņus dažādu problēmu risināšanā un rūpējas, lai uzņēmuma problēmas kļūtu par viņu personiskajām problēmām.

Izdzinējs vienmēr saka «es», vadītājs — «mēs», tādējādi piebiedrojot sevi kolektīvam, ar kuru kopā strādā.

Izdzinējs vienmēr saka: «Tā kā jūs ierastos darbā laikus!», bet vadītājs rāda priekšzīmi un pats vienmēr ierodas laikus.

Izdzinējs vienmēr meklē kādu grēkāzi, kam jāatbild par visām kļūdām, vadītājs pats tās izlabo utt.

Otra īpašība — ticība saviem uzdevumiem, drosme, mērķticība, uzņēmība un prasme šīs īpašības nodemonstrēt saviem padotajiem.

Pārvaldnieku sagatavošanas un kvalifikācijas celšanas laikā, stāsta Tereščenko, tiek runāts ne vien par to, kā šīs īpašības parādīt, bet arī par to, kā tās sev izveidot.

Tiek dotas šādas psiholoģiskās rekomendācijas: ieturiet staltu stāju, nenokariet galvu padoto klātbūtnē, nedariet to, staigājot pa rūpnīcu. Stalta gaita, pacelta galva, drošs solis jums drīz vien palīdzēs nostiprināt pašapziņu. Sasveicinoties nekad nesniedziet atslābinātu roku, bet pieklājības robežās stingri pspiediet roku cilvēkam, ar kuru sasveicinieties.

Veselīga pašapziņa un stalta stāja iedveš drošības sajūtu jūsu padotajos.

Bet kā saglabāt pašsavaldīšanos? Aplūkosim šo interesanto metodi. Jūtot, ka jūsu pacietības mērs ir pilns, neatbildiet cilvēkam, kuram jums gribētos pateikt kaut ko asu, bet trīs reizes mierīgi un dziļi ieelpojiet un izelpojiet. Izliecieties, ka esat iegrimis pārdomās un, skaitot pie sevis «viens, divi, trīs», ieelpojiet un izelpojiet trīs reizes un tikai tad atbildiet. Tas ir brīnišķīgs līdzeklis, kas ļauj zibenīgi savaldīties, atgūt varu pār saviem nerviem. Ritmisķi elpas vilcieni fizioloģiski nomierina un palīdz atgūt kontroli pār organismu.

Trešā īpašība — orientēšanās organizācijas un pārvaldes zinātnē.

Ceturtnā īpašība — prasme cienīt savu padoto laiku.

Piektā īpašība — stingrība un prasīgums.

Šai ziņā jābūt ļoti piesardzīgam. Stingrība un prasīgums nekad nedrīkst pāriet sīkumainībā un cietsirdībā.

Sestā īpašība — prasme gan kritizēt, gan uzklaut kritiku.

Septītā īpašība — māka sodīt un māka stimulēt.

Tereščenko raksta, ka tad, kad runa ir par priekšnieka attiecībām ar padoto, amerikāņu praksē tiek izvirzīta prasība, lai pirmais aizrādījums tiktu izteikts vienatnē, nevis citu cilvēku, visa kolektīva klātbūtnē.

Astotā īpašība — laipnība un smalkjūtība.

Devītā īpašība, kas nepieciešama labam pārvaldniekam, ir humora izjūta. Humors parasti saistīts ar labu garastāvokli, bet labs garastāvoklis ir darba ražīguma faktors. Pētījumos pierādīts, ka strādnieki pie viena un tā paša darbgalda sliktā garastāvoklī operāciju izpildīja vidēji 2,5—3 minūtēs, bet pēc tam, kad viņus uzjautrināja, pastāstot anekdoti, šai pašai operācijai patērēja tikai 1—2,5 minūtes.

Desmitā īpašība — prasme klusēt.

Reiz Einšteiņam jautāja: «Jūs visu protat izteikt ar formulām, pat vissarežģītākās problēmas, dzīvē jūs esat guvis panākumus. Vai jūs varētu uzrakstīt savas veiksmes formulu?» Einšteins atbildēja: «Lūdzu.» Piegāja pie tāfeles un uzrakstīja: « $x+y=$ veiksmes.» Kas ir x ? Tā ir prasme strādāt. Un kas ir y ? Tā ir prasme rotaļāties, bet prasme rotaļāties ir tas pats, kas prasme izklaidēties, prasme atpūsties. Bet kas ir prasme atpūsties? «Tā ir prasme klusēt,» atbildēja Einšteins.

Divpadsmitā īpašība — spēja iepazīt savus padotos. Tas ir ļoti svarīgs psiholoģisks nosacījums, it īpaši lielos kolektīvos, kur vienmēr pastāv briesmas, ka cilvēks var «pazust» pūlī.

Amerikāņu lietišķās psiholoģijas profesors D. Lerds raksta, ka kādas lielas firmas prezidents ieviesis šādu kārtību: rītos viņa kabinetā uz galda vienmēr bijis jābūt mapei ar pārskatiem par iepriekšējo dienu. Taču virs šīs mapes sekretārei ik dienas vajadzējis nolikt vēl vienu pārskatu — viņas pienākums bijis noskaidrot, kuriem darbiniekiem attiecīgajā dienā ir jubileja, kam piedzimis bērns, kurš apprecējies, un par to visu informēt prezidentu. Savas dienas gaitas šefs sācis ar to, ka pacēlis telefona klausuli un sacījis: «Nu, Džordž, apsveicu tevi, es jau zinu, ka tu vakar izdevi meitu pie vīra!» Tad nākamais zvans: «Apsveicu tevi, Džon, dzimšanas dienā!» Kādam citam nomirusi māte: «Pieņem manus līdzjūtības apliecinājumus...»

Tas viņam prasījis tikai minūtes piecas, augstākais — desmit. To paveicis, pārvaldnieks nolīcis klausuli un sācis strādāt. Viņš bijis pārliecināts, ka šāda pieeja nodrošina viņam panākumus darbā.

Mēs, zināms, labi saprotam, ka visi šie divpadsmit nosacījumi nav nekas cits kā tas pats bizness uz psiholoģijas bāzes. Taču tas neizslēdz iespēju, ka šie nosacījumi varētu izrādīties noderīgi arī sociālistiskās ražošanas apstākļos.

PIEKTĀ
NODAĻA

GRUPAS
EFEKTS

Kā mainās viss! Es — visiem līdzī traucos!
Tik vārds man vienīgs, kurā saucos, —
Bet manā vārdā saukt vēl citus brīv, —
Mēs esam daudz. Es — tas, kurš dzīvs.¹

Nikolajs Zabolockis

Strīds par konformismu

Maskavas psiholoģijas institūtā ir maza ēdnīciņa, ar ko līdzstrādnieki ārkārtīgi lepojas. Un kā gan nel! Sos skopi atmēritos kvadrātmetrus ēkas pagrabstāvā viņi paši ir izcīnījuši un saposuši, te sabiedriskās ēdināšanas sardzē cits citu nomaina domāšanas procesu un atmiņas, cilvēka spēju un uztveres pētnieki. Un tā vien šķiet, ka savu kulināro varoņdarbu vērtējumu viņi gaida tikpat satraukti kā atsauksmes par saviem zinātniskajiem rakstiem...

Tomēr no zinātnes arī te nav glābiņa. Un bieži vien mazajā ēdnīcīņā turpinās dedzīgas diskusijas, kas sākušās ēkas augšējos stāvos. Bet, tā kā pie kopīga pusdiengalda nav «starpnozaru» un starplaboratoriju barjeru, tad strīdi, kas te norisinās, rei-

---

¹ Atdzejojis J. Butūzovs.

zumis ir tikpat interesanti kā tur, augšā. Kas zina, varbūt pat vēl interesantāki...

— Vai jūs, sirsniņ, jau esat izvēlējusies tematu? — reiz kāds cienījams profesors uzrunāja jaunu aspiranti no mūsu laboratorijas (par «mūsējo» es te dēvēju audzināšanas laboratoriju, ko vada Lidija Božoviča).

— Jā, esmu. Nodarbošos ar konformismu.

— Ar konformismu? — profesors sarauca pieri. — Lidija Iljiņična gan saviem aspirantiem prot izdomāt briesmīgi sarežģītus tematus! Grūti jums ies ar šo moderno «ismu». Labāk gan aizstāviet kaut ko mierīgāku, un tad ķerieties klāt, kam vien vēlaties...

Viņš lieliski zināja, ka neko «mierīgāku» Lidijas Božovičas laboratorijā nav iespējams izvēlēties. Te vienmēr izvēlas pašus aktuālākos uzdevumus. Un šobrīd paši pētījumi noveduši pie problēmas «personība un kolektīvs».

Profesors aizgāja, bet strīds turpinājās. Pareizāk sakot, tas vēl joprojām nebija norimies pēc amerikāņu profesora J. Bronfenbrenera slavenās «divkaujas» ar Lidijas Božovičas «komandu» Starptautiskajā psihologu kongresā.

Bronfenbreners toreiz ziņoja par pētījumiem, kas paralēli tika veikti gan amerikāņu, gan padomju skolās.

Pusaudzim lika priekšā atrast izeju no konflikta situācijas. Viņam, piemēram, sacīja:

— Pieņemsim, ka tev vienīgajam ir zināms, ka tavas klases biedrs atradis zīmīti ar algebras kontroldarba atrisinājumu, ko pazaudējis skolotājs. Kā tu rikosies?

Tika doti atrisinājuma varianti, no kuriem vajadzēja izvēlēties tikai vienu. Gluži kā pazīstamajā pasakā par trim tēva dēliem krustcelēs — ej, kur gribi, visur briesmas...

Tātad — kā tu rīkosies?

Pateiksi par notikušo pieaugušajiem, lai viņi piespiež zīmīti atdot?

Kopā ar citiem izmantosi špikeri?

Nevienam neko neteiksi, jo uzskati, ka tā nav tava darīšana?

Pusaudzim vajadzēja izvēlēties trīs reizes. Pirmoreiz viņš atbildēja, būdams pārliecināts, ka viņa atbildi neviens neuzzinās. Papīra lapiņas ar atbildēm viņam šķita anonīmas. Šai gadījumā, kā domāja psihologi, pusaudzis atklāja savu patieso attieksmi pret problēmu. Otrreiz viņš uz šāda veida jautājumiem atbildēja, būdams informēts, ka viņa atbildi uzzinās tikai pieaugušie — vecāki un skolotāji. Trešajā izmēģinājumu sērijā pusaudzim bija zināms, ka ar viņa atbildi tiks iepazīstināti klases biedri.

Visinteresantāk (un tieši tālab arī tika sarīkots eksperiments) bija noskaidrot, kā un kādā virzienā mainīsies bērnu atbildes atkarībā no izvēles situācijas.

Atklājās, ka padomju bērnu atbildes salīdzinājumā ar viņu amerikāņu vienaudžu atbildēm ir morāli cildenākas. Padomju pusaudži ar klases biedru iespējamo nostāju rēķinās tikpat lielā mērā kā ar pieaugušo viedokli. No šī fakta, kā izrādās, var izrietēt dažādi secinājumi.

— Pie jums, — sacīja amerikāņu psihologs, — bērni mazāk pakļauti vienaudžu antisociālajai ietekmei. Viņi retāk nonāk konfliktā ar pieaugušo morālajām vērtībām un tādēļ vieglāk apgūst viņu uzvedības standartus. Pie mums ir vairāk tādu pusaudžu, kas gatavi iztapt savas kompānijas barvedim un sarīkot visādus «amorālus trikus». Taču jūsu pusaudžu augstais morāles līmenis veidojas tādēļ, ka kolektīvs uzspiež savu gribu personībai un tā pie-

kāpjas vai, citiem vārdiem sakot, piekopj konformismu.

Toreiz profesoram nācās uzklaut visai pārlicināšus iebildumus, ka mūsu bērniem kolektīva ietekmē tiek ieaudzināta iekšēja nepieciešamība rīkoties tieši tā, nevis citādi, ka izprasti un ielāgoti morāles principi kļūst par cilvēka personiskajiem principiem, par prasībām, ko tas izvirza pats sev. Taču visus šos jautājumus vajadzēja noskaidrot konkrētāk, un strīds par konformismu un personības brīvību no teorētiskām diskusijām ievirzījās rūpīgu eksperimentu sfērā.

Pašreiz mums būtu noderīgi piedalīties tieši šādā teorētiskā diskusijā, lai noskaidrotu, par ko tad īsti ir runa.

— Lai nerastos pārpratumi, — kāds no diskusijas dalībniekiem ierosināja, — norunāsim, ka ikviens savu viedokli ilustrēs ar kādu literāru piemēru.

— Ļoti labi. Domāju, ka vislabāk par konformismu pateicis Andersens. Atcerieties pasaku «Karaļa jaunais tērps». Divi blēži bija izdomājuši visai asprātīgu triku — apģērbam, kas pašūts no viņu noaustās drānas, piemītot neparastas īpašības: «Tas paliekot neredzams ikvienam, kas vai nu nederot savam amatam, vai esot muļķis.» Neviens, protams, negribēja atzīties, ka neko nesaskata, jo baidījās, ka citi tad varētu nodomāt, ka viņš neder savam amatam vai ir muļķis.»

Tikai bērns, kuram nebija, ko zaudēt, vientiesīgi pateica tagad visiem tik labi zināmos vārdus:

— Bet karalis taču ir kails!

— Atļaujiet izteikties! — tagad pielēca kājās kāds cits šīs mazliet neparastās diskusijas dalībnieks. — Tātad, jūsuprāt, konformisms ir vienkārši pielāgošanās, liekuļošana? Apzināta krāpšana? Tad jau nav brīnums, ka tie, kuriem ir tamlīdzīgi priekšstati par

šo parādību, pat vārdu «konformisms» cenšas ne-
pieminēt. Esmu lasījis tādus zinātniskus darbus par
konformismu, kuru autori baidās nosaukt nelabo tā
īstajā vārdā. Nē, konformisms, tā ir... Taču būs la-
bāk, ja arī es aicināšu talkā Andersenu, tikai man
padomā cita pasaka. Paklausieties, kā klājās Ikstītei,
kuru nolaupīja ozolvabole...

«Viņa nosēdināja Ikstīti uz ozola lapas, deva pa-
dzerties saldu puķu sulu un sacīja, ka Ikstīte esot
gluži glīta, kaut arī viņai neesot ne mazākās līdži-
bas ar ozolvabolēm. Vēlāk ieradās viesos citas vabo-
les, kas mājāja kokā. Ieraudzījušas Ikstīti, vaboļu
meitas raustīja taustekļus un brinījās.

— Viņai ir tikai divas kājas; cik tas nožēlo-
jami! — viena teica.

— Un taustekļu viņai nemaz nav! — piebilda otra.

— Viņa ir viduci tik tieva kā cilvēki! Vē, cik tas ir riebīgi! — iesaucās trešā, un pārējās viņai piekrita. Un Īkstīte taču bija tik skaista! Tā domāja arī vabole, kas viņu bija nolaupījusi, bet, kad visas citas atzina Īkstīti par neglītu, tad arī viņa beidzot nocticēja. Viņa negribēja Īkstīti paturēt, nonesa lejā no koka un nosēdināja uz gaiļbiksītes zieda.»

Sis kukainis patiešām bija īsts konformists! Viņš mainīja savu viedokli, pats to negribēdams. Kad citi apgalvoja, ka Īkstīte ir neglīta, arī viņam tā sāka likties neizskatīga...

— Jā, šai piemērā patiesi atrodams racionāls grauds, — domīgi ieminējās vēl kāds no klātesošajiem, kas bija liels zinātniskās fantastikas cienītājs. — Taču, zināt, varbūt konformisms visskaidrāk atklājas tieši tādos brīžos, kad cilvēkam neviens neuzspiež savu viedokli tā, kā to nabaga ozolvabolei uzspieda šis ūsainās jaunkundzes. Konformists ir cilvēks, kurš piekāpjas pat tad, kad ārējā ietekme eksistē tikai viņa iztēlē. Viņš steidzas attaisnot to, ko sociāli varētu no viņa gaidīt... Taču nepārkāpsim norunu. Reja Bredberija «Marsiešu hronikās» ir brīnišķīga novele «Marsietis». Tas ir stāsts par būtni, kurai trūkst savas personības, personiskas noteiktības un patstāvības. Marsietis nemitīgi mainās atkarībā no to cilvēku vēlēšanās, kuru ietekmes sfērā viņš nonāk.

Divi veci cilvēki skumst pēc sava mirušā dēla, un Marsietis, nonācis viņu tuvumā, iegūst to dēla Toma veidolu.

« — Kas tu esi īstenībā? Tu nevari būt Toms, tu esi kāds cits. Bet kas?

— Cilvēki... — Toms miegā murmināja. — Es mainos un mainos... Lamatas.»

Tiklīdz viņš tuvojās cilvēkiem, kuru meita nesen

bija gājusi bojā, Marsietis iemiesojās Lavīnijā... Policijas inspektors piespieda viņu pieņemt ilgi meklētā slepkavas veidolu... Un visbeidzot Marsietis nonāca pūļa ielenkumā.

«Un viņu acu priekšā notika pārmaiņa,» raksta Bredberijs. «Viņš bija Toms un Džeimss, un cilvēks vārdā Svičmens, un kāds cits, kuru sauca par Baterfildu; viņš pārvērtās par pilsētas mēru un meiteni Judīti, par vīru Viljamu un sievu Klarisu. Viņš bija miksts kā vasks, kuram formu piešķir viņu domas...

Viņš gulēja uz akmeņiem kā izkausēts vasks, kas pamazām sastingst, un viņa sejā bija kaut kas no visām sejām: viena acs zila, otra zeltaina, mati vietām brūni, vietām sarkani, dzeltenī un melni, viena uzacs kupla, otra šaura, viena roka liela, otra — maziņa...»

Uz mirkli nelielajā zālē iestājās nomācošs klušums, kāds grūti nopūtās.

— Velti tu tā pūt, Ļenočka, — beidzot kāds ierunājās. — Tikai pasakās tādus marsiešus piemeklē bēdīgs gals. Dzīvē viņi bieži vien prot lieliski iekārtoties. Par to rakstīts arī rakstnieka Guseva stāstā, kas publicēts laikrakstā «Ļiteraturnaja gazeta». Tikai nosaukums nav īsti piemērots: «Ekskursija.» Es būtu to nosaucis citādi — «Ekskursiju vadītāja Sašas sesas pārvērtības» vai pat «Marsietis Saša». Spriediet paši, — vai gan šis jaunais cilvēks un Marsietis nav līdzīgi kā divas ūdens lāses?

Un tā tad — pirmā pārvērtība. Sašu gaida saruna ar grāmatvedi Zinu — «arodbiedrības līderi», kura, kā viņam zināms, uzskata viņu par lempi un tūļu, par «nekam nederīgu vīrieti» un «nelaimīgo inteliģentu», lai gan viņš tomēr spēj būt pietiekami piesardzīgs un apdomīgs un lai gan viņam piemīt zināms vēriens praktiskajā dzīvē: «Viņš jau nu nepāršaus pār strīpu un nesarunās neko lieku...»

«..Un, satvēris vara rokturi, Saša paver durvis. Pārkāpis grāmatvedības sliksni, viņš kļūst tieši par tādu cilvēku, kādu to iztēlojas Zina..»

Otrā pārvērtība — Saša direktora kabinetā.

Viņš gandrīz fiziski jūt, ka, pārkāpis sliksni, kļūst par to tiepīgo un spuraino — «ak, šī jaunatne, jaunatne!», mūždien uz strīdiem un pretim runāšanu noskaņoto, taču patiesībā strādīgo, apķērīgo un pavisam nekaitīgo cilvēku, par kādu viņu uzskata Rostislavs Ipolitovičs... «Viņš klusībā nojauta, ka direktoram patik gan viņa neatkarīgā stāja, gan apslēptā cieņa, gan smalkjūtīgā distance, ko viņš ietur attieksmē pret priekšniecību. Viņš, pats to nemanot, aizvien vairāk iejutās visu šo īpašību ritmā, aizvien vairāk izcēla tās savā pozā un stājā, kaut arī visu šo laiku nebija izkustējies no vietas..»

Zālē, kur pulcējas ekskursantu grupas, Saša ierodas, ar visu savu stāju liekot apjaust to netveramo pārkāpuma apziņu, kas raksturīga gandrīz visiem ekskursiju vadītājiem: viņš taču ir nodarbināts ar tik svarīgām lietām, viņam viss zināms, bet visiem citiem... viņiem jāklausa. Tā ir Sašas trešā pārvērtība, kuras gaitā viņam izdodas ne vien noslēpt, ka viņš neko nesajēdz no mākslas, bet uz mirkli pat pašam noticēt saviem vārdiem.

— Nesaprotu, par ko jūs strīdaties, — sarunā iesaistījās kāds jauns cilvēks no Ņeņingradas, kas līdz šim bija klusējis. — Tie taču visi ir vienas un tās pašas parādības dažādi paveidi, un šo parādību sauc par konformismu. Un vispār, kas te īsti notiek — zinātniska diskusija vai literāra viktorīna? Šis jautājums jārisina eksperimentāli. Pie mums, piemēram, to dara tā... — un Ņeņingradietis Arkādijs Sopikovs, viens no pirmajiem konformisma pētniekiem, patiesi pastāstīja daudz interesanta.

Māņu grupa

Es šajā diskusijā nepiedalījos, tādēļ domāju, ka man ir tiesības savu stāstījumu sākt ar literāru piemēru. Gribu minēt baltkrievu tautas pasaku, kurā gaužām precīzi atainoti eksperimenti, par kuriem runāsim. Pat nosaukums pasakai visai trāpīgs: «Ļaužu valodas uzklausi, pats savam prātam paklausi».

«Reiz dzīvoja kāds muļķa vīrs. Viņš sadomāja iet uz gadatirgu. Noķēra baltu gaili, iebāza azotē un devās ceļā. «Pārdošu gaili,» viņš prātoja, «nopirkšu tabaciņu.»

Nebija vēl ticis līdz tirgum, kad satika kupčus.

— Ei, tirdziniek, ko tu tur pārdod?

— Gaili, — vīrs atbild.

Un viņš izvilka no azotes balto gaili.

Kupči skatās, skatās, sāk purināt galvas.

— Kas nu tas par gaili! Tas jau zaķis!

«Grib izāzēt!» vīrs nosprieda. «Rauj viņus jupis!»
Paņēma gaili un gāja tālāk.

Nebija ne cik tālu ticis, saskrien citi kupči.

— Ko tu pārdod?

— Gaili.

Kupči skatās, skatās:

— Kas nu tas par gaili? Tas jau zaķis!

Vīrs nu nopētīja savu gaili no visām pusēm. «Ej nu sažini, — varbūt tiešām zaķis?» viņš prātoja. «Netici savām acīm! Taisnība vien būs, ja reiz visi tā saka.» Un gadatirgū vīrs jau sauca:

— Pērciet zaķi! Zaķi pērciet! — Un, ja kāds no pircējiem viņam teica, ka tas ir gailis, nevis zaķis, vīrs ar dūrēm bija gatavs skriet vīrsū...»

Bet tagad, lūdzu, aicinām piedalīties eksperimentā. Pie laboratorijas durvīm sapulcējušies pieci vai seši eksperimenta dalībnieki... Eksperimentētājs visus lūdz ieņemt vietas. (Jums nez kādēļ iegadijies malē-

jais krēsls, taču tādiem sīkumiem jau nav ko pievērst uzmanību, vai ne?) Tiek dota instrukcija.

— Es pārbaudīšu jūsu acumēru, — saka eksperimentētājs. — Te jūs redzat līnijas. Trīs labajā pusē, vienu kreisajā. Jums jānosaka, kurš no labās puses nogriežņiem — pirmais, otrais vai trešais — ir vienāds ar kreisās puses nogriežni.

Tagad, kā liekas, var atviegloti uzelpot: uzdevums taču tik viegls. Jūs skaidri redzat, ka kreisās puses nogriežnis ir vienāds ar otro nogriežni labajā pusē. Taču ieklausīsimies: grupas biedri jau sākuši atbildēt. Hm, kā saprast viņu teikto? Pirmais no viņiem uz eksperimentētāja jautājumu atbild nepareizi: viņš apgalvo, ka nevis otrais, bet trešais nogriežnis vienāds ar kreisās puses nogriežni. Arī nākamais atbildētājs saka to pašu.

— Nu, protams, trešais...

Un tā cits pēc cita.

— Protams, trešais!

— Trešais!

— Man liekas, ka trešais!

Beidzot pienākusi jūsu kārtā. Ko darīt? Pirms tam jūs pavisam noteikti domājat, ka jāatbild: «Otrais.» Taču visi saka — «trešais»... Ko nu — vai pievienoties kopīgajam uzskatam vai palikt pie sava?

Kā rīkotos jūs, cienījamo lasītāj? «Es,» jūs atbildēsiet, «protams paliktu pie sava!»

Bet to nu vis tik droši nevar zināt. Daudzi cilvēki pakļaujas grupas ietekmei un, neticēdami paši sev, atkārtoti līdzīgi grupai acīmredzami nepareizu atbildi; viņu rīcībā, kā teiktu psihologi, vērojama konformiska reakcija. Bet kādēļ gan kļūst pārejie eksperimenta dalībnieki? Viņi nekļūst. Eksperimentā piedalījās cilvēki, kuri jau iepriekš bija vienojušies, ka sauks «gaili par zaķi» un apzināti atbildēs nepareizi. Jūs sastapāties ar māņu grupu.

Taču modernā tehnika ļauj iztikt bez šādas māņu grupas.

Jūs, piemēram, ievēd īpašā kabīnē, kur uz ekrāna iegaismojas kāds jautājums, teiksim, kāds no tiem jautājumiem, ko profesors Bronfenbreners uzdeva skolēniem, un atbilžu varianti: kā tu rīkotos dotajā situācijā, kāda ir tava attieksme pret to vai citu problēmu utt. Jūsu priekšā ir pults, uz kuras atspoguļojas pārejo eksperimenta dalībnieku atbildes, bet viņi paši atrodas citās kabīnēs. Vispirms jūs redzat, ko atbild viņi, bet pēc tam nospiežat pogu pie tās atbildes, ar kuru esat vienprātis... Jūs droši vien jau uzminējat, ka nekādu eksperimenta biedru nav. Viņu vietā atbild eksperimentētājs...

Bet doktore Lange no Jēnas izmantoja metodi, ko varētu nosaukt par «oponentu aiz sienas». Vispirms

studentu grupa apspriež kādu problēmu, un diskusijas gaitā tiek noskaidrots katra dalībnieka viedoklis. Pēc zināma laika ikviens no studentiem piedalās pārrunās ar personu, «kas sēž aiz sienas». Tur novietojies neredzēti ietiepīgs tips, un eksperimenta dalībnieks gandrīz vienmēr redz, ka uz tablo iedegas signāls «nepiekrītu». Šāda māņu oponenta lomā, protams, uzstājas eksperimentētājs, kurš cenšas noskaidrot, cik stabili un noturīgi ir eksperimenta dalībnieku uzskati.

Ir vēl daudz citu konformisko reakciju noteikšanas paņēmieni, taču visefektīvākā laikam tomēr ir māņu grupa. Šai gadījumā cilvēku ietekmē ne tikai viedoklis pats par sevi. Sava ietekme ir arī tiešam emocionālam kontaktam, jau tam vien, ka biedri sēž līdzās. Eksperimenta rezultātus ietekmē pat tas, kas ir blakussēdētājs, kāda ir mana attieksme pret viņu, vai es uz viņu paļaujos vai ne, kāda savukārt ir viņa attieksme pret mani, vai uzskatu viņu par autoritāti attiecīgajā jautājumā, vai man ir svarīgi saglabāt ar grupu labas attiecības.

Tas, kādā mērā cilvēks pakļaujas grupas ietekmei, atkarīgs no viņa vecuma, dzimuma un pat no tā, kāda ir viņa pastāvīgā nodarbošanās.

Arkādijs Sopikovs, piemēram, apraksta šādu eksperimentu. Eksperimentam izraudzījās trīs zēnu grupas vecumā no 14 līdz 15 gadiem. Pirmā grupa — fizikas un matemātikas olimpiāžu uzvarētāji. Saucsim viņus par «fizikiem». Otrā grupa — «aktīvisti»: skolu komjaunatnes organizāciju sekretāri un komjaunatnes biroja locekļi. Trešā grupa — «orķestranti»: pastāvīgie pūtēju orķestra dalībnieki. Vispatstāvīgākie izrādījās «fiziki» — tikai 23,5 procenti konformisku reakciju; apmēram tāpat veicās arī «aktīvistiem» — 32 procenti konformisku reakciju. Vispakļāvīgākie izrādījās «orķestranti», grupas ietekmē

viņi 67,5 procentos gadījumū «gaili nosauca par zaķi». Šī vecuma skolēniem ir vidēji 27 procenti konformisku reakciju...

Pēc šiem datiem vien, protams, grūti izdarīt kādus noteiktus secinājumus. Iespējams, ka «orķestranti» kļūs «patstāvīgi» nedaudz vēlāk nekā viņu biedri, bet var būt, ka vaina meklējama ieradumā «pūst pēc vienas stabules», pieskaņoties pārējiem spēlētājiem.

Droši vien, lasot par visiem šiem eksperimentiem, jūs klusībā domājat: «Nu nē, mani vis tā nepiemānītu! Es vis tā neietekmētos.» Tā domā gandrīz ikviens un tomēr, nonākot grupā, atbild tāpat «kā visi citi». Cilvēkam grūti pretoties ietekmei. Varbūt tieši šis apstāklis arī nosaka modes visvarenību?

Cilvēks bieži pakļaujas māņu grupas ietekmei, un tā notiek pat tad, ja viņam šīs grupas loma ir zināma. Lai noskaidrotu, kā eksperimenta laikā izturēsies šādi «rūdīti vilki», tika sarīkoti eksperimenti ar pusaudžiem, kuri jau reiz bija piedalījušies eksperimentā. Pārrunās, kas bija sarīkotas pirms eksperimenta, viņi pilnā pārliecībā apgalvoja, ka «šoreiz jau nu gan viņi neiekritīs», un tomēr... iekrita. Tikai kļūdu raksturs šoreiz bija krasi mainījies. Bērni centās atbildēt tā, lai viņu atbildes nesakristu ar grupas atbildēm: ja grupa teica, ka īstais ir garākais nogrieznis, «rūdītais» eksperimenta dalībnieks norādīja uz mazāko nogriezni. Tik un tā viņi pieļāva kļūdu, atbildēja nepareizi, un grupa viņus tomēr bija ietekmējusi.

Kaut ko līdzīgu mēs bieži varam novērot dzīvē. Dažs labs sevi uzskata par stipras gribas cilvēku tikai tādēļ vien, ka mūždien rīkojas pretēji citu gribai. Tādus cilvēkus mēs, psihologi, dēvējam par negatīvistiem. Būtībā šāds tiepša negatīvists kļūst par spēļlietiņu citu cilvēku rokās. Tādam tikai

jāiedveš pretējais tam, ko mēs patiesībā gribam panākt...

Citā reizē zēniem, kas bija uzaicināti piedalīties eksperimentā, vispirms tika pastāstīts par psiholoģiju, par psiholoģiskajiem eksperimentiem un pat par māņu grupu. Vārdu sakot, viņiem atklāja visu to pašu, ko es tikko pastāstīju jums.

«Pēc pāris dienām,» raksta Arkādijs Sopikovs, «tika sarīkots eksperiments. Metodikas maiņa izpaudās vienīgi tādējādi, ka māņu grupas locekļi uz eksperimentēja jautājumiem atbildēja nevis nepareizi, kā to parasti dara, bet... pareizi.»

«Rūditie vilki», ja reiz lietojam šādu terminoloģiju, izturējās kā «pārbiedēti zaķi». Būdami pārliecībā, ka viņus tīši maldinās, bērni centās neatkārtot grupas atbildes, kas šoreiz bija pilnīgi pareizas, un izteica 33,5 procentus kļūdainu atbilžu. Iepriekš nesagatavotie, «naivie» tāda paša vecuma bērni parasti kļūdās 35 procentos gadījumu. Zināšanas šoreiz nebija gājušas labumā. Daudzkārtējie eksperimenti vedina psihologus uz domām, ka visiem cilvēkiem lielākā vai mazākā mērā ir nosliece uz konformismu un konformiska reakcija ir neizbēgama.

Kā cilvēki paši izskaidro šo apbrīnojamo faktu, ka viņi apgalvo to, ko īstenībā neredz? Tas daudzējādā ziņā atkarīgs no tā, pie kāda konformiskās reaģēšanas tipa viņi pieskaitāmi. «Ozolvaboles — Ikstītes» situācijā cilvēks patiesi vairs netic saviem iespaidiem un ir pārliecināts par grupas viedokļa pareizību. Citos gadījumos cilvēks vaino vai nu pats sevi («man ir slikts acumērs», «nevarēju saredzēt»), vai arī grupu.

Turpretim situācijā, kas līdzīga tai, kura aprakstīta pasakā «Karaļa jaunais tērps», cilvēks tikai iz-

liekas, ka ir vienisprātis ar grupu. Istenībā viņš apzināti atkārtoti nepareizo apgalvojumu un dara to tādēļ, ka baidās izsacīt savu viedokli, negrib «lēkt acīs», nevēlas graut grupas vienprātību, vai kāda cita iemesla dēļ.

Tomēr ne jau vienmēr cilvēka pievienošanās grupas viedoklim, pakļaušanās grupas lēmumam ir konformisma izpausme. Pazīstamais psihologs Artūrs Petrovskis teicis, ka faktisko konformisma alternatīvu veido kolektīvisms, kurā piemērošanos grupas pozīcijai izraisa personības centieni un kolektīva mērķu sakritība. Dažreiz šāda pievienošanās grupas pozīcijai iespējama tikai tad, kad cilvēks izcīnījis iekšēju cīņu, kurā uzvarējusi kopīgā uzdevuma svarīguma apzināšanās.

Strīds par konformismu turpinās. Daļa psihologu konformismu uzskata par neizbēgamu un normālu parādību, kas cilvēkam palīdz saskaņot savu rīcību ar citu cilvēku rīcību. Citi psihologi, pie kuriem pieder arī Boriss Anaņjevs, apgalvo, ka «konformisms ne tikai nespēj novērst vientulību, bet gan, tieši otrādi, pastiprina to un ka abas šīs parādības liecina par saskarsmes patoloģiju».

Vēl citi psihologi uzskata, ka brēka, kas sacelta konformisma dēļ, ir gluži veltīga un ka patiesībā ir runa par gluži parastām parādībām. Konformisms, pēc viņu domām, nav nekas cits kā pielāgošanās, bet nosliece uz konformisku reakciju ir paļaušanās uz to, ko mums iedveš, tieksme atdarināt, psihiska inficēšanās. Un tomēr sen noskaidrotas vienīgi pašas parādības, turpretī to psiholoģiskie mehānismi vēl tikai gaida atminējumu.

Strīds turpinās. Un varbūt arī šoreiz tas palīdzēs noskaidrot patiesību.

Caur ievirzes prizmu

Laiku pa laikam katru bērnu pulciņu pārņem mīklu minēšanas, atjautības uzdevumu un rēbusu risināšanas epidēmija. Atceros, ka mūsu sētā sevišķā cieņā bija dažādas izjokošanas spēles.

— Kas Katrinas Otrās laikā staigāja ar galvu uz augšu? — jaunpienācējam lielā nopietnībā apjautājās.

— Kā sauca Veras Pavlovnas tēvu Černiševska romānā «Ko darīt?»?

— Kāpēc zaķis tup zem egles?

Visiem par lielu uzjautrinājumu nelaiimes putns cenšas atcerēties, kurš slavenās valdnieces laikā bija tāds divainis, ka staigāja citādi nekā visi pārējie.

Varbūt Suvorovs? Viņš taču dziedāja gaiļa balsi un lēca pāri ķebļiem... Tā tas turpinās, līdz beidzot kāds, jau iepriekš izbaudīdams gaidāmo izsmiešanos, uzdod uzvedinošu jautājumu.

— Un kā tad tu pats staigā?

— Es? Es... ar galvu uz augšu... Tpu, man likās, ka ar galvu uz leju...

Bet kādēļ gan tā likās? Pie visa vainīga ievirze uz neparasto, kas izraisa atbilstošas gaidas. Par ievirzi kā par ļoti svarīgu cilvēka psihes parādību pirmais sāka runāt pazīstamais gruzīnu psihologs Dmitrijs Uznadze.

Viss sākās ar uztveres ilūziju pētījumiem. Cilvēkam, kuram aizsietas acis, labajā rokā ieliek mazāka izmēra lodi, bet kreisajā — lielāka izmēra lodi. Ja to atkārtoti 10—15 reizes, bet pēc tam negaidot abās rokās ieliek vienādas lodes, eksperimenta dalībnieks to nemana. Tieši otrādi, viņam joprojām šķiet, ka viena lode ir lielāka par otru. Tikai tagad bieži vien viņam lielāka šķiet tā lode, kas ielikta labajā rokā, tajā, kurā līdz šim tika likta mazākā lode... Līdzīgā

veidā tiek pētīta arī svara, redzes un dzirdes uztvere.

Izrādās, ka ievirze izpaužas ne tikai šādās samērā vienkāršās parādībās. Tās ietekmē cilvēks bieži vien pilnīgi nosliecas kādā noteiktā virzienā un ir gatavs visu apkārtējo uztvert no attiecīgām pozīcijām, visu uzlūkot no noteikta viedokļa.

Ievirze rodas cilvēka līdzšinējās pieredzes un citu cilvēku ietekmes rezultātā.

Kādā no Irvinga Vašingtona novelēm aprakstīts šāds gadījums. Baronets iecerējis pārsteigt viesus ar itāliešu mākslinieka gleznu. Vispirms viņš ļoti izteiksmīgi pastāsta par meistara dīvainībām un aicina pievērst īpašu uzmanību tam, ka šai portretā jaušams kaut kas neparasts, kas atstāj savādu un

nomācošu iespaidu. Pēc tam viņš viesiem parāda gleznu, un tā patiesi uz visiem atstāj spēcīgu iespaidu.

«Baronets un es,» turpina stāstītājs, «stāvējām dziļā smailloga nišā. Es nespēju nociesties, neizteicis savu apbrīnu par atsauksmēm, ko bija izpelnījies portrets.

— Un tomēr, — es teicu, — mūsu būtības dziļumos atrodamī kādi noslēpumi, kaut kādi nepārvarami dzenuļi un ietekmes, kas grūž mūs tukšas ticības bezdibenī... Kā gan lai izskaidro to, kādēļ tik daudzi cilvēki, kas ir tik dažādi gan rakstura, gan interešu ziņā, cits lielākā, cits mazākā mērā izbaidīja dīvaino iespaidu, ko uz viņiem atstāja parasta glezna?

— Jo īpaši tādēļ, ka neviens no viņiem to netika redzējis, — baronets smaidot piebalsoja.

— Kā? — es iesaucos. — Kā tas iespējams?

— Neviens, — apstiprināja baronets un pielika pie lūpām pirkstu par zīmi, ka šim noslēpumam jāpaliek starp mums. — Es ievēroju, ka daudzi no viņiem ir pārāk nenopietnā noskaņojumā, un man negribējās, ka nabaga itālieša dāvana kļūst par zobgalību objektu. Tādēļ es liku, lai parāda pavisam citu gleznu.»

To, ka citus cilvēkus mēs uztveram atkarībā no mūsu ievirzes, atkarībā no tās psiholoģiskās prizmas, caur kuru raugāmies, pierāda arī Alekseja Bodaļeva īpašie eksperimenti. Pieaugušiem cilvēkiem parādīja dažādus fotoportretus. Pirms vienas un tās pašas fotogrāfijas demonstrēšanas grupām tika dota dažāda ievirze. Tā, piemēram, gatavojoties parādīt jaunas sievietes fotogrāfiju, vienai grupai teica: «Tūlīt jums parādīsīm skolotājas fotogrāfiju», bet citai: «Tūlīt jūs redzēsiet aktrises portretu.» — «Pirms jauna vīrieša fotogrāfijas demonstrēšanas,» stāsta

profesors Bodaļevs, «mēs vienai grupai teicām, ka viņi redzēs varoņa portretu, bet otrai, — ka attēlā redzams noziedznieks. Atklājās, ka daudzi eksperimenta dalībnieki ir pilnīgi atkarīgi no ievirzes.

— Šis ļaundaris, — tā savus iespaidus apraksta cilvēks, kurš domā, ka attēlā redzams noziedznieks, — kaut ko grib aptvert. Skatiens saprātīgs un ciešs. Tipisks bandīta žoklis, maisiņi zem acīm, masīvais, uz priekšu izvirzītais augums sāk novecoties.

— Pagrimis cilvēks, — viņam piebalso otrs, kurš raugās caur tādas pašas ievirzes prizmu, — ļoti ļauns. Nevīzīgi ģērbies, izspūris. Rodas iespaids, ka agrāk, pirms nozieguma izdarīšanas, viņš ir bijis ierēdnis vai inteligents. Ļoti nepatīkams skatiens.

Pavisam citādās domās par to pašu seju bija tie eksperimenta dalībnieki, kuri uzskatīja, ka viņu priekšā ir varoņa fotogrāfija.

— Jauns, gadus 25—30 vecs cilvēks. Viņa skatienā atspoguļojas gribasspēks, seja vīrišķīga, ar pareiziem vaibstiem. Acis ļoti izteismīgas. Mati nesukāti, nav skuvies, krekla apkaklīte nesapogāta. Var nojaust, ka šis cilvēks ir piedalījies kaujās, lai gan viņš nav ģērbies karavīra mundierī.

— Šai sejā atspoguļojas ļoti stiprs gribasspēks, skatiens bezbailīgs, cilvēks raugās mazliet caur pieri. Lūpas sakniebtas, jūtams garīgais spēks un rakstura nelokāmība. Lepna sejas izteiksme.»

Bieži vien ievirzi, to psiholoģisko prizmu, caur kuru cilvēks raugās pasaulē, veido gaume, ieražas un morāles normas, kas pieņemtas grupā, kuras loceklis viņš ir.

«Tā kā ikvienā no sociālajām sistēmām un grupām,» norādījis Boriss Anaņjevs, «pastāv savi priekšraksti, sankcijas un pamudinājumi (materiālās un morālās stimulēšanas veidi), tad tie izvirza personībai stereotipas prasības neatkarīgi no šīs

personības individuālajām tipiskajām īpatnībām. Šīs prasības nosaka cilvēka rīcību dotajā sociālajā sistēmā, kur viņš izpilda jau iepriekš zināmu sociālu lomu.»

Grupa, kas izveidojusies vēsturiski un etniski, ne vien «nosaka» cilvēka tikumiski ētisko ideālu sistēmu, bet arī «dod» visai sīki reglamentētus ikdienas uzvedības paraugus un saskarsmes stereotipus. Pat tādi izturēšanās veidi kā jūtu ārējās izpausmes, ekspresija, dažādi žesti, kuri šķiet pavisam dabiski un iedzimti, nav nejauši, bet ir stingri noteikti.

Tā, piemēram, dažos Āfrikas apvidos smieklī nevis pauž jautrību, bet gan liecina par izbrīnu un pat par apjukumu. Savukārt Āzijā ir valstis, kurās gaida, lai viesis pēc ēšanas atraugātos, apliecinot, ka pusdienas ir izdevušās. «Amerikāņu mājā pēc šādas izturēšanās,» norāda amerikāņu psihologs T. Šibutani, «viesim būtu maz izredžu vēlreiz tikt ielūgtam.» Ķīnieši savu neapmierinātību parasti pauž, plaši ieplešot acis, tādēļ reizēm viņi nevar vien nobrīnīties, kādēļ eiropieši mūždien par kaut ko dusmojas. «Mūsu sabiedrībā splāviens ir nicinājuma simbols, turpretī masaju cilts pārstāvji tā apliecina mīlestību un dod svētību, bet Amerikas indiāņiem splāviens, ko saņem patients, tiek uzskatīts par dziednieka labvēlības izpausmi.»

Ceļotājs un etnogrāfs Harijs Raitis savu tikšanos ar indiāņi pūšlotāju Čoro apraksta šādi: «Kad es viņu pirmo reizi sastapu, viņš ar pirkstiem aizspieda degunu. Es šo žestu būtu uzskatījis par mazliet aizvainojošu, ja nebūtu tik pārsteigts. Vēlāk Čoro man paskaidroja, kāpēc tas darīts. Cavantes cilti, pie kuras viņš piederēja, valda paraža aizspiest nāsis, tuvojoties baltajam cilvēkam. Tas tāpēc, lai, baltajam ejot garām, indiāņa ķermenī neiekļūtu kāds jauns gars. Tātad šim žestam nav nekā kopīga ar to, kas

vērojams civilizētā sabiedrībā; tas nepauž necieņu, bet izsaka bailes no baltā cilvēka «gariem», pret kuriem indiānis ir neaizsargāts.»

Jūtu ārējās izpausmes etaloni un stereotipi ir atšķirīgi ne tikai dažādu tautu kultūrā, bet arī vienas un tās pašas kultūras ietvaros dažādos vēsturiskos laikmetos. S. Davidenkovs ievērojis, ka franču viduslaiku eposā «Rolanda dziesma» drosmīgie baroni un visi franču karavīri ik uz soļa apraudas un križģibonī... un pat Kārlis Lielais, pēc spāniešu kara atgriezies Āhenē un saņēmis no eņģeļa Gabriēla pavēli sākt jaunu karu, aiz bēdām sāk raudāt un plūkt savu sirmo bārdu.

Novērojumi rāda, ka pat attiecībā uz balsi tembru pastāv samērā nenoteikti, tomēr visai ietekmīgi stereotipi. «Senās krievu sādžas apstākļos,» atzīmē Pāvels Jakobsons, «sievietes bēdās vaimanāja augstās balsis (tāds tembrs bija pieņemts arī dziedot), tātad bēdas ieguva noteiktu, sociāli nosacītu ārēju izpausmi.» Ar līdzīgiem stereotipiem sastopamies arī mūsdienās. Tā, piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs zema balss tiek uzskatīta par vīrišķības un pašpārliecības pazīmi. Šī iemesla dēļ miljoniem amerikāņu mākslīgi «pazemina» balsis, nodarot pāri savai veselībai.

Tūlīt pēc piedzimšanas bērns jau sastopas ar gadu simteņos izveidotām tradīcijām, uzvedības formām un uzskatiem, kas iemūžināti dzimtajā valodā. Audzināšana vai, kā reizēm mēdz sacīt, «socializācija» izpaužas tādējādi, ka briesošais cilvēks apgūst sarežģītas pieaugušo pasaules parādības. Pieaugušo cilvēku pieredzi bērns sāk pārņemt jau savas dzīves pirmajos mēnešos. Sākumā tā ir neapzināta pielāgošanās, tieša atdarināšana, vēlāk — lielākā vai mazākā mērā apzināta pieredzes apguve sistemātisku mācību procesā. Tomēr tie drīzāk ir nevis divi

atsevišķi periodi, kas nomaina viens otru, bet gan divi paņēmieni, kas apkārtējās pasaules izzināšanas procesā vienmēr pastāv viens otram līdzās. Laika gaitā mainās vienīgi to loma un ar vienu vai otru paņēmieni iegūtās informācijas īpatsvars.

Reālās saskarsmes procesā pieaugušie pat neatkarīgi no savas gribas nodod tālāk bērnam savu pasaules uztveri, savus aizspriedumus, savu pārlicību, savus tikumiskos jēdzienus un priekšstatus. Citiem vārdiem runājot, pieaugušie gan apzināti, gan neapzināti māca bērniem kā «iekšējās», tā «ārējās» saskarsmes algoritmus. Jau no pirmajām sava mūža dienām bērns apgūst arī viņa vidē pieņemtos eksprēsīvās izturēšanās stereotipus. Viņš vārda tiešā nozīmē mācās «attēlot» skumjas, prieku un citas emocijas.

Normālos apstākļos šāda apguve norisinās neapzinātas atdarināšanas veidā (lai gan arī šai gadījumā reizēm tiek izmantota apzināta korekcija: «Nesmejies tik skaļi, tas ir nepieklājīgi!»). Ja atdarināšana kaut kādu apstākļu dēļ kļūst neiespējama, pirmajā vietā izvirzās tiešā mācīšana. P. Jakobsons atzīmē, ka profesora I. Sokoļanska nedzirdīgo un neredzīgo klīnikā bērni, kas jau piedzimuši neredzīgi, tika iesaistīti speciālās nodarbībās, kur apguva sociāli pieņemtās ekspresijas formas. Pirmkārt, bērni sistemātiski aptaustīja pedagogu sejas dažādos emocionālā noskaņojuma stāvokļos, otrkārt, viņi sistemātiski iepazīnās ar dažādu jūtu izpausmēm, kas atveidotas skulpturālās maskās. Pavisam bija divdesmit četras maskas, tātad tajās visai daudzpusīgi atspoguļojās izteiksmes nianšes, kas raksturīgas tipiskākajām jūtām. Iepazīšanās ar skulpturālajām maskām un pedagogu vaibstiem un to salīdzināšana ar personisko ekspresiju sekmēja neredzīgo bērnu mīmikas veidošanos, viņu jūtu izpausmes kļuva

precīzas un atbilda vispārpieņemtajām ekspresijas formām.

Ja šāda mācīšana izpaliek, neredzīgo mīmika var arī neatbilst mūsu priekšstatiem par cilvēka iekšējiem stāvokļiem, kurus, pēc mūsu domām, pārdzīvo kopš dzimšanas neredzīgs cilvēks; mums ierastais psihiskā noskaņojuma «iepazīšanas» algoritms šai gadījumā nederēs.

Man bija izdevība pašam par to pārliecināties, lasot lekcijas neredzīgo biedrībā. Pirmā lekcija, kā man šķita, piedzīvoja pilnīgu izgāšanos: klausītāju sejās skaidri atspoguļojās neapmierinātība. Vēl ļaunāk, es vairākkārt ievēroju nepatikas un pat ciešanu grimases, ko uztvēru kā savu pūliņu rezultātu... Jo lielāku pārsteigumu un, neslēpšu, arī mierinājumu man sniedza atsauksmes lekcijas noslēgumā, kas apliecināja, ka lekcija klausītājiem tomēr patikusi un ka tieku lūgts šai auditorijā iegriezties biežāk.

Šai ziņā raksturīgas arī doktora Singa atziņas, kuras viņš guva, novērojot divas indiešu meitenītes, kas 1920. gada 17. oktobrī tika atrastas vilku barā. Amala (jaunākā) drīz vien nomira, bet Kamala, kurai tobrīd, kad viņa atgriezās cilvēku sabiedrībā, bija astoņi gadi, nodzīvoja vēl deviņus gadus. Līdz 1923. gada decembrim ne reizes netika novērots, ka meitene smietos vai smaidītu. Bija nepieciešami trīs gadi, lai viņa apgūtu šīs cilvēcisko emociju izpausmes formas.

Ap to laiku, kad cilvēks kļūst par personību, kad viņš, citiem vārdiem runājot, ir sasniedzis tādu psihiskās attīstības līmeni, ka pašiepazīšanas procesā sāk sevi uztvert un pārdzīvot kā vienu veselumu, kas atšķiras no citiem cilvēkiem un izpaužas jēdzienā «es», viņš savā psihē «atrod» jau veselu kopumu jūtu, viedokļu, uzskatu un attieksmju, kas daudzējādā ziņā ietekmē arī viņa aktuālo izturēšanos citu

cilvēku vidū, viņa attieksmi pret apkārtējo pasauli. Turklāt mēs visai nepilnīgi apjaušam tās bagāžas saturu, kuru saņemam jau tad, kad vēl neesam sākuši sevi apzināties. Turklāt šis mantojums taču netiek mierīgi noglabāts kaut kur tālu apziņas dzīlēs, bet darbojas visai aktīvi, reizumis pat agresīvi, ietekmējot gan jaunas informācijas atlasī un apguvi, gan mūsu attieksmi pret apkārtējo.

Dažādi pieredzes apguves paņēmieni dod arī dažādus «intelektuālās darbības produktus». Tieša apguve, kas norisinās saskarsmes procesā, rada «sadzīviskus» priekšstatus; speciālas mācības — zinātniskus priekšstatus. Tātad varam secināt, ka ikdienas dzīves norišu apzināšanās norisinās stihiski, bet ideoloģija ir apzināta un mērķtiecīga procesa rezultāts.

Jau agrā bērnībā vecāki gan apzināti, gan neapzināti sniedz bērnam izturēšanās un attiecību paraugus. Viņi savukārt izmanto paraugus, ko līdzīgā ceļā pārmantojuši paši. Tā īstenojas nerakstīto likumu, pieņēmumu un priekšstatu «translācija», tiek nodrošināta to dzīvotspēja un iedarbības spēks. Savā ziņā Marinai Cvetajevai bija taisnība, kad viņa rakstīja: «Ko zinām bērnībā, to zinām visu mūžu, bet, ko nezinām bērnībā, to nezinām visu mūžu.»

Bērnībā mazulim iedvēš: «Neraudi — tu taču esi vīrietis!», «Nenosmulējies — tu taču esi meitenel!», bērns apgūst «labā», «|aunā», «skaistā», «neglitā» un citus etalonus. Turpmāk, sastopoties ar kādu jaunu parādību, cilvēks to novērtē caur bērnībā izstrādāto vērtējumu un attiecību prizmu. Nereti bērnībā apgūtie uzskati, stereotipi vēlāk rada aizspriedumus, kuri var izpausties visplašākajā reakciju diapazonā, sākot ar ēdienu izvēli un beidzot pat ar attieksmi pret citu tautību cilvēkiem. Šīm bieži vien pat neapzinātajām ievirzēm ir milzīgs iedarbības

spēks. Cilvēkam, kas piederīgs pie noteiktas kultūras, tās vārda tiešā nozīmē liek uztvert pasauli tikai to priekšstatu un vērtējumu sistēmā, ko viņš apguvis kopš bērnības.

Amerikāņu sociālpsihologs M. Šerifs min raksturīgus novērojumus, kurus veicis etnogrāfs Maļinovskis, pētot ciltis ar zemu sabiedriskās attīstības līmeni. Pētnieka uzmanību saistīja cilts vadoņa piecu dēlu savstarpējā ārējā līdzība un, protams, viņu līdzība ar tēvu. Daudzu iezemiešu klātbūtnē zinātnieks sacīja, ka dēli ir līdzīgi tēvam. Viņa vārdi tika uztverti atzinīgi. Taču, kad zinātnieks pieminēja dēlu savstarpējo līdzību, viņa viedoklis lielā sašutumā tika noraidīts. Turklāt iezemieši brīnījās, kā vispār iespējams nonākt pie tik absurda atzinuma. Kādēļ gan iezemieši neredzēja tik skaidri saskatāmu līdzību? Izrādās, ciltī bija spēkā sens tabu, kas aizliedza saskatīt šāda veida līdzību. Tabu neļāva saredzēt to, ko saskatīt bija aizliegts.

Interesantu piemēru par to, kā atmosfēra, kas apņem bērnu, veido viņa sociālpsiholoģiskos stereotipus, atrodam kādā no Ļeņingradas psiholoģes A. Ļubļinskas pētījumiem. Pētījums tika veikts kara gados ienaidnieka aplenktajā Ļeņingradā, kur viņa strādāja par bērnu dārza vadītāju. (Jā gan, komponisti rakstīja simfonijas, dzejnieki sacerēja dzejas, bet psihologi veica pētījumus!)

— Individuālā sarunā ar katru bērnu, — stāsta Anna Ļubļinska, — mēs pastāstījām viņiem par brāļiem Orloviem. Viens no viņiem — Konstantīns — bija izlūks, otrs — Nikolajs — strādāja rūpnīcā, kas atradās pie pašas frontes līnijas... Reiz Konstantīns gāja caur mežu un nejauši noklausījās, ka ienaidnieks gatavojas uzspridzināt tiltu, pār kuru bija jādodas mūsu tankiem. Karavīrs steidzās uz štābu un paziņoja komandierim par fašistu

nodomiem. Karavīru vienība devās uz tiltu, un ienaidniekam neizdevās to uzspridzināt.

Tajā pašā dienā apšaudes laikā cehā, kur strādāja otrs brālis — Nikolajs Orlovs, trāpīja šaviņš. Šķemba Nikolajam norāva roku. Rūpnīcā sākās ugunsgrēks. Noplūdis asinīm, ciezdams nezturamas sāpes, Nikolajs neaizmirs, ka jāizslēdz strāva, citādi notiks sprādziens un rūpnīca uzlidos gaisā. Sasprindzinājis visus spēkus, lai nezaudētu samaņu, viņš tomēr aizkļuva līdz svirslēdzim un atvienoja strāvu. Rūpnīca bija glābta.

Pagāja zināms laiks. Un tad tika saņemta pavēle, kurā bija sacīts, ka Orlovs apbalvots ar ordeni. Taču pavēlē nebija norādīts, kuram no brāļiem Orloviem ordenis piešķirts — Konstantinam vai Nikolajam. Kā tev šķiet, kuram no viņiem tas pienācās? (Un kā domājat jūs, godājamie lasītāji? Kam jūs pasniegtu ordeni?)

Neviens no bērniem nevēlējās ordeni atdot strādniekam. Viņi visi bez mazākās svārstīšanās apbalvojumu piešķīra karavīram: «Tādēļ, ka viņš ir izlūks!», «Tādēļ, ka viņš ir karā!».

Bērnībā apgūtie etaloni var kļūt par tabu, kas spēj izmainīt ne vien redzes, bet arī dzirdes iespaidus... Sevišķi spilgtu dzirdes psiholoģiskās blokādes piemēru min Marieta Šaginjana savā atmiņu stāstījumā, kas publicēts žurnālā «Novij mir». «Brīvdienās ģimnāzijas pansionātā paliku tikai es... Pēkšņi mūsu sestās klases skolnieču dortuārā ienāca kāda no astotās klases meičām, uzcirtusies jaunā tērpā, garos svārkos ar dāmu ridikilu, safrizējusies. Viņa bija tikko kā atgriezusies no brīvdienām.

— Liec grāmatu nost, Šaginjana, un klausies, ko es tev pastāstīšu! — Viņa nosēdās man pretī, izrāva no rokām grāmatu. — Es biju kopā ar ārkārtīgi inte-

resantiem cilvēkiem, ar vīriešiem, vai saproti — nevis ar kaut kādiem puīšiem, bet ar īstiem vīriešiem...

Jau tad, kad šī meiča vēl neko nebija pateikusi, man krūtīs kaut kas pēkšņi sažņaudzās, it kā es būtu pieskārusies vardei. Mūs mācīja būt pieklājīgām. Viņa bija vecāka. Likās neiespējami dzīt viņu ārā. Nebija, kur bēgt. Un man ausīs sāka spiesties vārdi, kuru jēgu es nesapratu, bet par kuriem man tomēr bija skaidrs, ka tos *nedrīkst, nevajag, nav labi* klausīties (izcēlums mans. — J. K.). Sākumā es centos laist tos gar ausīm, uztverot vienīgi neskaidru murdoņu, vārdus bez jēgas... Taču viņa turpināja:

— Viņi ne tikai rādīja, viņi darīja!

Šī frāze savādā un šausminošā skaidrībā nokļuva līdz manai apziņai, un es jutos kā cilvēks, kas, negaidīti nonācis bezdibeņa malā, pēkšņi saminstinās, redzot, ka tūlīt būs jākrīt. Un tad es izdarīju kaut ko pilnīgi negaidītu — es sāku lūgt dievu: «Mīļais dieviņ, izdari tā, lai es nedzirdētu, mīļais dieviņ, izdari tā, lai es nedzirdētu!»

Lai cilvēki ar vēsu prātu saka, ko grib. Dakteri var runāt par šoku, par pašiedvesmu (droši vien tā arī bija. — J. K.). Es zinu tikai vienu: tas, kas notika tālāk, ir vissvētākā patiesība. Es redzēju astotās klases meičas lūpas. Šīs lūpas kustējās, tās kustējās ļoti ātri, kā ēdot vai košļājot. Taču pār tām nenāca ne skaņas. Lūpas kustējās nedzīvi un klusi. Es biju pārstājusi dzirdēt. Ar neiedomājamu atvieglojuma, apskaidrotības un miera sajūtu es nogaidīju, līdz viņa aizgāja, uzmetusi man uz atvadām pārsteigtu skatienu, un tajā pašā mirklī aizmigu, pilna bērnišķīgas pateicības dievam.»

Šādi fakti dod vielu pārdomām par vēl kādu visai svarīgu jautājumu: par audzināšanas iedarbīgumu un tā rezultātu — *audzinātības līmeņa stabilitāti*.

Te arī rodams izskaidrojums, kādēļ cilvēki pakļaujas vai nepakļaujas sliktai ietekmei, te meklējams tikumiskās imunitātes noslēpums.

Taču tā jau ir cita problēma.

Prāta kauja

Kad cilvēki dalās iespaidos par savu darba ražīgumu, par to, kādos apstākļos viņiem vieglāk sokas domāšana un strādāšana, var dzirdēt visdažādākos viedokļus.

— Neprotu strādāt citu cilvēku klātbūtnē, — kāds apgalvo.

— Jā, radošam darbam nepieciešama vientuļība, — otrs viņam piebalso.

— Man gan vienalga, svarīgi tikai, lai biedri man būtu pa prātam, — piebilst trešais.

Jāteic, ka šī problēma jau sen ieinteresējusi zinātniekus. Vispārinātā veidā atbildi uz šo jautājumu var atrast jau Kārļa Marksa «Kapitālā»: «Vairumā ražīgo darbu jau pats sabiedriskais kontakts izraisa sacensību un īpatnējo dzīvības enerģijas rosmi, kas ceļ atsevišķu personu individuālo darbības spēju...»

Mūsu gadsimta divdesmitajos gados tika sarīkoti pirmie speciālie psiholoģiskie eksperimenti. Vladimirs Behterevs Krievijā, V. Mēde Vācijā, F. Olports Amerikas Savienotajās Valstīs deva īpašus uzdevumus, kas cilvēkiem bija jāveic gan vienatnē, gan grupā, un šādā veidā noskaidroja grupas ietekmi. Atklājās, ka atbildēt uz jautājumu, kā ir vieglāk strādāt — vienatnē vai grupā, nepavisam nav viegli. Sava nozīme te bija cilvēku individuālajām īpašībām, viņu spējām, viņu attieksmei citam pret citu utt. Mēde, piemēram, konstatēja, ka kolektīvs darbs ir izdevīgs grupas vājākajiem locekļiem, toties stiprākie nonāk zaudētāju lomā.

— Tāpat kā divi dažādas temperatūras ķermeņi, — viņš rakstīja, — cenšas temperatūru izlīdzināt, lai nonāktu pie kopīga vidējā līmeņa, tāpat arī kolektīva darbība izraisa tās dalībnieku savstarpējo pielīdzināšanos un vienādošanos.

Arī F. Olports nonāca pie diezgan drūmiem secinājumiem.

— Cilvēks, kas domā un veido savas atziņas citu klātbūtnē, — viņš rakstīja, — neapzināti pakļauj sevi citu ietekmei... Darbs citu klātbūtnē pat tad, ja nepastāv tieši kontakti un saskarsme, tik un tā saistīts ar bremsējoša rakstura iedarbību...

Tais gados, kā liekas, vienīgi Behterevs pierādīja, ka tik vienkārši tas tomēr nav. Studentu auditorijai viņš divdesmit sekundes ļāva aplūkot gobelēnu, kurā bija attēlota ainava. Pēc tam katram no klātesošajiem bija jāuzraksta savi iespaidi uz īpaši sagatavotām lapām. Tas bija jāveic 10 minūšu laikā. Tad vienu no darbiem, ko atzina par labāko, skaļi nolāsīja visiem priekšā, un sākās diskusija. Ikviens drikstēja izdarīt jebkādas labojumus, papildinājumus, izteikt savu viedokli. Pēc tam vēlreiz izdalīja lapiņas, un visi eksperimenta dalībnieki varēja izlabot savus sākotnējos ierakstus. Izrādījās, ka vairumam (63 procentu) studentu kolektīvais darbs bija nācis par labu. Tikai 12 procenti izrādījās zaudētāji: pēc viedokļu apmaiņas viņi savos darbos ielaboja vairākas kļūdas.

Apsteidzot mūsdienu pētījumus, Behterevs jau toreiz atzina, «ka kolektīvs (atkarībā no tā sastāva) nevis bremsē, bet gan, tieši otrādi, rosina personas izpausmi, it īpaši tad, ja tās centieni sakrīt ar grupas kopnoskaņojumu. Vēl visai neskaidrs ir jautājums, vai personības stimulēšana iespējama arī tais gadījumos, kad tās intereses ir pretrunā ar kolektīvu interesēm.»

Idejas par grupveida darbību kā jaunrades paātrināšanas paņēmieni mūsdienās izmantotas speciālā kolektīvās domāšanas metodē, kuru dēvē par «breinstormingu» jeb «prāta kauju».

Kolektīvs, kuram jāatrisina kāda problēma, sadalās divās nevienādās daļās: lielākā grupa — «ideju ģenerācijas grupa» un mazākā — «vērtēšanas grupa». «Kaujā» piedalās «ideju ģenerācijas» grupa. Vadītājs, kurš uzņemies šo kolektīvo smadzeņu diriģenta lomu, ļoti īsos vārdos izklāsta problēmas būtību un «breinstorminga» noteikumus. Tie ir ļoti vienkārši. Vispirms stingri aizliegta jebkāda izteikto viedokļu un priekšlikumu kritika. Tieši bailes kļūt smieklīgam, bailes pateikt kādu aplamību visvairāk paralizē cilvēka radošo domu. Vēlams, lai visi «ģenerācijas grupas» locekļi ieņemtu vienlīdzīgu dienesta stāvokli: priekšniecības klātbūtne bieži vien kavē brīvu fantāzijas lidojumu . . .

Nav jābaidās izteikt visneiedomājamākos un visfantastiskākos priekšlikumus — tas ir viens no galvenajiem «breinstorminga» noteikumiem. Pēc iespējas vairāk priekšlikumu! Tiem jābrāžas kā lavīnai, bez mazākās aizķeršanās. Ja iestājas pauze, diriģents pats izsaka vienalga kādu priekšlikumu, kaut arī tas ir gluži neticams vai pat aplams. Visa šī ideju straume tiek stenografēta vai ierakstīta magnetofona lentē.

Pēc tam «vērtēšanas grupa», kuras sastāvā ir pieredzējuši eksperti un speciālisti, no visa šī biruma izzvejo jauno un derīgo ideju pērles. Un to nav mazums. Turklāt tās bieži vien ir pilnīgi negaidītas. Kādā uzņēmumā, piemēram, ilgi nevarēja atrisināt problēmu, kā ātri un vienkārši, taču stingri savienot divas stieples. Viens no «breinstorminga» izgudrotājiem — amerikāņu psihologs A. Osborns, kurš bija

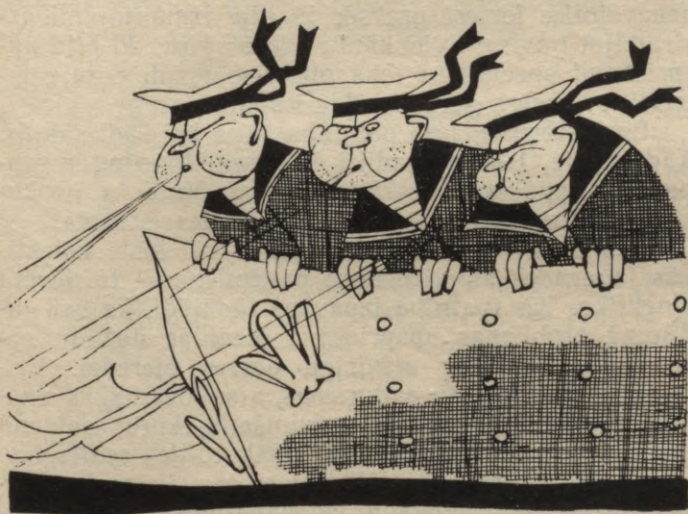
pieaicināts palīgā, sasauca īpašu apspriedi. Sāka birt priekšlikumi.

— Jāsakož stieples gali ar zobiem, un lieta darīta! — kāds atļāvās pajokot. Bet tieši šis, nenopietni domātais priekšlikums deva pamatideju izgudrojumam, kas ļauj stieples savienot ar aukstās metināšanas paņēmienu.

Kaut kas līdzīgs norisinājās jau otrā pasaules kara laikā angļu flotes galvenajā štābā. Tai laikā visus nodarbināja problēma, kā cīnīties pret vācu torpēdām, kas angļu flotei nodarīja lielus zaudējumus. Kāds no virsniekiem joka pēc ieteica oriģinālu līdzekli:

— Jānostāda visi matroži pie borta un jādod komanda: «Pūst cik ļaudas!»

Ideja tika atzīta par labu. Tikai matrožu plaušu vietā lika lietā sūkņus, kas bija paredzēti ūdens sūk-

nēšanai no kravas tilpnēm. Spēcīgākās strūklas no virzija torpēdu no kursa, un tā netrāpija kuģi.

Interesantu «breinstorminga» eksperimentu apraksta čehu inženieri. Seminārā, kas bija veltīts polietilēna ražošanas jautājumiem, sapulcējās 150 speciālistu. Trīsdesmit no viņiem piedalījās «breinstormingā», kas tika sarīkots semināra noslēgumā. Priekšsēdētājs visus pārsteidza ar neparastiem ievadvārdiem. Viņš pastāstīja pasaku par piparkūku namiņu... Pēc tam — par universālveikalu, kurā it viss bija no zelta. Bet pašās beigās pateica galveno jautājumu: «Kāds izskatītos šis universālveikals, ja it viss tajā būtu no polietilēna?» Šajā jautājumā bija ietverta tā pati problēma («Kādiem mērķiem ir ekonomiski izdevīgi izmantot čehu polietilēnu?»), kuras dēļ bija sasaukta šī konference.

Eksperiments attaisnojās. Piecpadsmit minūšu laikā tika iesniegts 61 priekšlikums, no tiem 8 varēja nekavējoties ieviest praksē; 19 bija izmantojami, izstrādājot pavisam vienkāršu tehnoloģiju; 26 bija apspriežami speciālistu lokā un, visbeidzot, 8 bija izteikti... aušīga garastāvokļa iespaidā.

«Breinstormingam» par labu runā arī šādi skaitļi. Kādā firmā Osborna vadībā 46 «breinstorminga» grupas 300 sanāksmju laikā izteica 15 000 ideju, no kurām pusotrs tūkstotis tika nekavējoties īstenots.

Visai tuvs «breinstormingam» ir vēl kāds kolektīvās jaunrades aktivizēšanas paņēmieni — tā dēvētā sinektika. Tās īpatnība izpaužas tādējādi, ka šai gadījumā problēmas apspriešanā piedalās dažādu nozaru speciālisti ar atšķirīgu dzīves pieredzi. Visnegaidītāko uzskatu sadursmes, visneticamākās analogijas sekmē jaunu ideju dzimšanu, kuras sākumā šķiet «gluži neprātīgas», bet vēlāk... tiek realizētas. «Breinstorminga» speciālisti ierosina šo metodi izmantot ne vien ražošanā, bet pat ģimenē, piemēram,

risinot problēmu, kā pavadīt vasaras atvaļinājumu... «Breinstorminga» ideja var noderēt ne vien kolektīvajā jaunradē, bet arī individuālajā darbā. Uz mirkli tikai jāpārstāj klausīt kritiķim, kas mīt katrā no mums, un jācenšas domāt «brīvi un atraisīti», negaidot iedvesmu. «Iedvesmu nedrīkst gaidīt,» sacījis Pēteris Čaikovskis, «un ar iedvesmu vien tik un tā ir par maz: nepieciešams darbs, darbs un vēlreiz darbs... Iedvesma rodas tikai no darba un darba laikā; ik rītus es sēžos pie darba un rakstu. Un, ja šodien man tomēr nekas neizdodas, es otrā rītā atkal sēžos pie tā paša darba, es rakstu, rakstu dienu, divas, desmit dienas un neskumstu, ja vēl joprojām nekas neiznāk, bet vienpadsmitajā dienā, skat, kaut kas jau tomēr sāk izdoties.» Vai tas nav iedvesmojošs personiskā «breinstorminga» piemērs?

Grupa, kas dziedē

Ārstēšanās... ar rotaļu.

Dažu jēdzienu savienojums dažbrīd šķiet ne vien neparasts, bet arī nepieņemams. Patiesi, kas gan var būt kopīgs medicīnai un rotaļai? Un tomēr pastāv pat vesels medicīnas novirziens, kurš tā arī saucas — «rotaļu terapija». «Kapitālistiskajā pasaulē,» teicis ievērojamais padomju psihiatrs Vladimirs Rožkovs, «par viena vai otra medicīnas atklājuma panākumiem var spriest pēc tā, kā pret to izturas komersanti. Tie jau nu nelaidīs garām neko, kas sola kaut mazāko labumu.»

Un tiešām — biznesmeņi nepalaida garām arī iespējas, ko, izrādās, sevī slēpj rotaļa. Jau sen pastāv speciālas dziedniecības iestādes, kurās ārstē ar rotaļas palīdzību, bet Dž. Moreno Amerikas Savienotajās Valstīs atvēris pat speciālu psihodrāmas

teātri, kuram netrūkst ne skatītāju, ne brīvprātīgu aktieru, kas vienlaikus ir arī pacienti. Arī šoreiz savienoti neparasti jēdzieni — psihodrāma... Rotaļu terapijas elementus, ārstēšanu ar rotaļas palīdzību pamazām sāk izmantot arī mūsu psihoterapeiti un psihiatri, protams, uz gluži citas teorētiskās bāzes pamata. Taču labāk visu pēc kārtas.

Rotaļa ir viena no visnoslēpumainākajām mūsu dzīves parādībām.

Viena no daudzajām rotaļas mīklām ir sižeta un lomas izvēles noslēpums. Kādēļ viens bērns grib būt ārsts, bet otrs katrā ziņā vēlas tēlot tēvu? Vērojumi rāda, ka šī izvēle, kā arī veids, kā bērns tēlo savu lomu, dažkārt atklāj visapslēptākos mazā (un ne tikai mazā) cilvēka pārdzīvojumus. Pat tādus, par kuriem viņš pats nevarētu pastāstīt.

Interesantus novērojumus izdarījusi psiholoģe Jelena Mahlaha, kura Lidijas Božovičas laboratorijā speciāli pētījusi skolēnu rotaļas.

— Mēs ievērojām, — stāsta pētniece, — ka dažas meitenes sevišķi aizraujas ar rotaļu «Meitas un mātes». Šajā rotaļā vienmēr piedalījās deviņus gadus vecā Raja. Viņa ar visu sirdi un dvēseli iejutās iztēles radītajā situācijā, vienmēr uzņēmās mātes lomu un atveidoja to ar dziļu izjūtu.

Bieži vien bija vērojama šāda aina. Pēc vakariņām (pētījumi tika veikti bērnu namā) Raja un viņas draudzene Taņa sāka rotaļu «Meitas un mātes». Raja maigi paņēma lelli un sāka to pārgērbt.

— Laiks mazgāties, — viņa sacīja draudzenei.

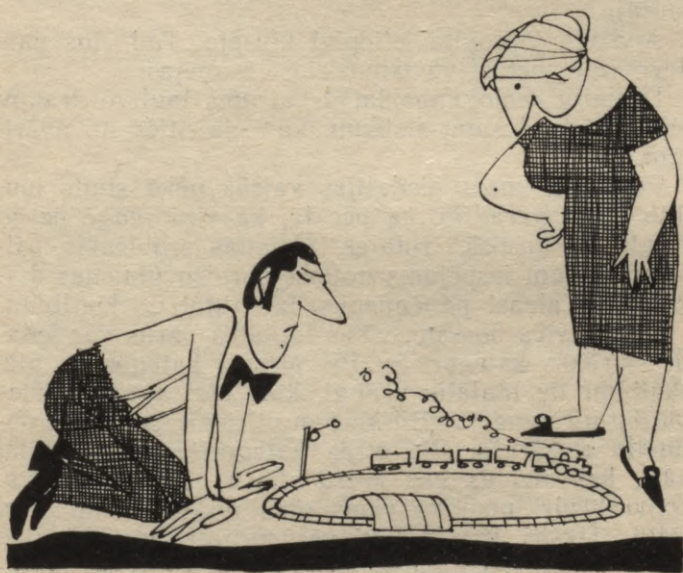
— Tūlīt, pagaidi, vanna vēl nav gatava.

Raja saklāja gultu, tad paņēma savu «meitiņu» klēpī un sāka lelei kaut ko mīli čukstēt ausī, aijāt viņu. Bērna sejiņā parādījās dziļa miera apstarota, priecīga izteiksme, tā kļuva pavisam citāda nekā

parasti... Šai rotaļā meitene smēlās neviltotu prieku.

Izrādījās, ka Rajai atšķirībā no citiem bērnu nama bērniem ir smagi slima māte. Rotaļā meitene puda savu mīlestību pret māti, savas ilgas pēc mātes glāstiem. Viņa it kā iemiesojās mātē un veltīja savai iedomātajai meitai tās jūtas, ko ilgojās saņemt pati.

Rotaļā cilvēks ne tikai atklāj to, kas viņš nemieru viņa sirdī, bet arī gūst apmierinājumu, izlādēšanos. Amerikāņu psihiatrs Roberts Rāvičs izmanto rotaļu, lai palīdzētu laulātajiem pāriem, kam neveicas ģimenes dzīvē. Situācija tiek modelēta ar diviem spēļu vilcieniņiem, kuri pa sarežģītiem sliežu ceļiem jāaizvada līdz mērķim. Ceļā uz mērķi laulātajiem draugiem draud dažādas briesmas — strup-

ceļi, sadursmes un pat katastrofas. Viss atkarīgs no tā, vai laulātie draugi spēs saprātīgi vienoties par vilcienu kustības taktiku.

Psihiatrs kāda laulātā pāra — Andželas un Maikla — rīcību apraksta šādi. Sākumā dzīvesbiedri bruņnieciski deva viens otram ceļu. Tā, piemēram, sieva savu vilcienu novirzīja apvedceļā, kad vīra sastāvs devās taisni, — un otrādi. Tā viņiem izdevās izvairīties no «katastrofām» — proti, pārāk lielas abu vilcienu satuvināšanās, kas izraisa strāvas izslēgšanos.

Bet tad Andžela paziņoja:

— Turpmāk viens otram neko neteiksim. Spēlēsim klusuciešot un paskatīsimies, kas tad notiks...

Notika sadursme...

— Tu griezīsi ceļu vai man jāgriez? — Maikls jautāja.

Andžela joprojām ietiepīgi klusēja. Tad viņš pats deva ceļu, bet sieva triumfējoši iesmējās.

Desmitā «ceļojuma» laikā vairums laulāto draugu parasti atrod savu sistēmu, kā izvairīties no avārijām.

Pētījumi, kuros piedalījās vairāk nekā simts laulāto pāru, parādīja, ka pēc tā, kā viņi reaģē uz šo rotaļu, kā apspriež rotaļas izraisītās problēmas, psihoterapeitam iespējams noteikt pareizu ģimenes diagnozi un atrast paņēmienus, kā izkļūt no konflikta.

Pēc Rāviča domām, visus laulātos pārus var iedalīt vairākās kategorijās. Pie pirmās kategorijas pieskaitāmi tie laulātie draugi, kuri ātri aptver spēles būtību un gandrīz tūlīt saviem vilcieniņiem atrod optimālo maršrutu. Pie otrās kategorijas pieskaitāmi pāri, kas strīdas par katru sliežu ceļa centimetru. Dzīvesbiedri nomoka viens otru un tā arī neatrod izeju. Trešās kategorijas pāriem ļoti drīz atklājas «polarizācija», un kļūst redzams, ka viens no laulā-

tajiem ir dominējošais, kas pakļauj otru savai gribai. Un, visbeidzot, ir dzīvesbiedri, kas spēlējot pilnīgi nerēķinās viens ar otru.

Vai nav vilinoša perspektīva — rotaļa laulības šķiršanas prāvas vietā!

Rotaļu terapiju ar neirozēm slimojošu bērnu ārstēšanai sekmīgi izmanto Ļeņingradas ārsts Aleksandrs Zaharovs. Arī pieaugušajiem, kas sirgst ar psihiskām slimībām, var organizēt speciālas rotaļas. Rotaļa ir arī Moreno psihodrāmas pamatā.

— Psihodrāmas metodē, — stāsta Moreno, — izmantoti pieci pamatinstrumenti: skatuve, pacients, režisors psihoterapeits, terapeita palīgi un publika. Skatuve slimnieku atsvabina no realitātes. Te viņš var «iemiesot» savas ilūzijas un halucinācijas un līdz ar to atrisināt slimīgus dvēseles konfliktus.

Tu gribi būt dievs? Lūdzu! Napoleons? Arī tas ir iespējams. Pacientu aicina uz skatuves darboties pilnīgi atraisīti. Bet, lai situācija būtu ticama, viņa rīcībā ir ne vien tērpi un dekorācijas, bet arī īpaši sagatavoti partneri. Ja pacients vēlas būt dievs, partneri var tēlot apustuļus, ja Napoleons, — maršalus. Uz skatuves var atainot gan pagātnes epizodes, kas satrauc slimnieka prātu, gan modelēt nākamību...

Reizēm «palīgaktieris» — psihoterapeits — var slimajam parādīt viņu pašu, darbībā un monologos ietverot viņa problēmas un tādējādi dodot cilvēkam iespēju palūkoties uz sevi no malas.

Publika aktīvi piedalās šajā dīvainajā izrādē. Skatītājus komplektē ar tādu aprēķinu, lai tos satrauktu tās pašas problēmas, kas satrauc «aktierus». Viņi atbalsta «aktierus», jūtot tiem līdz, un vienlaikus arī paši atbrīvojas no iekšēja sasprindzinājuma.

Daudz kas šai ziņā vēl neskaidrs, ne velti mūsu psihiatru attieksme pret psihodrāmu ir visai atturīga. It īpaši tādēļ, ka Moreno, palikdams uzticīgs

savai tendencei sociālās parādības aizstāt ar psiholoģiskām parādībām, šoreiz sociālo konfliktu risināšanai piedāvā pat psihiatrisku ārstēšanas metodi. Šī sabiedrībai paredzētā psihodrāma, ko Moreno nosaucis par sociodrāmu, ļoti atgādina dažāda veida provokāciju organizēšanu. Tā, piemēram, psihoterapeitiem, pēc Moreno domām, izmantojot sociodrāmas tehniku, būtu jāriko «profilaktiski didaktiski un terapeitiski mītiņi, jāpievienojas grupām, kurās briest sociālas grūtības, jāpiebiedrojas streikotājiem, jāpiepalīdz sanāksmēs un manifestācijās un jācenšas ietekmēt to gaitu utt.». Un tomēr daži rotaļu terapijas elementi diagnozes noteikšanas, kā arī slimnieku pārāudzīnāšanas nolūkā reizumis tiek izmantoti arī pie mums.

Ļeņingradā man stāstīja par vienu no šādām rotaļām, kas nosacīti nosaukta par «Katastrofu». Speciāli komplektētai psihisko slimnieku grupai tiek radīta neparasta situācija.

— Iztēlojieties, — saka ārsts, — ka esat speleologi, zinātnieki, kas pēti alas. Jūs ilgāku laiku nesat bijuši zemes virspusē. Kad beidzot jūs iznākat no pazemes, izrādās, ka jūsu prombūtnes laikā uz zemes notikusi katastrofa, kas iznīcinājusi visus cilvēkus, atstājot pilnīgi neskartas materiālās vērtības. Tukšas un pamestas ir pilsētas un ciemi. Jūs esat vienīgie cilvēki uz visas planētas! Kā jūs dzīvosiet?

Ārstam šai situācijā atklājas daudz interesanta un vērā liekama, bet, galvenais, tā palīdz izprast pacientu. Katrs slimnieks šai iedomātajā realitātē savā īpašā veidā demonstrē savu iekšējo būtību, atklāj problēmas, kas viņu satrauc un, iespējams, bija slimības cēlonis.

Ko katrs no viņiem zaudējis šai katastrofā? Vai varbūt nevis zaudējis, bet gan ticis no kaut kā vaļā? Uz kādu lomu dzīvē katrs pretendē? Kādu šie cilvēki

veidotu savu likteni, ja varētu sākt visu no gala? Lai gan situācija ir fantastiska, tajā tomēr var atspoguļoties gluži reālas domas un jūtas, kas nodarbina cilvēku.

Varbūt tieši tādēļ mēs esam gatavi ciest un mirt kopā ar Hamletu, ka arī mūsu dvēseles karalistē «kaut kas ir satrunējis», kaut kas nav tā, kā vajadzētu būt.

Pēdējā laikā mūsu psihiatru darbos sāk parādīties sociālpsihologu sirdīm dārgi jēdzieni. Psihiatri sākuši runāt par grupas struktūru, par līderiem, par izvēli. Personību savstarpējās attiecībās (ārsts un slimnieks, ārsts un slimnieku grupa, slimnieki un viņu radnieki), uzmanīgāk ielūkojoties, izrādījušies vareni spēki, kuri, ja tos pakļauj kontrolei, var kļūt par ārstēšanas līdzekli.

Slimnieku grupa var kļūt vai nu par psihoterapeita sāncenšiem, vai arī par viņa sabiedrotajiem. Tikai neitralitāti te velti gaidīt. Pat ārstniecisko preparātu pozitīvā vai negatīvā iedarbība atkarīga no tā, kā slimniekus pret tiem noskaņojis grupas līderis.

Un tā nu ārsts kļūst par pedagogu-organizētāju. Ievērojot katra slimnieka diagnozi, kā arī slimnieku savstarpējās attiecības, tiek izveidota grupa. Šādas psihoterapeitiskās grupas kodolu veido aktīvie slimnieki ar «ievirzi uz ārstēšanos». Šim kodolam, līderiem, pārējo slimnieku acīs jābūt autoritātēm. Ap «psihoterapeitisko aktīvu» grupējas slimnieki, kas gatavi palīdzēt, atbalstīt kopīgo noskaņu, tā dēvētie «sublīderi», kā arī tie, kuriem šīs tendences sevī vēl jāattīsta. Grupai tiek piepulcēti arī pacienti, kuri «nodevušies slimošanai».

Lai izveidotu šādu grupu, tiek izmantotas visdažādākās sociālpsiholoģiskās metodes. Sevišķi bieži

tiek izmantota sociometrija. «Mazā sociometriskā anketa» ir apmēram šāda:

«Ar ko jūs vēlētos atrasties vienā palātā?»,

«Ar ko jūs vēlētos strādāt kopā un kādēļ?»,

«Ar ko jūs vēlētos kopīgi doties pastaigās vai izklaidēties un kādēļ?».

Taču slimnieku savstarpējo attiecību pētišana ir tikai viena medaļas puse. Otra puse — sistēmas «ārsts un slimnieks» analīze. Sai nolūkā pēta, kāda ir slimnieku attieksme pret ārstiem un medicīnas māsām, noskaidro, kam viņi uzticas, ko noraida. Pēc tam veic pacietīgu darbu, organizējot nepieciešamo grupas struktūru, vajadzīgo noskaņojumu un labvēlīgu savstarpējo ietekmi, jo grupas iekšējie strāvājumi, ja tos atstāj pašplūsmā, var iznīcināt visus medicīnas darbinieku pūliņus.

Slimnieku vidū ir cilvēki, kas grauj ārstu autoritāti, viņu ietekmē daudzi zaudē ticību attiecīgajiem ārstēšanas paņēmieniem, citi savukārt modina pesimistisku attieksmi pret gaidāmo ārstēšanu: «Vai nu ārstējies, vai neārstējies — tik un tā nekāda labuma!» Ir arī tādi slimnieki, kas pārkāpj ārstēšanas režīmu vai izplata visādas fantastiskas baumas par slimības cēloņiem un simptomiem. «Slimnieks,» saka Vasilis Giļarovskis, «otram slimniekam uzticas vairāk nekā ārstam.» Bieži vien «bojātais» telefons, kurš vienlīdz aktīvi darbojas kā slimnīcas palātā, tā ambulanču rindās, spēj izraisīt slimības saasināšanos. Viens no kolektīvās psihoterapijas entuziasmiem Sergejs Lībihs tos nosaucis par egrotogēniem (no latīņu vārda — *aegrotus* — slimnieks).

Beidzot grupa izveidota. Sākas ārstēšana «kolektīvā un ar kolektīvu». Vispirms notiek kolektīvās pārliecināšanas un izskaidrošanas darbs, notiek kolektīvās diskusijas. Interesanti atzīmēt, ka bieži vien ārsta uzstāšanās grupas priekšā slimniekus ietekmē

daudz vairāk nekā saruna divatā. «Ja ārsts runā ar grupu,» saka Nikolajs Ivanovs, «slimnieki to uztver kā nopietnu zinātnisku izskaidrojumu, turpretim individuālā sarunā slimnieks dažkārt ārsta vārdus uztver vienīgi kā formālu, dienesta pienākumu uzspiestu iegalvošanu.»

Ne velti neirozes mēdz saukt par «neziņas kaitēm». Ārstēšanas panākumi bieži vien atkarīgi no tā, cik lielā mērā slimnieks apzinās problēmas, kas radījušas iekšējo konfliktu. Pacienti šīs problēmas var apspriest psihoterapeita vadībā. Grupveida diskusijā ārsts balstās uz līderiem-sabiedrotajiem. Viņi nosaka toni, veido nepieciešamo psiholoģisko atmosfēru. Protams, ne jau vienmēr drīkst atklāti runāt par grupas locekļu slimībām viņu klātbūtnē. Tādās reizēs nāk talkā «anonīmā apspriešana» un «terapeitiskais spogulis».

Psihoterapeits slimniekiem ataino nepazīstama cilvēka tēlu, kurā viņi pamazām kā spogulī saskata paši sevi. Šis paņēmieni līdzīgs populārajai psiholoģijas metodikai, kuru dažkārt izmanto, pētot skolēnu savstarpējās attiecības.

— Kādā klasē, — saka eksperimenta vadītājs, — ir zēns, kuru visi mīl. Ap viņu vienmēr pulcējas draugi, viņš dalās ar tiem savos noslēpumos, ik mirkli gatavs nākt tiem palīgā. Kurš tas ir?

Grupa, kā atzīmē Sergejs Lībihs, palīdz psihoterapeitam izdarīt «pārdzīvojumu mērogu korekciju» un izveidot katram slimniekam savu «ārstēšanas perspektīvu».

Daudzi slimnieki, kas cieš no neirozēm, nepareizi novērtē sevi un savu slimību. Viņi pārspilē saslimšanas grūtuma pakāpi, uzskata, ka nonākuši bezizejas situācijā un neredz iespēju izārstēties. Lai koriģētu «pārdzīvojumu mērogus», slimniekam kādā no pārrunām apsola dot iespēju publiski raksturot savu

stāvokli — nolasīt kaut ko līdzīgu referātam. Divi citi slimnieki uzstājas koreferentu lomā. Viņi kritizē sava grupas biedra pesimismu un izsaka cerību, ka ārstēšana dos pozitīvus rezultātus. Pārējie atbalsta šīs cerības, pozitīvi novērtē biedra personību.

Lai slimniekā modinātu ticību izveseļošanās iespējām, pavērtu viņam «ārstēšanas perspektīvu», grupai tiek pievienoti pacienti, kas atrodas izveseļošanās stadijā. Šādu «dzīvu piemēru» lomā var uzstāties arī kādreizējie slimnieki, kas sen jau izveseļojušies. Manuprāt, kolektīvo psihoterapiju var izmantot ne tikai psihoneiroloģijas klīnikās vien. Slimnieku attieksme citam pret citu jebkurā slimnīcas palātā katram slimniekam veido īpašu «emocionālo atmosfēru», kas vai nu veicina izārstēšanos, vai arī fiziskajām ciešanām pievieno garīgās mokas. Ir liela atšķirība, vai cilvēki, kas nonākuši līdzīgā nelaimē, tavi slimnīcas palātas kaimiņi izturas labvēlīgi, jūt tev līdz un priecājas, kad tev kļūst labāk, vai arī no viņiem dves salta vienaldzība vai slēpts naidīgums. Grūti pasacīt, kā būtu attīstījušies notikumi «Stāstā par īstu cilvēku», ja Alekseja Meresjeva palātas kaimiņš visgrūtākajā viņa mūža brīdī nejaušības dēļ nebūtu izrādījies komisārs Vorobjovs...

Sociālpsiholoģija māca, kā šādas «nejaušības» iekārnot.

SESTĀ
NODAĻA

TREŠĀ
KOORDINĀTA

Nekādas drāmas, nekā satraucoša nav nekur citur, izņemot cilvēku savstarpējās attiecības.

Antuāns de Sent-Ekziperi

Jura Volkovs ir vienisprātis ar Žoržu Sandu

Reiz Žorža Sanda rakstīja Flobēram: «Vai nav vienalga, ka tev ir simttūkstoš ienaidnieku, ja tevi mīl divi trīs labi cilvēki.» Vai rakstniecei ir taisnība? Un kādēļ vispār rodas tāds pretstatījums?

Lai noteiktu jebkura ģeogrāfiskā punkta atrašanās vietu uz kartes, jāzina divas koordinātas — garuma un platuma grādi. Taču, lai saprastu, kā cilvēks jūtas grupā, nepietiek ar to, ka zināms viņa statuss un abpusējās izvēles. Nepieciešama vēl trešā koordināta: jāzina, kā cilvēks pārdzīvo un apzinās savas attiecības ar pārējiem grupas locekļiem. Pieņemsim, ka pēc eksperimenta datiem mums zināms, ka Ivanovs vienmēr saņem trīs vai četras izvēles, turklāt ar dažiem biedriem viņu vieno savstarpējo simpātiju saites. Turpretim Petrovu neizvēlas gandrīz neviens. Vai varam apgalvot, ka Ivanovs šai grupā jūtas laimīgs, bet Petrovs — nelaimīgs? Šaubos gan. Mēs varam vienīgi konstatēt, ka Petrova

objektīvais stāvoklis ir sliktāks nekā Ivanova stāvoklis. Taču psiholoģijā ar objektīviem rādītājiem vien ir par maz. Vēl ir jāzina, kā tie ietekmē cilvēka jūtu un prāta dzīvi. Bet ja nu Ivanovam par šiem objektīvajiem apstākļiem nav ne silts, ne auksts?

Sava stāvokļa, savstarpējo attiecību subjektīvais vērtējums tad arī ir šī trešā koordināta, kas nav vajadzīga ģeogrāfijā (sala nejūt tīksmi, ja to apskalo siltā Golfa straume, un neskumst, ja to klāj ledus blāķi), bet ir absolūti nepieciešama psihologam.

Personības psiholoģijā tiek izmantots eksperimentāls paņēmieni, kas atgādina «peļu slazdu» ainu no Šekspīra «Hamleta». Atcerieties — Hamlets, kam modušās aizdomas, ka māte karaliene un karalis ir

viņa tēva slepkavas, piespiež viņus, kā teiktu psihologi, reaģēt uz noindēšanas ainu, ko nospēlē klejojošie aktieri. Hamletam viņa eksperiments izdodas nevainojami: karalis noziedznieks sevi atmasko. Tiesa gan, psihologi, izmantojot šo paņēmienu, Šekspīra vārdu nepiemin.

Lai noskaidrotu, kas skolēniem šķiet svarīgāk — tas, cik izvēlu vispār saņemts vai cik no tām ir abpusējas, tika izdomāts savdabīgs «peļu slazds».

— Vēlos uzzināt tavu viedokli kādā jautājumā, — ar tādiem vārdiem tika ievadītas eksperimentālās pārrunas. Skolotāja, gribēdama bērnus sasēdināt tā, lai visiem būtu ērti, lūdza, lai viņi uzraksta uz lapiņām to klases biedru vārdus, ar kuriem vēlētos sēdēt kopā nākamajā ceturksnī. (Te es ieturēju pausi, lai uzklausītu bērnu replikas. «Jā, jā, mūsu klasē arī tā bija!») Skolotāja savāca lapiņas un sāka pētīt, ar ko kurš vēlas sēdēt kopā. Atklājās, ka ar Koļu kopā vēlas sēdēt 10 klases biedri. («Oho! Tam nu gan ir piekrišana!»), bet viņu vidū nebija neviena no tiem, ko bija izvēlējis Koļa pats. Ar Vasju gribēja sēdēt tikai viens zēns, bet tas bija tieši tas, kuru savukārt bija izvēlējis arī Vasja.

Kā tev šķiet, kurš jutās priecīgāks — Koļa vai Vasja? Kura zēna lomā gribētu būt tu? (Atcerēsimies deju vakaru! Kurai no meitenēm ap sirdi priecīgāk — tai, kuru lūdz dejot daudzi, bet nelūdz viņš, vienīgais izredzētais, vai tai, kuru tieši šis vienīgais izredzētais dancina?)

Bērni visi kā viens deva priekšroku kvalitātei, nevis kvantitātei.

Taņa sacīja:

— Domāju, ka Vasja bija priecīgāks. Koļu es neapskaužu. Lai gan viņu izvēlējušies tik daudzi, īsta sola biedra viņam tomēr nav.

Bet Jura Volkovs gandrīz vārds vārdā nocitēja Žoržu Sandu, par kuru viņš nebija pat dzirdējis.

— Es gribētu, — sacīja Jura, — būt Vasjas vietā. Ko tas līdz, ka Koļu izvēlējušies tik daudzi? Ja nu viņi visi ir slikti?

Tātad abpusējo izvēli cilvēks uztver par kaut ko sev daudz nozīmīgāku nekā kopīgo izvēļu daudzumu. Tātad, lai novērtētu, kādā mērā cilvēku apmierina saskarsme ar citiem grupas locekļiem, abi rādītāji jāapkopo. Tā radās «saskarsmē gūtās apmierinātības koeficienta» ideja.

Pieņemsim, ka Ivanovs visos eksperimentos kopā izvēlējās desmit grupas biedrus, bet viņu izvēlējušies, teiksim, astoņi. Tagad paskatīsimies, kurus no šiem astoņiem izvēlējies viņš. Pieņemsim, ka piecus.

Atrodam «apmierinātības koeficientu»: $\frac{5 \cdot 100}{10} =$

$= 50$ procenti. Ja Ivanovu būtu izvēlējušies visi tie grupas locekļi, kurus izvēlējies arī viņš pats, šis lielums būtu 100 procenti, turpretim, ja Ivanovu neizvēlētos neviens no tiem, ko izvēlējies viņš, «apmierinātības koeficients» līdzinātos nullei.

Bieži vien tiem, kas saņem maz izvēļu, «apmierinātības koeficients» mēdz būt pat augstāks nekā cilvēkam ar augstu statusu. Grupas ietvaros pastāvošo grupējumu stabilitāte droši vien izskaidrojama arī ar to, ka cilvēki savstarpēji izvēlas cits citu un par citiem negrib ne dzirdēt. Viņiem tad arī saskarsmē gūtās apmierinātības pakāpe ir visai augsta, lai gan šīs saskarsmes zona ir samērā šaura. Cilvēks šādā grupējumā jūtas «aizsargāts», dažkārt viņam pat kļūst vienaldzīga plašāka biedru loka attieksme pret viņu.

Taču bieži vien šī vienaldzība ir tikai plāna čaula, zem kuras slēpjas dziļš aizvainojums. Ne jau ar vieglu sirdi Žorža Sanda divus trīs labus un mīlo-

šus cilvēkus pretstata simttūkstoš ienaidniekiem. Un diezin vai divi trīs labi cilvēki spēj pasargāt no pārējo cilvēku nelabvēlības. Drīzāk mums tikai šķiet, ka tā ir.

Kas es esmu?

Vai cilvēks apzinās savu stāvokli? Kā viņš parasti atbild uz jautājumu, kas izvirzīts šīs nodaļas virsrakstā?

Sarīkosim vienkāršu sociālpsiholoģisku eksperimentu. Tas ir šāds: jāatbild uz jautājumu «Kas es esmu?», izmantojot šim nolūkam 20 vārdus. Jums varbūt šķiet, ka tas ir pārāk maz? Arī maniem draugiem un studentiem, kas piedalījās šādā eksperimentā, sākumā likās tāpat, bet vēlāk daudzi iesniedza lapiņas, kurās bija palicis ne mazums neizmantotu iespēju. Un tātad — sāksim... Tikai, lūdzu, iepriekš nelasiet, kā atbildējuši citi, jo tas traucēs.

Uzskatīsim, ka eksperiments beidzies un jūsu priekšā lapiņas, kurās stabiņā sarakstīti 20 savdabīgā autoportreta punkti. Vispirms parasti tiek rakstīti lomas apzīmējumi: «cilvēks», «komunists» vai «komjaunietis», «inženieris», pēc tam tiek nosauktas «bioloģiskās» īpašības: vīrietis, sieviete, jauns, liela vai maza auguma (tais gadījumos, kad šī pazīme cilvēkam šķiet būtiska). Tālāk jautājums «Kas es esmu?» gandrīz vienmēr tiek aizstāts ar jautājumu «Kāds es esmu?», un cilvēks uzskaita savas emociju un gribas īpašības, tikumiskās īpašības, prāta īpatnības, savu attieksmi pret dažādām dzīves parādībām, savas intereses un noslieces.

Kad manā rīcībā bija pietiekami daudz šādu «autoportretu», varēja izveidot katras studentu un pasniedzēju grupas kolektīvos autoportretus. Šai nolūkā vajadzēja noskaidrot, cik procentus no īpašību

kopskaita veido katrs īpašību veids. Un atklājās interesanta aina: jo eksperimenta dalībnieki jaunāki, jo mazāk lomas apzīmējumu viņi nosauc.

Salīdziniet, piemēram, pirmā kursa un vecāko kursu meiteņu kolektīvos portretus.

Pirmā kursa meitenēm lomas apzīmējumi veido 3,7 procentus; «bioloģiskās» īpašības — 6,3 procentus; personības īpašības — 90 procentus.

Vecāko kursu meitenes jau atstāj «cienīgāku» iespaidu: lomas apzīmējumi — 12 procenti; «bioloģiskās» īpašības — 7,6 procenti; personības īpašības — 80,4 procenti.

Bet tad cilvēks beidz institūtu, ieņem savu vietu dzīvē, paplašinās viņa tiesības un pienākumi... Tas viss atspoguļojas jau strādājošu cilvēku — tehni-

kuma pasniedzēju — grupas portretā: lomas apzīmējumi — 35 procenti; «bioloģiskās» īpašības — 11 procenti; personības īpašības — 54 procenti.

Tie ir grupas portreti, bet tagad aplūkosim divus autoportretus:

Kas es esmu?

1. Studente
2. Komjauniete
3. Optimiste
4. Blondīne
5. Kautrīga
6. Atklāta
7. Sliņķe
8. Sapņotāja
9. Vairāk par visu pasaulē
mīlu sauli
10. «Anarhiste»
11. Melanholiķe-holeriķe
12. Mīlu savu pilsētu
13. Mīlu ceļot
14. Nepatīk, ja mani rāj
15. Fantazētāja
16. Neturu jaunu prātu
17. Neciešu melus un
liekulību
18. Ātri aizsvilstos
19. Dusmas ātri pāriet
20. Reizēm ietiepīga

Kas es esmu?

1. Cilvēks
2. Sieviete
3. Māte
4. Sieva
5. Pedagoģe
6. Klases audzinātāja
7. Inženiere mehāniķe
8. Tūrisma pārgājienu
cienītāja
9. Mīlu jūru
10. Egoiste
11. Ķildīga
12. Satene
13. Jautra
14. Nervoja
15. Piekāpīga
16. Mīlu mūziku
17. Apģērbā cienu mierīgus
toņus
18. Neciešu liekulību
19. Prasīga
20. Mīlu bērnus

Nevienā no simts autoraksturojumiem nav pieminēta cilvēka vieta grupā, viņa neformālais stāvoklis. Tā nav nejaušība...

Pirmām kārtām mēs apzināmies savas sociālās lomas: ģimenes stāvokli, šķirisko piederību, savu amatu darbā. Visas šīs lomas ir fiksētas noteiktos

terminos — tēvs, kalpotājs, inženieris konstruktors. Tās tiek apliecinātas, piešķirot goda nosaukumus, izvirzot amatos, par tām var spriest kaut vai pēc algas lieluma. Skolēns var novērtēt savu skolēna stāvokli pēc atzīmēm (teicamnieks, labs skolēns, trijnieku vai divnieku karalis), var apzināties savu stāvokli sabiedriskajā darbā — viņš ir vai nu posmvedis, vai komjaunatnes komitejas loceklis, vai klases vecākais. Stingra ieņemamā stāvokļa hierarhija izpaužas arī sporta kolektīvā. Te ir gan sporta klases, gan goda nosaukumi.

Pavisam citādi ir tad, kad tiek vērtēts personisko attiecību sistēmā ieņemamais stāvoklis. Te nepastāv nekāda oficiāla, visiem zināma skala, viss balstās uz svārstīgiem pieņēmumiem un pārdzīvojumiem. Turklāt ar uzdevumu apzināties savu stāvokli personisko attiecību sistēmā mēs saskaramies reti, vismaz tik tiešā veidā. Būsim atklāti: domāju, ka daudziem no jums ar šo problēmu tā kā patlaban pirmoreiz nācās saskarties tikai tad, kad palūdzu jūs sastādīt sociogrammu. Vai jums bija viegli atrast savu vietu kādā no lokiem? Esmu pārliecināts, ka daudzi no jums atmeta ar roku. Bet daži pat sadusmojās uz autoru, kurš lasītājus apgrūtinā ar tik muļķīgiem uzdevumiem... Jautājumi, uz kuriem grūti vai nepatīkami atbildēt, mums bieži vien šķiet muļķīgi.

Un, zināt, varbūt nemaz nav tik slikti, ka līdz šim jūs par šādiem jautājumiem daudz neprātojāt. Tas taču var liecināt arī par to, ka jūsu savstarpējās attiecības ar darba biedriem vai klases biedriem ir labas. Ne velti mēdz sacīt, ka savu sirdi mēs pirmoreiz sajūtam tikai tad, kad tā sāk sāpēt. Tāpat ir arī ar mūsu savstarpējām attiecībām: visbiežāk tās kļūst par pārdomu objektu tad, kad sākas novirzes no normas.

Sevišķi asi mēs attiecības ar biedriem pārdzīvojam jaunībā. Jebkurus līdzsvara traucējumus šai jomā, šķietamu vai objektīvu vēlamā vai ierastā stāvokļa zaudēšanu vienaudžu vidū jaunieši uztver kā traģēdiju. Varētu minēt bezgala daudz literāru piemēru, taču mūsu rīcībā ir tādi avoti, kas saviļņo spēcīgāk par jebkuru romānu.

Ikvienam no mums mājas bibliotēkā vai iztēlē ir savs «zelta plaukts», kā to nosaucis Jurijs Oļeša. Tajā glabājas mums vismīļākās grāmatas. Man šai plauktā vienu no pirmajām vietām ieņem jauniešu dienasgrāmatas. Tās sarakstījuši zēni un meitenes, nedomājot par literāriem panākumiem. Šai vienkāršajā burtnīciņā, kas tika rūpīgi sargāta no svešām acīm, viņi ierakstīja savus apslēptākos sapņus, savas pārdomas un šaubas. Bet tad sākās karš. Zēni un meitenes kļuva par karavīriem, par bargiem atriebējiem. Un, kā dziesmā teikts, viņi netaupīja ne lodes, ne granātas, ne paši sevi... Tikai mājās viņi vairs nepārnāca. Viņu piemiņu glabā vienīgi dienasgrāmatas, vēstules, dzejoļi, kas apkopoti un izdoti grāmatā. Tie ir apbrīnojami psiholoģiski dokumenti. Es vienmēr tos pārļapoju ar saviļņojumu un smeldzi.

Uz mana galda divas mazas grāmatiņas: «Nīnas Kosterinas dienasgrāmata» un «Petjas Sagaidačnija dienasgrāmata». Starp daudzām citām lappusēm, kas ir tik brīnišķīgas ar savu tiešumu un atklātību, ir ne mazums draudzībai un kautrai pusaudžu gadu mīlestībai veltītu rindu. Netrūkst arī rūgtu pārdomu par savu vietu klases biedru vidū.

Pirmais skumjais akords Nīnas Kosterinas dienasgrāmatā ieskanas sakarā ar draudzenes aiziešanu uz citu skolu.

15. oktobris.

«Lena Geršmane gatavojas pāriet uz citu skolu. Viņa grib pie manis sarīkot atvadu balli. Taču es

neesmu ar mieru. Es palieku bez labākās draudzenes. Mums ar viņu ir dīvainas attiecības: kopā sēžam, kopā blēņojamies un tomēr viena otru par draudzeni neuzskatām. Tā viņa vakar man pateica, kad sūrojos, ka palikšu viena, bez draudzenes. Viņa visu jau aizmirsusi: kā braucu pie viņas, kad viņa gulēja slima, kā kopā gājām staigāt, kā es uzticēju viņai savas pārdomas un noslēpumus. Vakariņās man bija ļoti sāpīgi to klausīties. Turpmāk būšu gudrāka... Un tomēr par spīti visam, es uzskatu viņu par draudzeni.»

Vēlāk no skumjām vairs nepaliek ne miņas. Sākas vētrains līdzdalība komjaunatnes dzīvē, un aktīvajai sabiedrisko pienākumu pildītājai Ņinai nav laika skumt, un arī draudzība neizirst, kaut arī laiku pa laikam to aptumšo, kā raksta Ņina, «pārpratumu plankumi». Dienasgrāmatā aizvien biežāk pavīd Grišas vārds, bet tas jau ir cits temats... Un tad meitenes dzīvē ielaužas briesmīga nelaime — 1938. gada 7. septembrī netaisni tiek arestēts viņas tēvs. «Kāda baismīga neziņas migla ietinusi manu dzīvi. Tēva arests — tas ir tāds trieciens, ka es neviļus jūtu, kā zem šīs nastas salīkst mani pleci. Līdz šim es vienmēr gāju ar paceltu galvu un droši skatījos visiem acīs, bet tagad... Tagad mani dienu un nakti kā ļauns murgs moca viena un tā pati doma: vai tiešām mans tēvs ir ienaidnieks? Nē, tas nav iespējams, es neticu! Tā ir šaušalīga kļūda!»

Taču dzīve turpinās. Draugu pulcēšanās, aizraušanos ar dzeju, komjauniešu sapulces. Meitene dziļi interesējas par klases un skolas dzīvi. Un tad dienasgrāmatā parādās īsts sociālpsiholoģisks apraksts ar nosaukumu «Devītās klases tikumi un tipi». Te atrodams gan trāpīgs raksturu iezīmējums, gan interešu analīze, gan mēģinājums attēlot klases biedru savstarpējo attiecību kopainu: «Devītajā klasē

draudzība zēnu un meiteņu vidū nepastāv. Nevarētu teikt, ka viņi vispār izvairās cits no cita, ka savā starpā nesarunājas un nepiedalās kopīgās rotaļās. Nē, tā nav, taču zēnu un meiteņu dzīve plūst pa dažādām gultnēm. Zēni atstāj saliedētākas grupas iespaidu, un pagaidām man grūti viņus iedalīt apakšgrupās. Meitenes es iedalu trīs grupās: «atpalcējas», «jaunkundzes» un «komjaunietes».

Tālāk Ņina sniedz lielisku katra, kā mēs tagad teiktu, grupējuma analīzi. Viņa pati, protams, piepulcējama «komjaunietēm».

Kamēr viss iet gludi, klases biedru savstarpējo attiecību analīze uz laiku izgaist no dienasgrāmatas lappusēm. To aizēno Ņinas un Grišas savstarpējo attiecību samezģlojumi. Un pēkšņi lūzums — Ņinai šķiet, ka viņa ir zaudējusi savu ierasto stāvokli klasē.

1939. gada 4. marts.

«... Pirms brīvdienām un arī brīvdienu laikā es vēl biju iecienīta komitejas locekle, autoritatīva komjauniete, man bija daudz draugu, kuriem pret mani bija laba attieksme.

Taču pēc brīvdienām un pēc ilgstošas slimošanas es, atgriezusies skolā, jau no pirmajām dienām sāku justies vientuļa. Redzēju, ka par klases centru kļuvusi jaunā skolniece, lieliskā komjaunatnes darba organizētāja Katja.

Sarīkojumā ap Katju drūzmējās vesels bars, bet es stāvēju viena (ar Svetlanu). Arī Griša bija tur. Daži zēni, ievērojuši manu vientulību, kļuva nekautnīgi. O, līdz šim es nezināju, kas ir vientulībai! Viena, vienmēr un visur viena! Esmu nomocījusies, kļuvusi noslēgta...»

Traģēdija tomēr izrādās tikai šķietama. Un 27. martā dienasgrāmatā parādās ieraksts: «Bet dzīve, par spīti visam, tomēr ir velnišķīgi jauka! Drīz man

būs astoņpadsmit gadu, es mīlu un tieku mīlēta. Cik labi!»

Bet tajā pašā laikā citā Maskavas skolā mācījās Petja Sagaidačņijs. Daudzējādā ziņā viņš šķiet pilnīgs pretmets Ņinai. Viņa ir teicamniece, sabiedriskā darba aktiviste, turpretim viņš viens no tiem zēniem, ko mēdz saukt par «grūti audzināmiem»: palaidnis un disciplīnas grāvējs. Klases un skolas dzīve viņu, kā liekas, maz nodarbina. Petja sapņo par floti, visas viņa domas aizņem jahta «Ūdensvīrs», uz kuras viņš iecelts par bocmani. Taču arī viņa dienasgrāmatā ir ne mazums rindu, kas liecina par asiem pārdzīvojumiem, ko izraisījušas attiecības ar klases biedriem.

1940. gada 25. novembris.

«... Atkal esmu klasē ieņēmis savu veco un ierasto vispāratzītā āksta lomu. Citus tas, protams, uzjautrina, bet man ir tā, ka gribas vai kaut. Agrāk visi zināja, ka vismaz sienas avīzi spēju izdot, bet pēc notikuma ar «kaitīgo grupējumu» un vispār pēc publiskās saplēšanās ar visiem klases acīs esmu pilnīgi pārvērties par ākstu... Klases biedrus es mīlu, bet tā ir bezcerīga mīlestība. Klase dzīvo savu dzīvi, un Olga (meitene, kuru Petja slepeni mīl. — J. K.) tāpat, vienīgi es stāvu malā, kaut reizēm mani tomēr «pieņem», lai paklausītos manas graša vērtās asprātības, pasmietos un atkal pamestu vienu. Manas attiecības ar Runci (klases biedra iesauka. — J. K.) ir piesātinātas ar sāncensības žulti, tādēļ tās ir gaužām slidenas, kaut arī skaitāmie draugi. Un vispār, ja es tomēr dzīvoju, tad tikai ārpus klases! Klasē mīt mana ārējā čaula, bet īstais Petja, kurš vēl nav tik samaitāts, kā varētu domāt, lidinās puicisku ilūziju augstumos.» Un vēl: «Mana vājā vieta ir skola. «Truļi» mijas ar «cāļiem». Skumjas plosa manu dvēseli... Klases biedri, ar kuriem esmu saplēšies,

gremdē manu sirdsapziņu kā balasts... Bet starpbrīžos... atskan manas asprātības... Un tas ir tik neizsakāmi skumji, jo klasē esmu kā indīga suņu sēne.»

6. jūnijs.

«... Pašreiz mani nomāc traka vēlēšanās ar visiem spēkiem un līdzekļiem iekarot savu kādreizējo stāvokli klasē, un es to panāksu. Iespējams, tas ir muļķīgi un bērnišķīgi, droši vien tā arī ir, taču atkārtuju, — nekas man nebūs par grūtu, lai to panāktu...»

Dienasgrāmatas ļauj spriest ne tikai par to, cik svarīgas cilvēkam ir viņa attiecības ar pārējiem grupas locekļiem, ne tikai par to, ka sevišķi asi mēs savu stāvokli grupā sākam apzināties tad, kad notikušas kādas izmaiņas, bet arī to, cik neobjektīvas var būt pat visatklātākās grēksūdzes, ja runa ir par jūtām. Dienasgrāmatas parāda, ka to autoru traģiskajiem pārdzīvojumiem trūkst pamata. Gan Ņinu, gan Petju klases biedri mīl, un viņu faktiskais stāvoklis grupā daudzos gadījumos ir citāds, nekā viņiem pašiem liekas. Varbūt te izpaužas «apzināšanās paradokss», kas atklājies speciālos pētījumos.

«Apzināšanās paradoksi»

Jau stāstīju par eksperimentu «Izvēle darbībā», kura gaitā grupas locekļi sadala saviem biedriem dažādus priekšmetus, un minēju, ka eksperimenta dalībniekiem tiek jautāts: «Kas tavā aploksnē ielics vai vēl ieliks atklātnīti?» Atbildes uz šo «nevainīgo» jautājumu objektīvi parāda, kā cilvēks apzinās savas attiecības ar pārējiem grupas locekļiem. Turklāt eksperimenta laikā nav jāuzdod grūtie tiešie jautājumi (piemēram, jautājums «Kā pret tevi izturas

grupas biedri?»), uz kuriem cilvēks vai nu nevēlas, vai bieži vien arī nespēj atbildēt.

Līdzīgu eksperimentu bez grūtībām var noorganizēt bērnodrāzā un studentu grupā. Iegūtos rezultātus pēc tam var salīdzināt. Iespējams, vēl svarīgāk ir tas, ka vienā un tai pašā eksperimentā mēs iegūstam precīzus datus gan par savstarpējām attiecībām, gan par šo attiecību apzināšanos.

Iztēlosimies, ka eksperiments jau noticis un tagad mēs apstrādājam tā rezultātus. Vispirms mums jā-saskaita, cik reizes cerības attaisnojušās, jāsalīdzina, no kā eksperimenta dalībnieks gaidījis izvēli un no kā to patiešām saņēmis. Izmantosim arī šoreiz tos pašus «mūžīgos» uzvārdus — Ivanovu, Sidorovu un Petrovu un piebiedrosim viņiem vēl Pavlovu.

Pieņemsim, ka Ivanovs saņēmis četras izvēles, lai gan gaidījis tikai divas. Šāda veida kļūdu sauksim par pārāk zemas novērtēšanas kļūdu. Sidorovs saņēmis tikai vienu izvēli, bet cerējis vismaz uz piecām — tā būs pārspilēšanas kļūda. Petrovam izdevies trāpīt mērķī, viņš cerējis uz tik, cik arī saņēmis, — tā tad precīza sakritība. Pavlovs, par spīti visiem mūsu pūliņiem, uz jautājumu «Kas tavā aploksnē ieliks atklātnīti?» tiepīgi atbildējis: «Nezinu,» — tā tad sniedzis nenoteiktu atbildi. Reizēm, īpaši zēnu vidū, gadās arī tādi raksturi.

Jāpiebilst, ka precīza sakritība, ar kuru šoreiz varēja lepoties Petrovs, tāpat ir visai reta un nejauša parādība. Vairums cilvēku savu stāvokli grupā vai nu novērtē par zemu, vai pārvērtē to. Interesanti, ka lielākā daļa eksperimenta dalībnieku ir tādās pašās domās kā Sidorovs. Izrādās, ka mums visiem, gan lieliem, gan maziem, gribas cerēt to labāko! Ne velti vairums cilvēku sevi pieskaita pie «zvaigznēm» vai pie «atzītajiem»... Pie «neievērotajiem» cilvēks sevi pieskaita ļoti reti, bet pie «izolēta-

jiem» — gandrīz nekad! Mums negribas atrasties nelabvēlīgā stāvoklī, un reizēm mēs, ignorējot īstenību, ticam, ka tā arī nav.

Kuri savu stāvokli grupā noskaņoti novērtēt augstāk, nekā pienākas, bet kuri sevi šai ziņā novērtē par zemu? Pie kura no grupējumiem pēc saņemto izvēļu skaita viņi patiesībā piepulcējami? Lai to noskaidrotu, eksperimenta dalībnieku patiesais stāvoklis jāsalīdzina ar viņu pašnovērtējumu. Te tad arī atklājas galvenais sevis apzināšanās paradokss. Savu stāvokli pārāk augstu novērtē galvenokārt tie grupas locekļi, kuri pieskaitāmi pie «neievēroto» un «izolēto» kategorijas. Turpretim «zvaigznes» un «atzītie» savu stāvokli novērtē par zemu.

Ar ko izskaidrojami šie paradoksi? Psiholoģijā pastāv jēdziens par personības aizsargmehānismiem, par līdzekļiem, ar kuru palīdzību cilvēks, pats to nemaz nenojaušot, pasargā sevi no iekšējiem satricinājumiem. Šo mehānismu vidū ļoti svarīga loma ir «izslēgšanai», ko atklājis austriešu psihologs Zigmunds Freids.

Izslēgšana — tā ir neapzināta tādu domu un jūtu nomākšana sevī, kas apdraud personību, var izraisīt iekšēju konfliktu. Ar «izslēgšanu» Freids izskaidro to, ka cilvēks, piemēram, aizmirst kaut ko nepatīkamu un mokošu, it kā nejauši pazaudē to, kas saistās ar kaut ko sliktu utt. Tā nav apzināta tieksme aizmirst vai pazaudēt, bet gan šķietami nejauša rīcība. Cilvēks pat nenojauš šīs parādības patiesos cēloņus. Tie ir neapzināti. Freids uzskatīja, ka no apziņas tiek izslēgtas tādas bioloģiskās tieksmes, kas ir pretrunā ar cilvēka tikumiskajiem priekšstatiem, kuriem ierādīta savdabīga morālās cenzūras loma.

Padomju psiholoģe Lidija Božoviča noskaidrojusi, ka no apziņas var tikt izslēgtas ne vien bioloģiskās

tendencies, bet arī sociālie, emocionāli piesātinātie centieni, kuri draud izraisīt iekšēju konfliktu. Šāds iekšējs konflikts var izcelties, piemēram, tad, ja cilvēka tieksme ieņemt grupā augstu stāvokli nonāk pretrunā ar domu par savām neveiksmēm šai jomā. Tādēļ šādas domas tiek atvirzītas malā, izslēgtas. Cilvēks, kurš jūt, ka viņa stāvoklis nav sevišķi labs, cenšas šo triecienu kaut kā kompensēt un nosauc pēc iespējas vairāk grupas biedru, kas varētu viņu izvēlēties. Viņš it kā cenšas sevi pārliecināt, ka viss tomēr ir kārtībā.

Šī pretruna var izpausties arī kā paaugstinātas pretenzijas, ko cilvēks izvirza apkārtējiem: viņš nemitīgi pieprasa aizvien jaunus pierādījumus, kas apliecinātu, ka citiem pret viņu ir laba attieksme, viņam ir tieksme bieži apspriest savas attiecības ar apkārtējiem («kas kuram sāp, par to viņš runā»). Šāda pārmērīgi jūtīga citu cilvēku spriedumu uztveršana acīmredzot liecina par pašpārliecības trūkumu, kas savukārt rada nervozitāti, neuzticēšanos, nesavaldību. Bet tādas īpašības jau pašas par sevi spēj izraisīt negatīvu attieksmi pret cilvēku, un tas, kas sākumā izpaudās kā viņa nelabvēlīgā stāvokļa sekas, tagad kļūst par šī stāvokļa cēloni. Par cēloņiem, kas nosaka cilvēka vietu grupā, par «pievilcības noslēpumiem» runāsim īpaši.

Jau norādījām, ka eksperimenta rezultātus nevajadzētu izpaust eksperimenta dalībniekiem. Bet ja nu mēs tomēr atklātu kārtis? Personiski es nekad nesmu sadūšojies uz šādu rīcību. Taču man uz galda guļ raksts, kurā stāstīts par tādu eksperimentu.

Sestās klases skolniece Taņa, spriežot pēc visu klasē sarīkoto eksperimentu datiem, atradās psiholoģiskā izolācijā. Kad viņa neieradās uz svētdienas talku, pedagogs viņai aizrādīja, ka ar tādu rīcību

viņa vēl vairāk pasliktina savu jau tā neapskaužamo stāvokli kolektīvā.

— Kādēļ tad neapskaužamo? — Taņa iebilda.
— Es pret visiem iztuos draudzīgi, un visi man atbild ar to pašu.

— Nē, Taņa, — sacīja eksperimenta vadītājs.
— Attieksme pret tevi nav tāda, kā tu iedomājies. Kolektīvs tevi atstumj. Kādēļ — to es vēl pagaidām nezinu. Taču šoreiz tu esi sevi nostādījusi klasei nepieņemamā pozīcijā: visi palīdzēja kolhozam ravēt dārzus, bet tu lasīji gāmatu un gāji peldēties. Tas, protams, nevairoja tavu cieņu. Es jau trīs reizes esmu sarīkojis eksperimentu, bet tevi diemžēl neviens pat nepiemin.

— Tam es neticu, — meitene uztraucās. — To jūs izdomājāt. Es draudzējos ar Ņinu, ar Lidu, ar Natašu.

Un tad viņai parādīja eksperimenta rezultātus. Meitene ilgi aplūkoja nepielūdzamās lapiņas, tad klusi sacīja:

— Tas nu gan ir atklājums... Nu, nekas! Liela muiža!

Un, lai gan tālāk tiek aprakstīta šīs sarunas labvēlīgā ietekme (Taņa pārstāj izvairīties no sabiedriskiem pienākumiem, uzlabo savas sekmes mācībās, sāk rakstīt dienasgrāmatu), es joprojām palieku pie savas pārliecības: izvēles noslēpums nedrīkst tikt izpausts. Maksa par labošanu (un vai tā nav tikai ārēja labošanās) var izrādīties pārāk augsta.

Bet kā izskaidrojams otrs paradokss? Kādēļ tie grupas locekļi, kuru stāvoklis ir labs, nosauc tik maz iespējamo izvēļu? Visticamāk, tas ir saistīts tieši ar to, ka šai ziņā viņi bauda pilnīgu labklājību. Grupā viņi jūtas labi, viņu attiecībās ar biedriem nav nekādu problēmu. Tādēļ «zvaigznēm» un «atzītajiem» nepiemīt nekāds sasprindzinājums un slimīgas izjūtas. Kad viņiem jautā: «Kas tevi izvēlēsies?», — viņi bez garas gudrošanas nosauc pāris biedru un ar to arī aprobežojas. Tik mierīgu attieksmi pret savu vietu grupā biedri novērtē pozitīvi, un cilvēka pozīcijas nostiprinās.

Tās ir problēmas, ar kurām jāastopas, vērtējot sava stāvokļa apzināšanos grupā. Bet šo stāvokli, kā redzējām, var noskaidrot, salīdzinot saņemto izvēļu daudzumu ar gaidīto izvēļu daudzumu. Taču iespējams izdarīt arī kvalitatīvus salīdzinājumus. Tā, piemēram, Ivanovs paziņojis, ka viņu izvēlēsies Petrovs, Sidorovs un Pavlovs. Tagad paskatīsimies, kas tad patiesībā viņu izvēlējušies un vai Ivanovs uzminējis pareizi. Pēc tam var aprēķināt, kāda ir pa-

reizi uzminēto biedru skaita attiecība pret vispār nosaukto biedru skaitu, un iegūt «apzināšanās koeficientu». Sai ziņā vecāko klašu skolēni un studenti krietni vien pārspēj pirmsskolas vecuma bērnus: viņiem izdodas pareizi nosaukt vairāk nekā pusi uzvārdu, turpretim mazajiem — mazāk par ceturto daļu.

Nekā pārsteidzoša tur it kā nebūtu. Izbrīnu rada kas cits: pēc daudziem kvantitātes rādītājiem pirmskolas vecuma bērnu attiecības gandrīz nemaz neatšķiras no studentu attiecībām. Rodas iespaids, ka pastāv cilvēku savstarpējo attiecību likumi, kuri ir spēkā visās cilvēku grupās. Un, iespējams, ne tikai cilvēku grupās vien. Ir taču kopīgi iedzimtības likumi, kas vienlīdz attiecināmi gan uz zirņiem, gan uz drozofilām, gan uz cilvēku. Bet tā jau ir īpaša saruna.

Resnais un tievais

Cilvēku iekšējās pasaules apraksti parasti ir ļoti dramatiski un bieži vien atgādina ziņojumus no karalauka. Sevišķi asi konflikti izceļas starp jūtām un prātu. «Sirds un prāts» var nonākt kara stāvoklī ne vien tad, kad jāizšķiras par kādiem sevišķiem un kardināliem pagriezieniem dzīves ceļā. Šie mūžīgie sāncenši ik stundu, ik mirkli atrod iemeslu «lokālām» sadursmēm, kas vienmēr draud izvērsties nopietnās un lielās kaujās.

Reizēm šādi cīņi norisinās slēpti un cilvēks par tiem it kā pat nenojauš. Nenojauš tādēļ, ka neviļus cenšas atvairīt bīstamo informāciju. Taču neapziņāties vēl nenozīmē nepārdzīvot. Pārdzīvojumi sakarā ar stāvokli, ko cilvēks ieņem grupā, emocijas, ko izraisa viņa attiecības ar biedriem, ir viena no

sarežģītākajām psiholoģiskajām problēmām. Un arī šai gadījumā visgrūtākais uzdevums ir atrast metodi, kas palīdzētu piekļūt tādām cilvēka dvēseles dzīlēm, kurās viņš pats ne vienmēr uzdrošinās un ne vienmēr ir spējīgs ielūkoties.

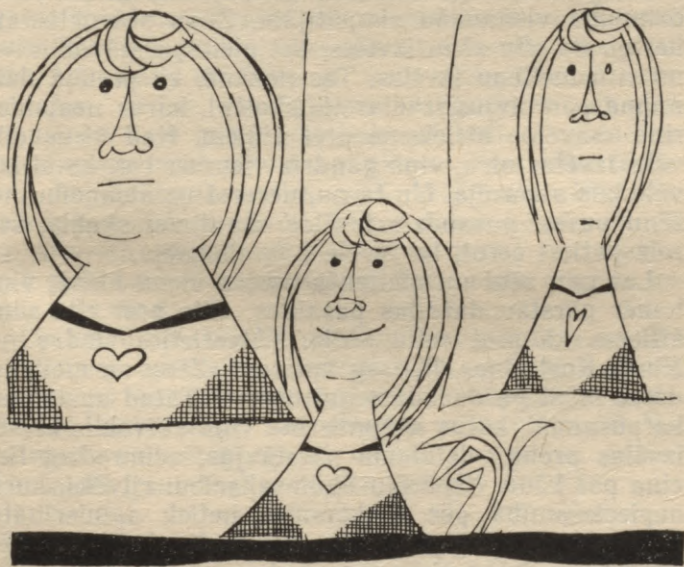
Sai gadījumā, ejot tiešu ceļu, ir vājas izredzes sasniegt mērķi. Bet aplinkus... Par šiem aplinku ceļiem jau, taisnību sakot, esam sākuši runāt. «Apzināšanās paradoksu» noslēpums taču meklējams tieši pārdzīvojumu sfērā. Emocionālais sasprindzinājums neļauj cilvēkam pareizi novērtēt savu stāvokli grupā. Taču bieži vien neatkarīgi no apzināšanās vai neapzināšanās cilvēka patiesais stāvoklis izpaužas viņa izturēšanās, rīcības un uztveres veidā. Šis izpaušmes tad psihologam arī noder par lakmusa papīru un ļauj atklāt īstenos pārdzīvojumus.

Interesantus datus par to, kā personību savstarpējās attiecības ietekmē uztveri, ieguvuši psihologi, kas pētī, kā cilvēks uztver otru cilvēku. K. Gotšalts apraksta eksperimentus ar deformētām fotogrāfijām. Tie norisinājās apmēram šādi. Pētnieki speciāli izgatavoja fotogrāfijas, kurās eksperimenta dalībnieka siluets bija vai nu tīši paplatināts («resns»), vai arī sašaurināts («tievs»). Tad fotogrāfijas parādīja viņam pašam un lūdza izvēlēties to, kura «līdzīgāka». Turklāt fotoattēlus bija iespējams salīdzināt ar savu atspulgu spogulī, citiem vārdiem sakot, ar etalonu.

Varetu likties, ka nav nekā vienkāršāka kā izvēlēties fotogrāfiju bez deformējumiem un iesaukties: «Lūk, tas ir mans portrets!» Īstenībā viss ir daudz sarežģītāk: cilvēki atkarībā no savām pretenzijām nešaubīgi izvēlas vai nu paplatinātu, vai sašaurinātu attēlu. Tas, kādu variantu katrs izvēlas, sevišķi labi atklājas eksperimentos ar pusaudžiem. Izrādās, savas un sava biedra fotogrāfijas izvēli pirmām kārtām ietekmē gan skolēna personiskais stā-

voklis klases biedru vidū, gan to vienaudžu stāvoklis, kuru fotoattēli viņam jāizvēlas.

Skolēni, kurus apmierina gan viduvējais stāvoklis, kādu viņi ieņem klasē, gan tas, kā viņus vērtē vienaudži, izvēlas fotogrāfijas, kas precīzi atbilst oriģinālam. Dumpīgie pusaudži, kas iekšēji nav apmierināti ar savu stāvokli un aktīvi protestē pret savas individualitātes apspiešanu, gandrīz vienmēr noskaņoti par pareizu uzskatīt deformēto attēlu. Ja cilvēks atzīst biedra pārākumu, viņš izvēlas fotogrāfiju ar paplatināto («resno») siluetu, ja attieksme ir nīcīga, — fotogrāfiju ar sašaurināto («tievo») siluetu. Par savu pareizo attēlu pusaudži noskaņoti atzīt fotoattēlu ar paplatināto siluetu. Līdzīgi rezultāti

iegūti arī eksperimentos ar spoguļi, kura virsmu cilvēks pats var regulēt.

Mūsu eksperimentos tas, kā skolēni pārdzīvo savas attiecības ar klases biedriem, pavisam negaidīti atklājas zēnu un meiteņu abpusējā izvēlē. Abpusējās izvēles gadījumi viņu vidū ir tik reti, ka radās doma īpaši papētīt, kāds ir to skolēnu stāvoklis klasē, kuri tomēr izvēlas pretējā dzimuma pārstāvjus. Un te nu atklājās interesanta aina. Izrādās, ka meitenes galvenokārt izvēlas tie zēni, kuri atrodas nelabvēlīgā situācijā, t. i., «atstumtie» un «izolētie». Tādā pašā situācijā atrodas arī tās meitenes, kuras bieži izvēlas zēni.

Par ko tas liecina? Visticamāk, ka iemesls ir šāds: tā kā meitenes un zēni reti izvēlas cits citu, gan zēnu, gan meiteņu stāvoklis grupā atkarīgs no sava dzimuma vienaudžu simpātijām. Zēnu stāvoklis atkarīgs no citu zēnu izvēles, bet meiteņu stāvoklis — no citu meiteņu izvēles. Tas nozīmē, ka pretējā dzimuma pārstāvjus izvēlas tie skolēni, kurus neapmierina «savējo» attieksme pret viņiem. Kad viens cilvēks izvēlas otru, viņš gandrīz vienmēr cer, ka šī izvēle būs abpusēja. Un tā nu, necerot uz atsaucību no zēnu puses, pusaudzis izvēlas «kaut vai skuķi», šoreiz patiesi cerot, ka izvēle būs abpusēja.

Laī gan zēni un meitenes mīcās vienā klasē, viņi tomēr pārstāv dažādas pasaules. Cits pret citu viņi attiecas kā pret «citu vidi». (Atcerieties rindas no Nīnas Kosterīnas dienasgrāmatas: «Zēnu un meiteņu dzīve plūst pa dažādām gultnēm»!) Tātad apstākļi, ka pusaudži, kurus neapmierina viņu stāvoklis klasē, izvēlas pretējā dzimuma pārstāvjus, acīmredzot liecina par kādu vispārēju likumsakarību: cilvēks, kura nepieciešamība pēc saskarsmes netiek apmierināta viņa vidē, tiecas pāriet uz citu vidi, dodas meklēt sev citu, «siltāku vietu zem saules».

Nav izslēgts, ka tāds pats mehānisms iedarbojas arī tais reizēs, kad pusaudžu pārdzīvojumi, ko izraisījusi viņu psiholoģiskā izolētība, rod nopietnākas izpausmes.

Nereti par «citu vidi» kļūst ielas kompānija, daudzoņu banda. Maskavas psihologi Lidijas Božovičas laboratorijā veica speciālus pētījumus, kuros piedalījās vairāk nekā 500 skolēnu. Viņu vidū bija 30 procenti pusaudžu, kas sastāv milicijas bērnistabu uzskaitē. Noskaidrojās, ka gandrīz visi šie pusaudži (pāri par 90 procentiem) atrodas «izolēto» un «atstumto» stāvoklī.

Sociogrammas ārējais loks ir bīstama vieta. Te valda «dvēseles veselībai» kaitīgs klimats, kas bīstams ne tikai pusaudžiem vien. Tikpat slikti te klājas arī pieaugušajiem. Kolēģu labvēlības spirdzinošā gaisa trūkums iespaido arī cilvēka darbību. Ne velti priekšzīmīgie skolēni, kas pāriet uz citu klasi, reizēm sāk slikti mācīties, ja viņu attiecībās ar vienaudžiem rodas sarežģījumi. Mēģināsim iejusties viņu ādā: tavi panākumi tiek uzlūkoti ar skaudību, neveiksmes izraisa ļaunu prieku... Personība te nevar uzplaukt, izvērsties visā krāšņumā. Protams, ir stīpra rakstura cilvēki, kurus nekas nespēj atturēt no iecerētā mērķa, un viņi droši dosies uz priekšu, par spīti saviem nelabvēļiem. Taču tādu cilvēku nemaz nav tik daudz.

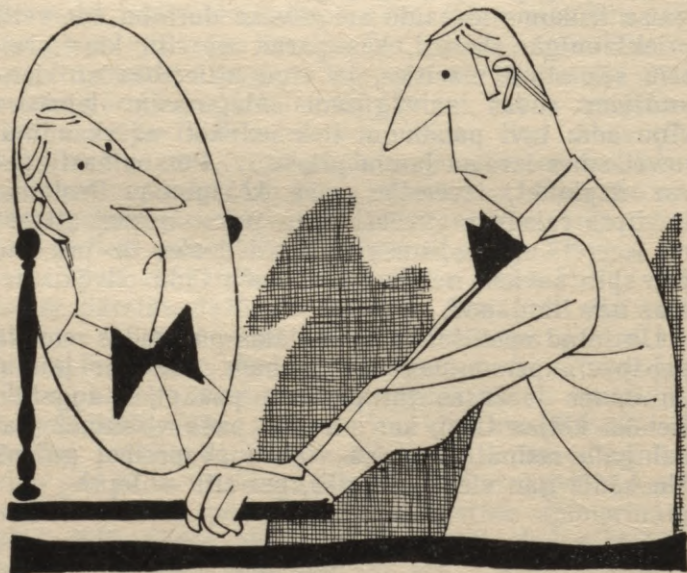
Un tātad apstāšanās uz sociālās piramīdas zemākā pakāpiena personībai, bez šaubām, nāk par ļaunu, un mums jācenšas tai palīdzēt pakāpties augstāk. Bet kā klājas tiem, kas atrodas pašā virsotnē? Vai kalngalu retinātajā gaisā viņiem neapreibst galva? Un kādēļ gan vieni ir augšā, bet citi — lejā?

Kurš ir kurš?

Dīvains jūtas mūs pārņem, stāvot bezdibeņa malā: ir reizē baidi un tajā pašā laikā gribas pieiet pavisam cieši klāt bīstamajai kraujai un ielūkoties dziļumā... Līdzīgas izjūtas cilvēks izbauda tad, kad runa ir par viņu pašu: ir baidi un tomēr gribas uzzināt, ko par mums domā citi. Ne velti visās zemēs gadu desmitiem ilgi ir cieņā rotaļa, ko visai interesanti apraksta Čārlijs Čaplins.

«Tovakar kāds ierosināja sarīkot rotaļu, kas bija iecienīta Amerikā un ko sauca par «Vaļširdīgo vērtējumu». Katram viesim iedeva kartīti, kurā bija atzīmētas desmit īpašības: šarms, prāts, spēcīgs raksturs, seksapīls, skaistums, atklātība, humora izjūta,

piemērošanās spēja un tā tālāk. Viens no rotaļas dalībniekiem, pēc desmit punktu sistēmas vaļsirdīgi atzīmējis kartītē pats savu īpašību novērtējumu, iziet ārā. Tā, piemēram, es sev par humora izjūtu ieliku septiņnieku, par ārējo izskatu — sešnieku, par piemērošanās spēju — astoņnieku, par atklātību — četrinieku. Kad «upuris» atstāja istabu, katrs viesis saņemtajās kartītēs slepus ielika viņam atzīmes. Atgriezies atpakaļ, viņš nolasīja paša ierakstītās atzīmes, bet kāds no pārējiem iepazīstināja viņu ar citu kartīšu saturu, lai redzētu, vai novērtējumi saskan.

Kad pienāca prinča kārtā, viņš seksapīla ailē ierakstīja trijnieku, bet viesi vienojās par četrinieku (es viņam devu piecnieku, bet dažās kartītēs bija ielikts divnieks). Skaistuma ailē princis atzīmēja sešnieku, viesu dotā vidējā atzīme bija «astoņi», bet es ieliku «septiņi». Savu šarmu viņš novērtēja ar piecnieku, taču viesi, to vidū arī es, paaugstināja šo skaitli līdz astoņniekam. Atklātības ailē princis ielika sev augstāko atzīmi — «desmit», turpretī viesi — tikai «trīs ar krustu», es šo īpašību novērtēju ar četrinieku. Princis bija sašutis:

— Bet es domāju, ka atklātība ir man visraksturīgākā īpašība.»

Jā, populārajā teicienā «Maldīties ir cilvēciski» slēpjas dziļa patiesība, kas jo īpaši neapstrīdama kļūst tad, kad cenšamies novērtēt paši sevi.

Spēle bieži vien noder par modeli visai nopietniem pētījumiem. Tā tas bija arī eksperimentā, ko sarīkoja Sibīrijas zinātniskā centra sociologi. Par pētījumu objektu kļuva neliels zinātnieku kolektīvs — seši vīrieši un septiņas sievietes. Zinātnieki labi pazina cits citu ne vien kā darbabiedrus Akadēmijas pilsētīnā, kur kopā bija nostrādājuši divus gadus, bet daudzi no viņiem kopā bija arī mācījušies. Pēc visa spriežot, tas bija ļoti draudzīgs «velna ducis».

Katram no viņiem, citiem savas atbildes neizpaužot, divas reizes vajadzēja izpildīt aptaujas lapas, kurās bija jāieraksta vērtējuma punkti sev un visiem pārējiem eksperimenta dalībniekiem.

Jāteic, ka to nepavisam nebija tik viegli izdarīt. Iedomājieties, ka jums uzdots novērtēt sevi un savus biedrus pēc piecu punktu sistēmas. Vērtējumā ietvertās īpašības bija sadalītas četrdesmit trijos nozīmes ziņā pretstatītos pāros: viena īpašība pozitīva, otra — negatīva. Tas izskatījās apmēram šādi:

strādīgs	5	4	3	2	1	slinks
apdāvināts	5	4	3	2	1	neapdāvināts
disciplinēts	5	4	3	2	1	nedisciplinēts
enerģisks	5	4	3	2	1	glēvs
utt.						

Sociālpsiholoģijā šo paņēmieni dēvē par polāro profilu metodi.

Atzīmes tika izliktas pēc šādiem nosacījumiem: 5 — «ļoti strādīgs», 4 — «strādīgs», 3 — «ne visai strādīgs, taču arī ne pārāk slinks»...

Mēs kopš bērnības esam pieraduši pie piecu punktu sistēmas. Taču patiesībā tā ir diezgan primitīva pat skolēnu zināšanu novērtēšanai, nemaz nerunājot par personības īpašību novērtēšanu. Taču šai eksperimentā ierastā piecu punktu sistēma sevi attaisnoja samērā labi.

Četrdesmit trīs īpašību pāri vēlāk tika apvienoti septiņās apakšgrupās:

I — intelektuālās īpašības (apdāvinātība, zināšanu dziļums specialitātē, intelektuālo interešu plašums, radošā iztēle utt.);

II — lietišķās īpašības (prasme piesaistīt cilvēkus utt.);

III — voluntārās īpašības (savaldība, emocionalitāte, gribasspēks utt.);

IV — tikumiskās īpašības (labsirdība, vienkāršība, uzticīgums draudzībā utt.);

V — īpašības, kas raksturo izturēšanās motīvus (altruisms, patiesības alkas, godkāriba utt.);

VI — īpašības, kas raksturo attieksmi pret dzīvi (optimisms, humors utt.);

VII — īpašības, kas raksturo fizisko pilnvērtību.

Pamatojoties uz vērtējumu un pašvērtējumu, par katru grupu tika izveidoti grafiki. To likne parādīja, kādu vērtējumu ikvienam grupas loceklim izpelnījusies katra no šīm septiņām pamatīpašībām. Grafiku iznāca ļoti daudz: personības domas pašai par sevi, personības domas par kolektīvu, par grupas vīriešiem, par grupas sievietēm.

Tad sākās rotaļa «Kurš ir kurš?». Vispirms tika dots uzdevums uzminēt attiecīgo personu pēc pašvērtējuma grafika, tad — pēc vispārinātajiem grafikiem, kuros atspoguļojās kolektīva domas par šo biedru. Pēc pašvērtējuma grafika pareizi tika atminēti 50 procenti eksperimenta dalībnieku. Interesanti, ka daži nespēja uzminēt pat paši savus «grafiskos portretus». Turpretim «personības kolektīvie portreti» izrādījās daudz objektīvāki un raksturīgāki — ne velti tos pareizi atšifrēja 75 procenti grupas locekļu.

Cilvēki visai atšķirīgi vērtē savu un pretējā dzimuma pārstāvjus. Arī pašvērtējumā starp vīriešu un sieviešu atbildēm vērojamas interesantas atšķirības. Stiprā dzimuma pārstāvjiem ir nosliece pārvērtēt savas intelektuālās īpašības un... fizisko pievilcību. Turpretim sievietes, vērtējot pēc visiem rādītājiem, ir paškritiskākas. Un vispār atklājās, ka sievietes ir pieticīgākas par vīriešiem.

Vēl kāds interesants fakts: vīrieši sievietes bija novērtējuši augstāk nekā sievietes vīriešus. Tātad

nav izzuduši bruņinieki Akadēmijas pilsētiņā! Toties sievietes ir un paliek sievietes: viņas zemu vērtēja cita citas ārējo pievilcību. Tā, piemēram, vīrieši sievietes ārējo pievilcību novērtēja vidēji ar 3,8 punktiem, bet sieviešu interpretācijā šī atzīme bija tikai 2,8 punkti.

Eksperimenta laikā grupas locekļiem tika dots uzdevums izvēlēties zinātniskā kolektīva vadītāju, kolēģi un padoto. Izrādījās, ka ne vienmēr vadošajam postenim izvirzītais kandidāts «der» kolēģa «amatam», bet padotajam tiek izvirzītas citas prasības nekā kolēģim un vadītājam.

Vadītāju pirmām kārtām visi vēlas gudru. Nebūtu slikti, ja intelekts būtu apvienots... ar ārēju impozantumu. Vadītājam nepieciešamas arī organizatora spējas.

Kolēģi daudzējādā ziņā izvēlas «pēc sava ģimja un līdzības» vai arī pēc «papildināšanas principa». Vispār «ideāls kolēģis» tiek raksturots kā cilvēks ar cildeniem izturēšanās motīviem un augstām personības īpašībām. Kolēģa izvēlē ļoti liela nozīme ir personiskajām simpātijām, turpretī vadītāja izvēlē izšķiroša loma var būt arī viņa lietišķajām īpašībām. Ideāla «padotā» modelī atspoguļojas zināma iecietība: būtu tikai bijis labs cilvēks (augstas tikumiskās īpašības), bet citādi — lai ir vienalga kāds.

Tiem, kas vēlas ar šo interesanto eksperimentu iepazīties sīkāk, iesaku izlasīt nodaļu «Kvantitatīvais vērtējums kolektīva pētījumos» grāmatā «Kvantitatīvās metodes socioloģijā» («Количественные методы в социологии»), ko Maskavas, izdevniecība «Наука» («Наука») publicējusi 1966. gadā. Līdzīga, ārzemēs izdarīta eksperimenta apraksts atrodams arī Igora Čona grāmatā «Personības socioloģija» («Социология личности»).

Tātad mums jāsecina, ka ļoti slikti pazīstam paši

sevi. Un uzrakstu «Iepazīsti pats sevi!» virs Delfu tempļa varētu precizēt šādi: «Apzinies pats sevi!»

Bet ja nu cilvēkam šai ziņā palīdzētu, ja viņa pašvērtējumam līdzās noliktu objektīvus datus? Vēlāk mēs redzēsim, kā tāda palīdzība tiek uzņemta un ka ne jau vienmēr to sagaida ar pateicību. Bieži vien to uztver šādi:

Par drūmo patiesību ēnām

Mums dārgāks aizraujošais māns.¹

Ja es būtu cariene jeb Vēlreiz par paradoksiem

«...Paņemšu armiju un tikšu ar šo armiju galā.

— Bet ar fronti? — Fjodors pajokoja.

— Ar fronti tāpat... Bet tu ko domāji?

— Jā, varbūt tu gribētu arī par virspavēlnieku būt?

— Un tu domā, ka es netiktu galā? Apskatīšos, pieradīšu un paveikšu. Es izdarīšu visu, ko vien gribēšu, vai saproti?»

Ikreiz, kad saskaros ar cilvēka pašvērtējuma, viņa pretenziju līmeņa pētījumiem, es vienmēr atceros šo lielisko ainu no Dmitrija Furmanova romāna «Čapajevs».

Rakstnieki bieži rīkojas kā psihologi eksperimentētāji: rada saviem varoņiem dažādas situācijas un vēro, kā viņi reaģēs. Vārdu sakot, atliek tikai «pie-rakstīt». Tiesa gan, rakstniekam jāpūpējas arī par to, lai varonis nebūtu tikai kāda izdomāta uzvārda «valkātājs» ar mākslīgi radītu biogrāfiju, bet piln-asinīga personība. Taču arī tas nav nemaz tik grūti. Būtu bijis «tikai» talants! Un domāju, ka nekas tik precīzi neatklāj pašus slēptākos dvēseles stūrīšus kā viņa rīcība izvēles apstākļos. Te es runāju ne

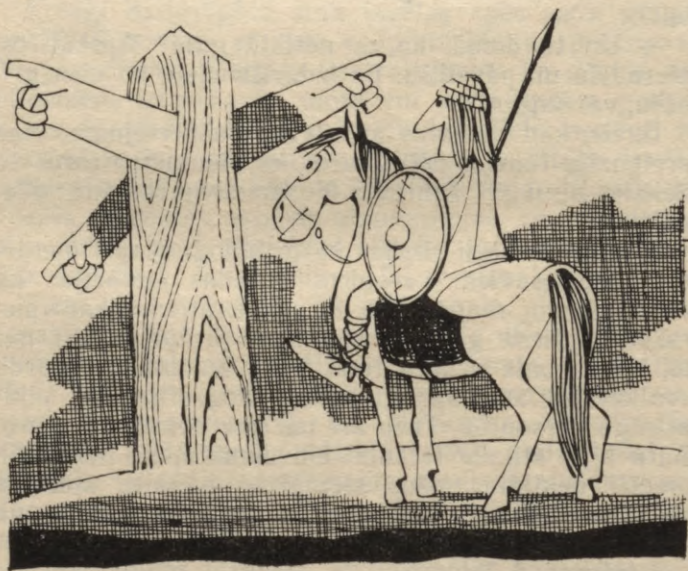
¹ Atdzejojis J. Butūzovs.

tikai par otra cilvēka izvēli saskarsmei, bet gan par sev piemērota uzdevuma izvēli, par tās kalnu pārejas izvēli, kuru mums ir pa spēkam pārvarēt.

«Pirmais jautājums, uz kuru cenšamies saņemt atbildi, kad vēlamies uzzināt, kāds ir viens vai otrs cilvēks,» rakstīja ievērojamais padomju psihologs Sergejs Rubiņšteins, «ir šāds: *ko šis cilvēks vēlas* (autora kursīvs), kas viņam šķiet tīkams, kurp un pēc kā viņš tiecas?»

Pasaki man, ko tu vēlies, un es pateikšu, kas tu esi... Un pasaku varoņi izvēlas vienu no trim ceļiem, vienu no trim šķēpiem, burvji un džini ir gatavi izpildīt trīs vēlēšanās: turi tikai acis vaļā un nepalaid garām izdevību! Bet ko darītu tu, būdams carienes vietā? Kādu vēlēšanos liktu izpildīt «ziviņai cienīgai»?

Trīs vēlēšanās, burvju ziediņš, burvju nūjiņas no pasaku pasaules jau sen atradušas mājvietu psiholoģijas laboratorijās. Un galvenais princips vienmēr ir šāds: lūdzu, izvēlies, bet mēs vērosim...

— Jūsu priekšā deviņi uzdevumi. No pirmā līdz trešajam ir viegli uzdevumi, no ceturtā līdz sestajam — vidēji grūti, no septītā līdz devītajam — grūti... Kuru risināt, — tas jāizvēlas jums pašiem. Bet jāatrisina pēc iespējas vairāk! Ar ko jūs sāksiet? Kā rīkosieties, ja veiksies? Kas notiks, ja uzdevums, kuru izvēlēsit, nebūs jums pa spēkam? Mēģiniet iztēloties savu rīcību šādā situācijā un atbildiet kaut vai paši sev...

Taču nesteigsimies! Tas nebūt nav tik vienkārši. Labāk vispirms pavērosim citus! Darīsim to pavisam neuzkrītoši, tā, lai par mūsu klātbūtni nenojaustu ne vien eksperimenta dalībnieki, bet arī tā vadītāja Marija Neimarka no Maskavas psiholoģijas institūta!

Vispirms mēs ievērosim, ka pusaudži, kas piedalās eksperimentā, pirmo uzdevumu izvēlas atšķirīgi: viens tūlīt ķeras pie visgrūtākā, otrs sāk ar vieglākajiem, trešais izraugās zelta vidusceļu.

Cilvēkiem ir atšķirīgs pašvērtējums un pretenziju līmenis, dažāds ir to barjeru augstums, kuras viņi gatavi pārvarēt.

Un cik daudzveidīga ir cilvēka izturēšanās veiktmes vai neveiktmes gadījumā! Minēsim kaut vai Sašu. Aritmētikā viņam sokas vāji, un, kā liekas, viņš to labi apzinās. Viņš izvēlas 2. uzdevumu, atrisina to. Kļūst priecīgs, smaida. Lai notiek, kāpsim augstāk! Izvēlas 3. uzdevumu un atrisina to. Lai tad iet vēl augstāk! Izvēlas 4. uzdevumu, taču te nu notiek aizķeršanās. «Šis uzdevums tomēr būs par grūtu!» Jānolaižas pakāpienu zemāk. Un Saša izvēlas otrā varianta 3. uzdevumu, bet atkal netiek

galā. Labi, kāpsim vēl zemāk! Šoreiz uzdevums tiek atrisināts, un zēns aiziet apmierināts...

Apļūkosim arī Sašas grafiku! Pēc veiksmes — vienmēr augšup, pēc neveiksmes — vienmēr lejup.

Un tā ir gluži prātīga rīcība. Bet ko tad citu?

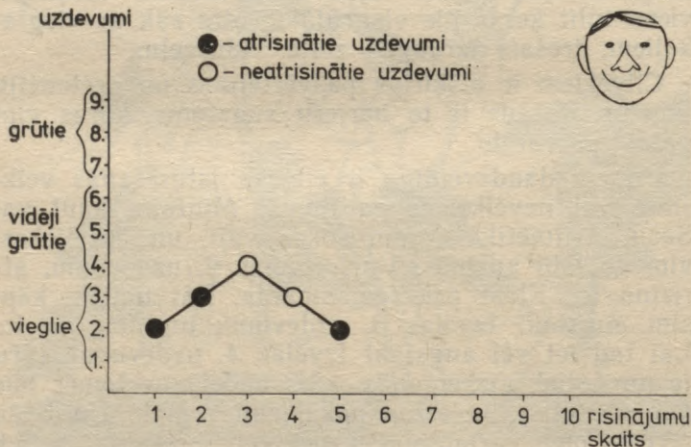
Taču izrādās, ka ļoti daudzi cilvēki uz veiksmēm un neveiksmēm tomēr reaģē citādi.

Bet tagad atgriezīsimies laboratorijā. Teicamniece Ira, pašpārliecināta meitene, kas vienmēr un visur cenšas ieņemt pirmo vietu, ar prieku pieņem spēles noteikumus. Tūlīt ķeras pie viena no visgrūtākajiem uzdevumiem — pie 7. uzdevuma, lietišķi sāk rakstīt, tad pēkšņi apstājas, sadrūvējas pārsvītro visu uzrakstīto un sāk no jauna. Taču uzdevums nepadodas.

— Varbūt tas nepareizi sastādīts? — viņa ar cebrībām apjautājas eksperimenta vadītājam.

— Nē, sastādīts ir pareizi.

Un Ira atkal turpina risināt, līdz darbs vainagojas ar uzvaru.

— Ļoti viegls uzdevums, — viņa nevērīgi saka, pasniedzot lapiņu ar atrisinājumu. — Sākumā es vienkārši sajaucu.

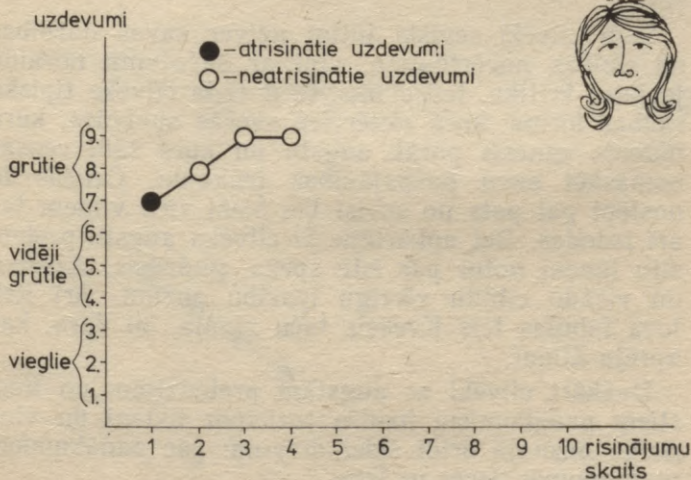
Tad viņa ķeras pie vēl grūtāka uzdevuma — 8. uzdevuma un... netiek ar to galā. Nosarkst.

— Pretīgs uzdevums, briesmīgi saputrots...

To teikdama, viņa uzmet eksperimenta vadītājam dusmīgu skatienu. Meitene vēlreiz mēģina rakstīt, tad pēkšņi strauji atgrūž lapiņu malā un ņem nākamo — 9. uzdevumu, kas ir vēl grūtāks. Ātri pār-lasa to, sarkastiski pasmīn un saka:

— Kaut kādi neiedomājami uzdevumi. Tīšām samudžināti! — Greizi smīnēdama, Ira ņem nākamo, tikpat grūtu. Pēc 15 minūtēm saplēš lapiņu, vēsi atvadās un aizejot aizcērt durvis.

Un tādu kā Ira ir daudz. Grūtību izvēles grafiki viņiem nemainīgi kāpj augšup. Vienmēr tikai aug-

šup, par spīti neveiksmēm. Neveiksmēs viņi vaino visu un visus — gan eksperimenta vadītāju, gan uzdevumus.

Atzīsimies, — vai reizēm arī mēs tā nemēdzam reaģēt dažādās dzīves situācijās? Visā vainojam vai nu citus cilvēkus, vai gaužamies par ļauno likteni...

Cilvēki, kuriem šāda reakcija ir tipiska, bieži vien pārvērtē savas iespējas. Tajā pašā laikā viņiem pietrūkst īstas ticības saviem spēkiem. Abu šo pret-runīgo tendenču sadursme var izraisīt smagu iekšējo konfliktu. Un cilvēki ķeras pie uzdevumiem, kas viņiem nav pa spēkam. Sak, labāk jau piedzīvot neveiksmi, saskaroties ar patiesi grūtu, nevis vieglu uzdevumu. «Ja mirt, tad mirt ar mūziku...» Viņi gatavi uz visu, lai tikai nebūtu jāpazemina savas pretenzijas, lai nevajadzētu citiem parādīt savu nespēku. Bet varbūt vispirms viņi to nevēlas atzīt pašī sev?

Šādi cilvēki sevišķi jūtīgi uztver savas darbības un rīcības novērtējumu, viņi ar sašutumu noraida jebkuru kritiku. Iespējams, tā ir tāda cilvēka tipiska rīcības forma, kurš «ietērpies svešās spalvās», kuru liktenis uznesis pārāk augstu un kurš šādi cenšas nomaskēt savu pašpaļāvības trūkumu. Cenšas to noslēpt pat pats no sevis! Un bieži vien viņiem tas arī izdodas. Bet apkārtējie šī cilvēka augsto pretenziju līmeni notur par īsta spēka, gudrības, drosmes un visādu citādu vērtīgu īpašību pazīmi. Arī Kri-lova fabulas tēls Kveksis taču zināja, ko dara, kad aprēja Ziloni.

Dažkārt cilvēki ar augstām pretenzijām un augstiem panākumiem baidās izaicināt likteni un viņu rīcība pirmajā brīdī šķiet dīvaina: pēc panākumiem viņi vienmēr tiecas uz leju.

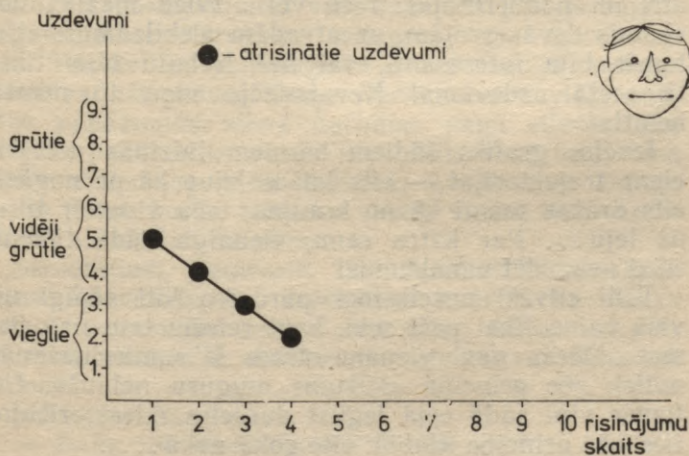
Aļoša ilgi nespēj izraudzīties uzdevumu. Beidzot paņem 5. uzdevumu.

Strādā ļoti satraukti: skatās apkārt, bužina matus, visu laiku kaut ko pie sevis murmina. Reizēm pasprūk pat skaļi: «Vai tiešām neatrisināšu?»

Toties cik priecīgs viņš jūtas, kad uzdevums tomēr atrisināts: viņš skaļi smejas, vairākas reizes ar labpatiku pārlasa uzdevuma noteikumus un atbildi, visbeidzot skaisti apvelk to un tikai tad ķeras pie nākamā uzdevuma... un izvēlas vieglāku uzdevumu — 4. uzdevumu.

Atkal nervozē, uztraucas. «Ļoti draņķīgs uzdevums. Ak tu viens!» viņš murmina. «Nez vai citi to atrisināja? Droši vien — atrisināja. Es laikam vienīgais esmu tāds muļķis, ka netieku ar to galā.»

Pēc minūtēm piecpadsmit viņš nedroši pasniedz lapiņu ar atrisinājumu. Pareizi! Kļūst neiedomājami priecīgs, sāk lēkāt un jūtu pārpilnībā drāžas uz

durvīm. Pabāzis galvu gaitenī, viņš sauc: «Es jau divus uzdevumus atrisināju — ceturto un piekto!»

Kuru no uzdevumiem viņš izvēlējās nākamo? Jūs droši vien esat jau uzminējuši! Nu, protams, vēl vieglāku uzdevumu — 3. uzdevumu. Viņš veikli to atrisināja un gribēja ķerties pie 2. uzdevuma, taču...

— Taču, — stāsta Marija Neimarka, — man vajadzēja noskaidrot, kā Aļoša reaģēs uz neveiksmi, tādēļ es viņam ieteicu izvēlēties grūtāku uzdevumu. Aļoša nosarka aiz uztraukuma un paņēma 6. uzdevumu. Šis uzdevums viņam nebija pa spēkam. Sākumā viņš sasprindzināti to risināja, pēc tam sašļuka, sāka bēdīgi gausties: «Redziet, kāds es esmu! Kādēļ jūs mani aicinājāt? Es jums sabojāju visu eksperimentu.» Pagāja vēl desmit minūtes, un Aļoša padevās. «Nē, es to neatrisināšu! Vai drīkstu paņemt citu?» Atbildēju, ka vairāk ņemt nevajag, taču Aļoša gandrīz vai raudādams sāka lūgt, lai dodu viņam 2. uzdevumu. Viņš to atrisināja ļoti ātri un nomierinājās, taču vēl aizvien mazliet noskumis devās projām, uz atvadām piebilzdams: «Un tomēr bija interesanti, vai ne? Nebūtu bijis tikai tā sestā uzdevumā! Nevajadzēja man to nemaz ņemt!»

Izvēles grafiks šādiem bērniem līdzinās nobrauciena trajektorijai — cits laižas lejup kā pa nogāzi, cits drāžas taisni kā no kraujas, taču vienmēr tikai uz leju... Par katru cenu, vienalga kādā līmenī, tikai nezaudēt panākumus!

Tādi cilvēki neveiksmes pārdzīvo ļoti sāpīgi un visā vaino tikai paši sevi, kaut reizēm tam nav pamata. Tiesa gan, vienam otram šī samierināšanās notiek pēc principa «kūkums muguru nelauž». Un tomēr viņi šādā ceļā iegūst dvēseles mieru, rīkojoties pēc principa «labāk zīle rokā nekā...».

Gadās arī tādi eksperimenta dalībnieki (galu galā mēs visi esam lielā dzīves eksperimenta dalībnieki), kuri vispār izvairās no jebkurām grūtībām. Viņi cenšas atrast kādu attaisnojošu iemeslu, lai ar godu atstātu kaujas lauku. Pētījumā, par kuru patlaban runājam, tie bija bērni ar pārspīlētu pašvērtējumu. Saskārušies ar grūtībām, viņi pat nemēģina tās pārvarēt vai vismaz izvēlēties vieglāku uzdevumu. Viņi vienkārši atkāpjas: «Galva sāp», «Šodien man nekā nepadodas!» (pievēršiet uzmanību šim brīnumparocīgajam «šodien»), «Šodien man nav laika» utt. Viņi gatavi atrast jebkuru izskaidrojumu, lai tikai nevajadzētu atzities, ka uzdevums nav pa spēkam... Ka vīnogas ir skābas.

Bet, kad vīnogas mums izrādījušās par skābām, nākas tās aizstāt ar citiem augļiem. Un tad... tad, Krilova vārdiem runājot, «pīrāgus cept kurpnieks iedomājas...». Un ne jau kurš katrs kurpnieks, bet tāds, kuram lāgā neveicas ar zābaku šūšanu...

Kad pārstāj darboties kāds no cilvēka sajūtu orgāniem, tā funkcijas bieži vien uzņemas pārējie sajūtu orgāni. Redzes trūkumu kompensē asa dzirde vai oža. Pastāv arī psiholoģiskā kompensācija: neveiksmes vai no pašvērtējuma viedokļa ne sevišķi augstus panākumus vienā darbības jomā cilvēks aizstāj ar panākumiem kaut kur citur. Viņš bieži vien «sevi aplicina» tādā darbībā, kurai maz kopīga ar to jomu, kurai, taisnību sakot, viņam būtu vajadzējis pievērsties vispirms.

Skolotājiem, piemēram, labi zināmas šādas situācijas. Pusaudzis, kas izpelnījies ievēribu kā skolas futbola komandas centra uzbrucējs, pēkšņi pārstāj pievērst uzmanību divniekiem algebrā vai dzimtajā valodā.

Skolotājs viņam saka:

— Koļa, tev atkal diktātā desmit kļūdu.

Bet Koļa pie sevis norūc:

— Toties bumba man lido tieši vērtos!

Vai arī šāda saruna:

— Mihailova, šaubos, vai varēšu jums ierakstīt ieskaiti politekonomijā.

Bet Mihailova klusībā domā:

— Toties es esmu skaista...

Vai arī:

— Toties man ir pirmā sporta klase vingrošanā.

Es neiebilstu pret vaļasprieku. Taču man tomēr šķiet, ka pat labākā sērkokciņu kārbīņu kolekcija dažkārt tiek savākta vienīgi tādēļ, lai paglābtos no «skābo vīnogu» sīvuma savā galvenajā darbības jomā. Kā veiksmes, tā neveiksmes tad zaudē savu asumu un vairs neizraisa mokošus pārdzīvojumus, neaizskar personības dziļākās stīgas. Bet šīs stīgas skaļi iedunas vienīgi tad, kad tiek vērtēta tā darbība, ko cilvēks uzskata par galveno, par sava mūža pamatuzdevumu un kur viņam ir augstas pretenzijas.

— Man ļoti patīk dziedāšana, — ir teicis Sergejs Rubinšteins, — ar milzīgu prieku es klausos un augstu vērtēju labus dziedātājus, taču nevienam neizdotos mani sarūgtināt, apgalvojot, ka es neprotu dziedāt. Es pats to ļoti labi apzinos, un, lai cik tīkama man šķiet skaista balss, mani itin nemaz neskumdina apziņa, ka man pašam tādas nav. Turpretim cilvēkam, kurš izvēlēties dziedātāja profesiju, jaunietim, kas sapņo tieši šādā veidā iekarot slavu, tāda atsauksme būtu iznīcinošs trieciens...

Arī es nejostos sevišķi aizskarts, ja atklātos, ka nespēju izpildīt kādu akrobātisku triku, vai ja man pateiktu, ka neesmu pirmšķirīgs akrobāts... Taču es droši vien justos ļoti sarūgtināts, ja piedzīvotu neveiksmi kā lektors un klausītāji atzītu, ka lasu neinteresantas lekcijas.

Droši vien te meklējama arī vecumvecās teātra anekdotes jēga:

— Klausieties, N., jūs esat muļķis!

— Jā gan, bet, re, kas man par balsi!

Šādu savstarpēju kompensāciju mēs dzīvē varam novērot ik uz soļa.

— Vai dzirdējāt, ka Ivanovs apprecējies?

— Nu un kāda tad ir līgava, vai skaista?

— Ļoti gudra!

— Izglītota?

— Saimnieciska...

Un cik atšķirīga ir mūsu attieksme pret vērtējumu atkarībā no tā, kas to izteicis! Uzslavu patīkamāk dzirdēt no kompetenta un stingra vērtētāja mutes, bet pārmetumi sarūgtina mazāk, ja tos izsaka taisnīgs un labvēlīgs vērtētājs. Reizēm var sāpināt pat uzslava. Un kā jums patīk pašēlošana, kas aizskar mūsu pašlepnumu? Tā netiek pat pirmsskolas vecuma bērniem.

— Bērnu, kurš netika galā ar uzdevumu, — stāsta profesors Aleksejs Leontjevs, — mierinādami nosaucām par brašu zēnu, un arī viņš, tāpat kā visi citi, par atalgojumu saņēma garšīgu konfekti. Tomēr zēns šo konfekti paņēma bez prieka un kategoriski atteicās to notiesāt. Viņa sarūgtinājums nebija kļuvis mazāks, tieši otrādi, neveiksmes dēļ konfekte viņam bija kļuvusi «rūgta». Pēc tam mēs laboratorijā vēl ilgi šādu bērna (un ne tikai bērna) sarūgtinājuma izpausmi mēdzām saukt par «rūgto konfekti».

Un es domāju, ka labi vien ir, ja cilvēks sajūt šādas konfektes rūgtumu. Daudz bēdīgāk ir tad, ja tā viņam sāk likties salda...

SEPTITĀ
NODAĻA

PIEVILCĪBAS
NOSLĒPUMI

Lai gan cilvēks var būt apveltīts ar slāvejamām īpašībām, viņš tomēr var nesaņiegt augstu stāvokli sabiedrībā, taču cilvēks šo stāvokli nekad nevarēs sasniegt, ja viņā nebūs nekā slavējama.

Fransuā de Larošfuko

«Kas?» un «kādēļ?»

Ikvienu zinātne sniedz atbildes uz divējāda veida jautājumiem. Vispirms tiek uzkrātas atbildes uz jautājumu «kas?»: tiek vākti fakti, klasificētas parādības, doti nosaukumi. Tātad top apraksts. Taču jau aprakstīšanas gaitā kā tās rezultāts rodas cita rakstura jautājumi: jautājumi par parādību cēloņiem, par faktu savstarpējo saistību... Ir pienācis laiks atbildēt uz daudzajiem «kādēļ?», ir pienācis izskaidrošanās brīdis.

Arī mūsu pārrunu gaitā jau radies ne viens vien «kādēļ?». Iespējams, pats svarīgākais no visiem šiem «kādēļ?» ir jautājums, kādu cēloņu dēļ mazajai grupai ir piramīdas forma: tās virsotnē atrodas «zvaigznes», mazliet zemāk — «atzītie», vēl zemāk... nu, jūs jau zināt. Kādēļ vieni ir tur, pašā augšā, un ap viņiem vienmēr pulcējas biedri, kurus

tie pievelk gluži kā ar magnētu, turpretim citi stāv malā? Kāda žurnāliste tos tēlaini nosaukusi par «robinsoniem cilvēku vidū». Un ir vēl trešie, kurus pat cenšas izstumt no biedru vidus. Un šāds slāņojums vērojams jebkurā cilvēku grupā. Pat bērnu-dārza audzēkņu vidū.

Taču laiks atnest mūsu augstprātīgo attieksmi pret pirmsskolas vecuma bērniem. Bērnu-dārza grupa taču ir pirmais organizētais kolektīvs katra cilvēka individuālajā attīstības vēsturē. Pēc tam nāk skolas klase, starpposms — studentu grupa un tad jau ražošanas brigāde vai kāds cits tamlīdzīgs kolektīvs. Pirmsskolas bērnu grupa ir ne vien kādas citas, lielāku brieduma pakāpi sasniegušas apvienības modelis, bet arī kolektīvs «pats par sevi». Un mūsu «kā-dēļ?» pilnā mērā attiecināms arī uz šo kolektīvu.

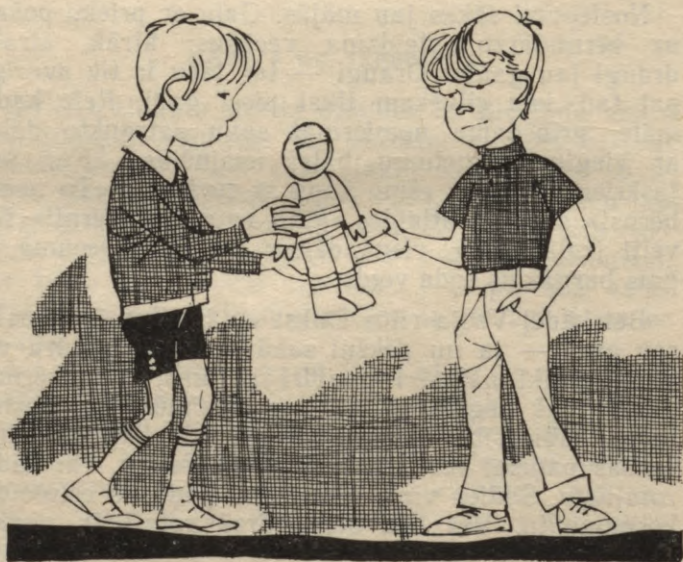
Noslēpumi sākas jau mājās. Gaļa ar prieku pošas uz bērnu-dārzu, steidzina vecākus: ātrāk, ātrāk, draugi jau gaida! Draugi — tas taču ir tik svarīgi pat tad, kad cilvēkam tikai pieci gadi. Reiz kāda māte, gribēdama nomierināt savu satraukto dēlu, ar vieglu pārmetumu balsī ieminējās: «Kur tev jāskrien? Es taču esmu kopā ar tevi!» — «Tu neesi bērns!» skanēja atbilde. «Man vajadzīgi bērni!» Ne velti izolācija no vienaudžiem jau šajā vecumā ir pats bargākais soda veids.

Bet kādēļ Vasja rītos činkst un izteismīgi tausta sev pieri — ja nu pēkšņi sakāpusi temperatūra un drīkst palikt mājās? Ir skaidri redzams, ka uz bērnu-dārzu viņš negrib iet. Ko tas nozīmē? Vai viņam bērnu sabiedrība nav vajadzīga? Un katrreiz viņš cenšas paņemt sev līdzī vai nu konfektes, vai kādu rotaļlietu. Šodien viņš, piemēram, paņēmis celuloīda kosmonautu. Vai tad bērnu-dārzā rotaļlietu nepie-tiek?

Taču nesteigsimies ar secinājumiem un pavērosim bērnus dārziņā. Zēl, ka mums nav burvju cepures, kas padarītu mūs neredzamus. Mēs piemestos kaut kur maliņā, visu redzētu un dzirdētu, bet paši paliktu neredzami. Par laimi, ar mūsdienu tehnikas palīdzību tas izdarāms arī bez burvju cepures: izvietosim televīzijas kameras, pieslēgsim mikrofonus... Vai arī iemontēsim sienā īpašu spoguļi — stiklu, kas caurspīdīgs tikai no vienas puses: es jūs redzu, bet jūs mani ne. Vai kļūsim bērnu kolektīvā par «pašu cilvēkiem», kuru klātbūtne tik ierasta, ka neviens tos vairs neievēro. Pieaugušie jau tādi ir — mūžīgi izdomā visādas viltības.

Tiklīdz Gaļa pārkāpusi sliekšni, pie viņas jau drāžas draudzeņu bariņš:

- Gaļa, spēlēsim atkal pastu!
- Labi, es būšu pastniece.
- Bet es pieņemšu telegrammas.
- Bet es ...

Un bērnu «darbs» — rotaļa — jau rit pilnā sparā. Bet otrā istabas stūrī pulcējas zēni. Viņiem, liekas, padomā kaut kas ļoti nopietns — zēni būvē kuģi. Galvenais rīkotājs te ir baltmatainais Gena. Un pavēlēt viņš prot! Gena bargi komandē zēnus, izlemj, kas kurš būs un ko darīs. Ar asarām acīs pie meitenēm aiziet vasarraibumainais Vova. Gena viņu ir izslēdzis no rotaļas: «Rudie par stūrmaņiem neder!» Šāds mazs despots ir gandrīz katrā bērnu grupā. Agrāk, divdesmitajos gados, psiholoģiski pedagoģiskajos rakstos tos mēdza saukt par barvežiem, bet tagad, pēc jaunās terminoloģijas, tie ir līderi... Pa to laiku dārziņā ieradies arī Vasja ar «kosmonautu» rokā. Viņš pamet biklu skatienu apkārt un dodas pie zēnu grupas.

— Gena, — viņš griežas pie rotaļas «saimnieka», — es tev atnesu kosmonautu. Vai pieņemsi mani?

Gena pašķielē uz «kukuli» un visžēlīgi atļauj:

— Nāc ar ... Lai pārbauda biļetes, — viņš vēršas pie saviem «uzticības vīriem». — Bet tu man apsolīji arī uzvelkamo klaunu ...

Bet Vasja aplaimots priecīgi māj ar galvu: vieta zem saules ir nopirkta! Atzīstieties, dārgie lasītāji, jūs jūtaties pavisam neomulīgi: visiem redzot, viens cilvēks tikko uzpirka otru. Iedeva «kukuli». Mūsu acu priekšā norisinājās tas, ko mēdz saukt par «kapitālisma paliekām cilvēku apziņā». Un tās patiesi arī ir kapitālisma paliekas — izkropļotas un necilvēciskas cilvēku savstarpējo attiecību formas ...

Tagad, liekas, ir iespējams atbildēt uz pirmo «kādēļ?». Iemesls, kādēļ Vasja nevēlas iet uz bērnu dārzu, ir noskaidrojies. Viņam tur klājas slikti. Un

eksperiments bez žēlastības parāda, kāds ir viņa stāvoklis grupā: izvēlu skaits Vasjas ailē līdzinās nullei. Toties Gaļinai viss ir labākajā kārtībā. Visvairāk izvēlu saņēmis Gena. Viņš šai grupā ir gan līderis, gan «zvaigzne».

Taču kādēļ gan Gena saņem daudz izvēlu, bet Vasja — maz? Varētu likties: tas taču ir tik vienkārši! Jāpajautā bērniem pašiem. Un mēs arī jautājām. (Gan psihologiem, gan sociologiem vienmēr nākas kaut ko jautāt citiem. Viņi vai nu risina sarunas, intervē, vai anketē, bet reizēm dara kaut ko vidēju.) Bez aptaujām mūsu darbā neiztikt. Cits jautājums, kā novērtēt to rezultātus.

Vai piemēram, var, pamatojoties uz atbildēm par izvēles iemesliem, spriest par tās patiesajiem motīviem? Izrādās, ne vienmēr. Vispirms jau tādēļ, ka bieži vien šie motīvi cilvēkam pašam nav skaidri. Viņš var arī neapzināties savas izvēles īstenos motīvus. Visai trāpīgi to raksturojis Visarions Beļinskis. Tiesa gan, viņš runāja par spēcīgākām jūtām nekā simpātijas pret biedru, taču būtība tādēļ nemainās.

V. Beļinskis rakstīja: «Pirmkārt, jautājumu, kādēļ viņš iemīlējis vai kādēļ nav iemīlējis, vai arī kādēļ toreiz nav iemīlējis, — tādu jautājumu mēs uzskatām par pārāk diktatorisku. Arī sirdij ir likumi, tiesa, ne jau tādi, no kuriem it viegli varētu izveidot sistemātisku kodeksu. Gara radniecībai, tikumiskajām simpātijām, spriedumu saskaņai var būt liela nozīme, un tām arī jāiegūst liela nozīme saprātīgu būtņu mīlestībā; taču tas, kurš mīlestībā noliedz gluži dabiskas, instinktīvas pievilcības elementu, sirds untumu, ko attaisno nedaudz triviālā, taču ārkārtīgi trāpīgā krievu paruna «Pats nelabais reizēm mīlāks nekā engēlis!», — tas nesaprot mīlestību. Ja izvēli mīlestībā noteiktu tikai griba

un prāts, tad mīlestība nebūtu jūtas un kaislība. Dabiskuma elementa klātbūtne jūtama pat vissaprātīgākajā mīlestībā, tādēļ ka no daudzām mīlestības cienīgām personām izvēlas tikai vienu un šī izvēle pamatojas uz gluži neapjaustu sirds aicinājumu. Taču notiek arī tā, ka cilvēki, kas liekas kā radīti viens otram, paliek viens pret otru vienaldzīgi, un katrs no viņiem pievērš savas jūtas būtnei, kas nav viņiem piemērota...»

Jāņem vērā arī tas, ka, atbildot uz dažādiem «pārāk diktatoriskiem» jautājumiem, cilvēks vienmēr apzināti vai neapzināti rēķinās, pirmkārt, ar to, kādu atbildi no viņa sagaida, un, otrkārt, ar to, kā, pēc viņa domām, uz šādiem jautājumiem pieņemts atbildēt. Tādēļ mēs bieži vien noskaidrojam nevis patiesos, bet drīzāk gan visiem zināmos motīvus. Turpretim pirmsskolas vecuma bērnu atbildes ir daudz tiešākas, un bērni parasti atbild tā, kā viņi tiešām arī domā. Nelaieme tikai tā, ka viņi par sevi zina ļoti maz. Un tomēr, kad saņemti vairāki simti bērnu atbilžu, iespējams jau šo to secināt par mazo eksperimenta dalībnieku gaumi un nosliecēm.

Visbiežāk par galveno savas izvēles motīvu bērns izvirza vienaudža vispārēju pozitīvu raksturojumu. Formula «viņš ir labs» ir iemīļots paņēmieni, kā tikt vaļā no apnicīgajiem pieaugušajiem, lai pievērstos kaut kam daudz svarīgākam, teiksim, raķešu lidlauka būvei. Bieži vien bērni savu izvēli pamato ar līdzdalību kopīgā rotaļā. Izveidojas apburtais loks: «patik tādēļ, ka kopīgi rotaļājamies», «rotaļājamies kopīgi tādēļ, ka patik». Bērns bieži vien vērtē savu vienaudzi pēc šāda principa: «Nedari man ļaunu, un es teikšu, ka tu man dari labu.» Tā rodas pozitīvās atbildes, kas sākas ar «ne»: «nekaucas», «neņem nost rotaļlietas», «neapsaukājas», «neķircina».

Vecākā pirmsskolas vecuma bērni savu izvēli bieži izskaidro ar dažādiem viņu izvēles objektam piemītošiem tikumiem: «labi zīmē», «labi dejo». Pie šādiem tikumiem var tikt pieskaitīta jebkura pazīme, jebkura cilvēka spēju izpausme. Nepieciešams tikai, lai no tās būtu atkarīgs viņa stāvoklis citu cilvēku vidū. Atceros, cik ļoti mani pārsteidza kādas bērnu dārza grupas atbildes. «Viņš (viņa) labi ēd!» — tā bērni man izskaidroja partneru izvēli rotaļā. Vēlāk noskaidrojās, ka audzinātājas bērnus bieži slavē vai rāj atkarībā no tā, kā viņi uzvedas pie galda. Pamazām šī īpašība bija iekļāvusies tikumiskā parauga, etalona vai ideāla — sauciet, kā gribat! — struktūrā. Tā kļuva pat par vienu no pašiem galvenajiem kritērijiem. «Tu labi ēd» — tā tad tu esi labs cilvēks, «tu ēd slikti» — nu, tad neņem ļaunā...

Līdz ar to kļūst skaidrs, kā cilvēka acīs, un ne jau tikai maza cilvēka acīs vien, kaut arī gandrīz vienmēr tas sākas jau kopš bērnības, tik izšķirošu nozīmi citu cilvēku vērtējumā var iegūt šķietami gluži nejaušas pazīmes: ādas krāsa, galvas forma vai deguna garums...

Pieaugušo cilvēku, audzinātāju viedoklim pirmskolas vecuma bērnu grupā bieži vien ir izšķiroša nozīme vienaudža izvēlē, un tā tad no viņiem galvenokārt arī atkarīga bērna vieta vienaudžu sabiedrībā. Atceros, reiz aplūkoju kāda bērnu dārza grupā sarīkotā eksperimenta tabulu. Kā vienmēr, arī te sumējošā ailē — «saņemto izvēļu skaits» — bija vērojamas parastās svārstības normas robežās. Te pēkšņi pamanīju kaut ko dīvainu. Pirmajā eksperimentā Vaļa S. bija saņēmusi sešas izvēles un iekļuvusi «zvaigžņu» kategorijā, otrajā eksperimentā, kas tika sarīkots mēnesi vēlāk, viņai bija veicies tāpat, bet pēkšņi trešajā eksperimentā — nevienas izvēles. Atgriešanās sākotnējā stāvoklī bija gausa: ceturtajā

eksperimentā — divas izvēles, piektajā — četras. Tikai sestajā eksperimentā meitenīte atkal bija atgriezusies uz sociālpsiholoģiskās piramīdas augšējā pakāpiena.

Nejaušības dēļ tādas izmaiņas nav iespējamās.

— Kas atgadījies Vaļai S.? — apjautājos audzinātājam, kura vadīja eksperimentus. — Un kā jūs vispār raksturotu šo meiteni?

— Brīnišķīga meitene, visi viņu ļoti mīl.

— To es redzu. Taču, sakiet, — kas grupā atgadījās īsi pirms 28. novembra? (šai datumā tika sarīkots liktenīgais trešais eksperiments.)

Audzinātāja brītiņu domāja, tad atcerējās. Izrādās, pirms tam bija notikusi vecāku sapulce. Tā tika sarīkota turpat grupas telpās bērnu klātbūtnē. Vaļas mamma esot nokritizējusi neseno notikušo bērnurītu: bērni neesot bijuši sagatavoti tā, kā nākas, arī mākslinieciskā izveide bijusi zem katras kritikas. Audzinātāja mēģinājusi taisnoties un, iespējams, nākamajā dienā nenocietusies un izmetusi kādu piezīmi, teiksim, kaut ko tādu: «Redziet nu, bērni, mēs tā pūlējāmies, bet dažs labs atnāk un...» Ļoti iespējams, ka, to dzirdot, kāds no bērniem tūdaļ ar skatienu uzmeklēja Vaļu:

— Pie visa vainīga Vaļas mamma!

— Kā tad, viņas dēļ audzinātāja tagad bēdājas, — citi droši vien piebalsoja. Un tabulā atspoguļojās šo vētrains notikumu rezultāts.

Taču jau mazliet vecākiem pirmsskolas vecuma bērniem pakāpeniski veidojas pašiem sava attieksme pret biedru. Eksperimenta rezultāti pedagogam bieži vien sagādā pārsteigumus: par «zvaigznēm» tiek atzīti pavisam citi bērni, nekā gaidīts. Un bērni reizēm visai precīzi formulē savus nestandarta uzskatus vienaudžu vērtējumā.

— Audzinātājam Vaņa ir labs, bet mums — slikts.

— Toļa mums ir labs, bet audzinātājam — slikts...

Jo vairāk gadu bērniem, jo patstāvīgāki ir viņu spriedumi citam par citu un jo neatkarīgāka izvēle. Bet ne jau vienmēr novērtējums un izvēle sakrīt. Cik bieži gan pusaudžiem, gan mums, pieaugušajiem, prāta apsvērumi nonāk pretrunā ar sirdsbalsi. Skolēns bieži vien nosoda klases biedru: viņš ir tik nedisciplinēts, arī mācībās viņam neveicas, bet tomēr... izvēlas tieši viņu!

Dažkārt, lai noskaidrotu patiesos izvēles motīvus, nākas izmantot pretējās izvēles metodi — «Ar ko tu nevēlētos sēdēt kopā un kādēļ?».

Atceros sarunu ar Vitju.

— Ar ko tu, Vitja, negribētu sēdēt kopā?

— Ar Natašu Doļinsku... Ar viņu negribētu...

Dīvaini, jo zēni šādās reizēs meitenes parasti nemaz nepiemin. Tās tiek izslēgtas jau pašā sākumā, bez kādas domāšanas.

— Bet kāpēc?

— Ja sēdēšu kopā ar viņu, zēni tūdaļ sāks klaiņgāt, ka esmu iemīlējies.

— Bet vai tu sēdētu, ja neklaigātu?

— Tad, protams, jā! — un zēna seja atplaukst sapņainā smaidā.

Gluži kā pasakā par brālīti Trusīti, kas lūdzās, lai Lapsa dara ar viņu, ko grib, tikai lai nemet dzelkšņainos krūmos...

Analizējot motivāciju, ar kuru cilvēki pamato savu izvēli, iespējams ne vien izprast, kādas prasības viņi izvirza savam varbūtējam partnerim, bet arī šo to uzziņāt par sociālpsiholoģiskās nevienlīdzības cēloņiem. Lai tos īsti iepazītu, jāpēta cilvēki, kuri sociālo stāvokļu piramīdā stāv uz dažādiem pakāpieniem.

«Telenoslēpumi»

Man ļoti nepatīk iesaistīties visādu telepātisku problēmu apspriešanā. Pat pēc vispārliciecinotākajiem atspēkojumiem un atmaskojumiem, pēc vislabsirdīgākajām un visdzēlīgākajām zobgalībām telepātijas velniņš ir sveiks un vesels. Savu klātbūtni tas visbiežāk apliecina visiem pazīstamajos vārdos: «Un tomēr tur kaut kas ir!» Baidos, ka arī šīs grāmatas lasītājiem kaut kur apziņas dzilēs paliks kāds «un tomēr...».

Sastāvdaļa «tele» ievada milzum daudz visādu nosaukumu, kas apzīmē dažādas lietas un parādības, sākot ar prozaisko telefonu un telegrāfu un beidzot pat ar noslēpumaino telekinēzi un teleportāciju. Dž. Moreno šo «tele» izmanto «tīrā veidā». Viņa interpretācijā tieši šis apzīmējums izskaidro sociometrisko «prinču» un «ubaga zēnu» pastāvēšanu, tieši te meklējams izskaidrojums, kādēļ meitenes ballē netiek pie dejošanas un Vasja negrib iet uz bērnodārzu. Vārdu sakot, tieši «tele» nosaka cilvēka sociometrisko statusu, viņa stāvokli sociālpsiholoģiskajā piramidā.

Kas tad ir šis «tele»? To nu nezina neviens. Pat Moreno ne. «Tele,» viņš skaidro, «var būt saistīts ar gēnu struktūru un dzimumpievilcību. Iespējams, *telepsiholoģijas* (Dž. Moreno izcēlums) pētīšana palīdzēs mums labāk izprast tādas okultas parādības kā gaišredzība un telepātija.» Šai nostādnei, kā redzat, komentāri nav vajadzīgi. To visu var izskaidrot arī daudz vienkāršāk. «Tele» — tā ir simpātiju daļiņu plūsma, ko izstaro cilvēks. Ja jūs izstarojat spēcīgu «teleplūsmu», cilvēki tiecas būt jūsu tuvumā, jūs izvēlas, jums simpatizē. Tos, kuri izstaro maz «teledaļiņu», cilvēki neievēro. Visbēdīgāk klājas tiem, kas izstaro «teledaļiņas» ar mīnusa

zīmi. No viņiem novēršas. Kur rodas «tele»? To cilvēks iemanto, jau piedzimstot. Tas arī viss — loks noslēdzies.

Tiesa gan, rietumu sociometristi eksperimentētāji kautrīgi izvairās pieminēt «tele». Tas tiek ietērpts respektablākā formā, proti, tiek dēvēts par «vispārējo sociālās pieņemamības faktoru», kas it kā nodrošina indivīda statusu neatkarīgi no visiem pārējiem cēloņiem.

Un tomēr buržuāziskās zinātnes «pasūtītāju» dieniskās intereses, kas saistītas ar vajadzību pēc konkrētām rekomendācijām, kā organizēt dažāda veida strādnieku brigādes, apkalpes un karaspēka apakšvienības, liek sociologiem un psihologiem meklēt rēlus, nevis mistiskus faktorus, kuri nosaka cilvēka vietu grupā. Šiem meklējumiem veltīts milzīgs daudzums pētījumu, kuri bieži vien nonāk pretrunā ar autoru vēlmēm un atklāj sociometriskā statusa atkarību no cilvēka ekonomiskā stāvokļa, no viņa spējam un ... ādas krāsas.

Ne velti Dž. Moreno, uzstājoties Maskavā XVIII Starptautiskajā psihologu kongresā, paziņoja, ka pašreizējo «nēģeru revolūciju» viņš paredzējis jau pirms otrā pasaules kara, kad pētījis attiecības starp baltajiem un krāsainajiem skolēniem... Mūsu psihologs Viktors Kolbanovskis pamatoti norādīja, ka attiecības starp nēģeru un balto iedzīvotāju bērniem drīzāk gan uzskatāmas par sekām, nevis par cēloņiem.

Taču sociālpsiholoģiskā stāvokļa nevienlīdzība pastāv arī tur, kur ekonomiskā, politiskā un rasu nevienlīdzība sen likvidēta. Un tas ir fakts, kuram nepieciešams izskaidrojums.

Pie mums neviens nepiemin noslēpumaino «tele». Toties labprāt tiek lietoti tādi, manuprāt, visai radniecīgi un, domāju, satura ziņā gandrīz tikpat

neskaidri jēdzieni kā «pievilcīgs», «simpātisks», «apburošs», «patikams» un «jauks». Ar šiem apzīmējumiem mēs it kā saprotam cilvēkam piemītošo iedzimto spēju izraisīt citu cilvēku simpātijas.

Sos vārdus sevišķi aizrautīgi izmanto rakstnieki savu pozitīvo varoņu raksturošanai. Taču labs rakstnieks ar šādu raksturojumu nekad neaprobežojas, un pamazām vēstījuma gaitā kļūst skaidrs, ka varonim piemīt tādas un tādas gluži reālas un augstu vērtējamas īpašības, kas gluži pamatoti «piesaista sirdis». F. Dostojevskis par Alekseju Karamazovu, piemēram, raksta, ka «šī īpašība — likt visiem just pret sevi sevišķu mīlestību — bija viņā pašā, tā sakot, jau no dabas, nemākslota un tieša». Bet pēc tam mēs uzzinām, ka jau skolas gados Aleksejs bija «mierīgs un gaišs», «nekad negribēja būt pārāks par citiem», «pārestību viņš nekad neņēma ļaunā» un «savā klasē viņš mācībās vienmēr bija viens no pirmajiem». Vēlāk mēs redzēsim, ka visas šīs rakstura īpašības un izturēšanās īpatnības arī veicina bērna statusa celšanos vienaudžu vidē.

Interesanti mēģinājumi piekļūt bērnu sabiedrības noslēpumiem vērojami Jurija Nagibina apbrīnojami patiesajos stāstos par bērnību.

Vasarnīcu bērņu bariņš vienprātīgi nicina piecus gadus veco Šuriku. Kāds tam iemesls? Jā, iemeslu, izrādās, ir bez sava gala! Pirmkārt, «viņš līdz pretīgumam līdzinājās meitenei. Turklāt šis pīslis, šis memmes dēliņš nekaunējās, visiem dzirdot, prasīties uz podiņa.»

Un tālāk: «Viņš bija tik izlutināts un vecāku, krustmāmiņu, vecomammu un it visu pieaugušo tik ļoti nomaudzīts, ka tas tikai padziļināja mūsu riebumu, kurā netrūka arī greizsirdības.»

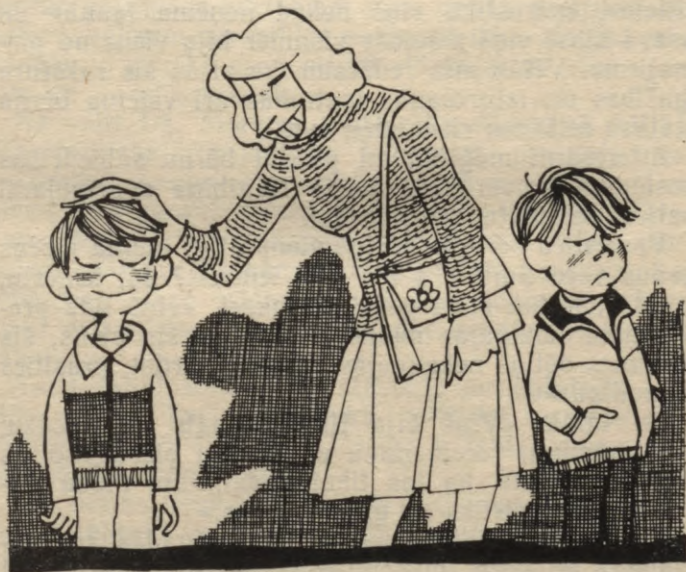
Pieaugušie, kā tas diemžēl bieži atgadās arī bērnudārzā un skolā, puisēna psiholoģisko izolāciju vēl

padziļināja, vienmēr un visur izvirzot viņu citiem bērniem par paraugu. Taču pat bērni lieliski izjūt Fransuā de Larošfuko rūgtajā aforismā ietvertu patiesību: «Mēs brīžam cildinām viena cilvēka tikumus tikai tālab, lai pazemotu otru.»

«Šuriks ir tik skaists, tik mīļš, tik labi audzināts!... Šuriks nekad nezog ābolus, nekāpaļā pa logu, nerāpjas pāri sētām... nekaujas un nesit meitenes, neplēš drēbes, nezaudē sandales... Vārdu sakt, šis puisēlis, kuram piemita visas labās īpašības, bija mums kā mūžīgais pārmetums, un vasarnīcu puiku bars par visiem pazemojumiem atmaksāja viņam ar uzviju.»

Ap zēnu izveidojās tāda atmosfēra, ka pat viņa labās īpašības tika uztvertas kā trūkumi, un tie,

kas sirds dziļumos jūta viņam līdzī, turpināja Šuriku mocīt. Viņi «piederēja pie bara un gribot negribot pakļāvās tā nerakstītajiem likumiem». Galu galā Šuriks nošķīrās no bērnu bara. Un tad nu notika kaut kas pārsteidzošs, kaut kas tāds, kas vedina uz visai drūmām pārdomām un bīstamiem secinājumiem: bars pajuka!

«Maniem draugiem,» stāsta Jurijs Nagibins, «kaut kā pietrūka. Mums bija nepieciešams izstumtais, lai visi pārējie sava pārākuma apziņā piedotu cits citam visus trūkumus.» Taču vispārināt, pieņemt, ka jebkurā grupā nepieciešams izstumtais, nedrīkst nekādā ziņā. Viss atkarīgs no tā, kādā veidā un kādā nolūkā grupa izveidojusies, kas apvieno tās locekļus. Un to mēs, pieaugušie, nedrīkstam aizmirst ne brīdi...

Citā stāstā Jurijs Nagibins apraksta zēnu, kurš atrodas pašā sociālpsiholoģiskās piramīdas virsotnē, — barvedi Loņu. «Viņš bija dzimis barvedis, īsts atamans, un pat pārestības, ko viņš nodarīja, neaptumšoja sirdi. Viņš zināja, ko gribēja, un bez šaubīšanās uzņēmās atbildību, viņam bija vienalga, ko domās citi, viņš nebaidījās no riska un pieņēma bargos medību likumus. Turpretim es piederēju pie tā lielumielā cilvēces vairākuma, kas nekad nezina, ko grib, nekādā gadījumā neuzņemas atbildību, mūžīgi jūt vajadzību it visā meklēt savai rīcībai attaisnojumu, baidās no riska un vairās no mednieku takām, un es zināju savu vietu.»

Kur radusies tik cieša pārliecība, ka pastāv kaut kas tāds, kas automātiski nodrošina cilvēkam noteiktu stāvokli? Manuprāt, runa ir vienīgi par psiholoģisku ilūziju.

Kopš agras bērnības cilvēks apgūst visdažādāko vērtējumu normas un standartus, kas pieņemti gan viņa ģimenē, gan plašākā lokā, ar kuru viņš saska-

ras. Cilvēka iztēlē izveidojas «skaista», «labā», «lab-sirdīga», «gudra» cilvēka etaloni. Mūsu personiskā pieredze šais etalonos izdara individuālos labojumus, kuri nosaka variācijas, ko mēdz dēvēt par gaumi. Tiekoties ar otru cilvēku, mēs viņu it kā samērojam, salīdzinām ar etalonu. Ja modeļi sakrīt, tad viņš mums patīk, ir simpātisks, pievilcīgs. Ja nesakrīt, — nepatīk. Ne vienmēr mēs to apzinā-mies; gan salīdzināšana, gan secināšana norisinās kā dabisks un neizskaidrojams akts.

Pat mūsu simpātijas un antipātijas netieši atka-rīgas no mūsu gaumes, dzīves pieredzes, tikumiska-jiem etaloniem. Tā, piemēram, man «ne no šā, ne no tā» patīk Ivanovs. Taču patiesībā tas nozīmē, ka kaut kādā ziņā viņš atbilst maniem priekšstatiem par cilvēku, kuram vajadzētu man patīkt. Cits jau-tājums, ka es pats to varu arī neapzināties. Tas arī nosaka ilūziju par mūsu tiešo, neizskaidrojamo, spontāno attieksmi pret citiem cilvēkiem. Un ne tikai pret cilvēkiem vien, bet pret visām parādībām, ar ko saskaramies!

Ikvienam no mums apziņā glabājas milzum daudz visdažādāko citu cilvēku vērtēšanas standartu un etalonu. Ja mēs klasificējam cilvēkus pēc vecuma, veidojas standarti «pirmsskolas vecuma bērns», «pusaudzis»; «sieviete bīstamajā vecumā», ja klasi-ficējam pēc tautības, — «krievs», «čigāns», «vācie-tis»; ja klasificējam pēc profesijas, — «mākslinieks», «fiziķis»...

Šādu sarakstu varētu turpināt bezgalīgi. Šie stan-darti parasti nostājas starp konkrēto cilvēku un to, kā mēs uztveram un vērtējam šo cilvēku. «Viņi visi ir tādi» — šī ir viena no visizplatītākajām otra cil-vēka vērtēšanas formulām, kas izraisa ne mazums dažādu, pat traģisku kļūdu cilvēku savstarpējās at-tiecībās.

Noslēgumā citēšu Čārlija Čaplina pārdomas. Tajās ļoti interesanti atspoguļojas tendence veidot savas attiecības ar cilvēkiem, pamatojoties uz vispārīnāto priekšstatu par «aktieri», «rakstnieku» un «mūziķi».

«Ja man jautātu, kādā vīriešu sabiedrībā es gribētu apgrozīties, es droši vien izvēlētos savas profesijas ļaudis. Un tomēr Duglass (Fērbenkss. — J. K.) bija vienīgais aktieris, kas kļuva man par tuvu draugu. Tiekoties ar zvaigznēm Holivudas pieņemšanās, es sāku pret tām izturēties skeptiski. Iespējams, mūsu tur vienkārši bija par daudz. Atmosfēru, kas tur valdīja, grūti nosaukt par draudzīgu; tas drīzāk bija izaicinājums uz sacensību. Cenzdamies pievērst sev uzmanību, cilvēks soļoja kā caur ierindu, un pār viņa galvu bira dzelīga kritika. Nē, zvaigznes starp zvaigznēm dod maz gaismas un siltuma.

Rakstnieki ir jauki cilvēki, taču viņi nav no tiem, kas labprāt kaut ko atdod citiem. Viņi nemīl dalīties ar citiem savās zināšanās. Savu bagātību viņi parasti paslēpj savu grāmatu sējumos. Zinātnieki varētu kļūt par brīnišķīgiem draugiem, taču jau viņu parādīšanās viesistabā paralizē visas jūsu domas. Mākslinieki lielākoties ir neiedomājami garlaicīgi — vairums no viņiem cenšas jūs pārliecināt, ka viņu stiprā puse ir filozofija, nevis māksla. Dzejnieki, nepšaubāmi, ir izcili cilvēki, — viņi ir patikami, iejūtīgi un spēj būt lieliski biedri. Un tomēr man liekas, ka visvieglāk ir draudzēties ar mūziķiem. Manuprāt, nav nekā jaukāka un aizkustinošāka par simfonisko orķestri. Romantiski apgaismotās nošu pultis, instrumentu noskaņošana un pēkšņais klusums, kas iestājas, uznākot dirigentam, it kā apliecina, cik sabiedriska, darbībā vienota ir viņu māksla.»

Jā, tas ir subjektīvs vērtējums, kas stāv tālu no patiesības... Tā ir! Un tomēr kādam konkrētam

vēkam šāds vērtējums šķiet pareizs, un viņš bieži vien gluži neviļus tam arī pakļaujas. Droši vien ikvienam no mums derētu laiku pa laikam sarīkot inventarizāciju savās ētisko un estētisko etalonu krātuvēs: izlobīt tos no aizspriedumu čaulas, atmest tādus etalonus, kas novecojušies ...

Polārie profili

Čārlza Darvina brālis angļu zinātnieks Frānsiss Galtons bija neparasti vispusīgs cilvēks. Viņš ne tikai ieviesa daktiloskopiju Skotlendjardā, nodibināja eigēnikas biedrību, kas aicināja pievērsties «cīlvēces pavairošanai uz zinātniskiem pamatiem», un uzrakstīja grāmatu «Par talanta iedzimtību», bet izgudroja arī «komplekso fotogrāfiju». Nē, ne to, iztēles radīto, par kuru runājām iepriekš, bet gluži reālu fotogrāfiju. Esmu šādas fotogrāfijas redzējis senā psiholoģijas grāmatā. Tur, piemēram, atrodams noziedznieka «dzimtsportrets», ko veido astoņu noziedznieku «kompleksais portrets»: drūms, caur pieri vērsts skatiens, izvirzīts apakšžoklis, uz priekšu izbīdīts zods. Brr! Vai arī slimnieka portrets, kas veidots no sešiem atsevišķiem attēliem ...

Šādā fotogrāfijā sakritīgie vaibsti tiek izcelti, bet nesakritīgie vaibsti — vājināti. Tādā portretā konkrētu cilvēku sazīmēt ir grūti. Toties tipiskās, raksturīgās īpašības izceļas visai reljefi. Kaut ko līdzīgu, tiesa gan, vispārinātākā «ideālā objekta» formā iegūstam sociālpsiholoģijā, ja, izmantojot dažādas metodes, cenšamies raksturot īpašības, kas piemīt «zvaigznēm», «atzītajiem» un «izolētajiem».

Reiz es palūdzu simt bērnodārzu audzinātājas raksturot vispopulārāko bērnu viņu grupā, sniegt «zvaigznes» psiholoģisko portretu, kā arī tāda gru-

pas locekļa portretu, kuru bērni nekad neizvēlas, t. i., «izolētā» portretu. Citiem vārdiem sakot, viņiem vajadzēja atveidot savas grupas sociālpsiholoģisko polaritāšu profilus... Pēc tam šādā ceļā iegūtos datus apstrādāja: apkopoja atbildes, aprēķināja procentus un izdarīja secinājumus. Tiesa, mēs rēķinājāmies ar to, ka esam saņēmuši nevis vienkārši «zvaigznes» vai «izolētā» portretu, bet nepārbaudītu portretu, ko veidojuši cilvēki, kas nevar būt objektīvi.

Pārbaude ir nepieciešama. Pat ļoti. Dažādi pedagogi vienu un to pašu bērnu raksturo visai atšķirīgi. Ja runa ir par izciliem bērniem («izciliem» gan viena, gan otra pola virzienā), pastiprinās tā dēvētā oreola ietekme: labajiem un iemīļotajiem bērniem viss tiek atzīts par labu, turpretim «rūpju bērniem» pat viņu labās īpašības reizēm tiek uzskatītas par trūkumiem. Lai vājinātu «oreola ietekmi», noder reitings. Izmantojot šo paņēmieni, cilvēku neatkarīgi cits no cita vērtē vairāk kompetenti tiesneši.

Visspožāk «zvaigznes» atmirdz radošās rotaļās. Tās labāk par visiem prot noorganizēt rotaļu, izdomā aizraujošus sižeta pavērsienus, labprāt uzņemas dažādas lomas. Un tā nav nejaušība. Bērnu dienu rotaļām ir ārkārtīgi liela nozīme visā cilvēka attīstībā. Tieši rotaļā šī attīstība galvenokārt arī norisinās.

«Rotaļā,» teicis Ļevs Vigotskis, «bērns vienmēr paceļas augstāk par savu vidējo vecumu, pārspēj savu parasto izturēšanos, viņš it kā par galvas tiesu pāraug pats sevi. Rotaļā kā palielināmā stikla fokusā sakoncentrējas visas attīstības tendences; rotaļājoties bērns it kā cenšas izdarīt lēcieni pāri savam parastajam izturēšanās līmenim.»

Ne velti pedagogi un psihologi pēc tā, kā bērns rotaļājas, spriež gan par viņa prāta, gan par gribas,

gan par visas personības attīstību kopumā. Garīgi atpalikušie bērni vai bērni, kuru attīstībā ir traucējumi, vispār nespēj iekļauties tādās rotaļās, kur vajag iedzīvoties tēlā, kur koka nūjiņu nepieciešams «pārvērst» straujā rikšotājā, bet ar kājām gaisā apgrieztu soliņu — kosmosa kuģī.

Tātad «zvaigznes» ir visvairāk attīstītie grupas locekļi. Taču tā nav viņu vienīgā atšķirība. Šie bērni vienmēr ir kārtīgi, sabiedriski, draudzīgi. Daudziem no viņiem ir labas mākslinieciskās dotības un... pievilcīga āriene.

Cauri «zvaigžņu» oreola mirgai raksturojumos pavīd arī norādes uz mazo līderu negatīvajām īpašībām. «Zvaigznes» nav bez plankumiem! Viņu vidū ir gan iedomīgas, gan valdonīgas, gan pārlieku komandēt mīlošas, gan arī reizēm nepaklausīgas personas. (Ar vienu no tādiem maziem despotiem jau iepazināties. Viņam Vasja atdeva savu komonautu.) Vai te nav meklējami pirmsākumi necieņai pret kolektīvu, iedomībai un citiem nesimpātiskiem vaibstiem, kas vērojami skolas un ne tikai skolas aktīvistu vidū un kas, protams, neizzūd līdz ar skolas pabeigšanu.

Taču tie bērni, kas ieņēmuši līdera stāvokli bērnu dārzā, ne vienmēr skolā kļūst par teicamniekiem un aktīvistiem. Bieži vien bērns, kas pieradis pie vienaudžu pielūgsmes, skolā nespēj noturēties tādā pašā līmenī, un tad veidojas tipiska aina: bērns kļūst kaprīzs, noslēgts, ļaunojas uz visu pasauli... Pamazām šāds cilvēks var nonākt pašā piramīdas pakājē.

Bet kāds ir to bērnu profils, kas tur atrodas jau kopš bērnu dārzā laikiem? Vispirms, pēc audzinātāju domām, tie ir kaušļi un mutes bajāri, sūdzmaņi un skopuļi, tiepšas un untumnieki, netīreļi un klusētāji. Viņi ne vien paši nemīl un neprot rotaļāties, bet arī traucē to darīt citiem... Šo bērnu vidū ir arī spē-

jīgi, atjautīgi bērni, un tomēr vienaudži viņus nemil. Bet varbūt pirmām kārtām viņus nemil pašas audzinātājas?

Kad Lidijas Božovičas laboratorijā tika pētīts, kādā ziņā stāvoklis, ko skolēns ieņem klasē, atkarīgs no dažādām viņa personības īpašībām un izturēšanās īpatnībām, «oreola ietekme» ar reitinga palīdzību tika likvidēta. Par katru no skolēniem tika runāts ar desmit klases biedriem un desmit pieaugušajiem — tuviem radniekiem, audzinātājiem, priekšmetu skolotājiem. Ja no divdesmit aptaujātajiem sešpadsmit atzina, ka bērnam piemīt attiecīgās rakstura īpašības, tika pieņemts, ka tās viņam ir tipiskas. Pēc tam ar matemātiskās statistikas palīdzību tika noteikts, kāda nozīme ir katrai no šīm īpašībām, kā tās ietekmē skolēna stāvokli klasē.

Rezultātu salīdzinošā analīze parādīja, ka ir tādas īpašības, kas jebkurā vecumā paaugstina cilvēka stāvokli personību savstarpējo attiecību sistēmā. Tā, piemēram, gandrīz visām «zvaigznēm» augstu novērtēts ārējais izskats: tās ir glītas, tīrīgas un kārtīgas. Visos vecuma posmos liela nozīme ir sekmēm mācībās, tam, cik skolēns uzmanīgs un aktīvs stundās, cik apzinīga viņa attieksme pret mācībām. Visās klasēs augstu tiek vērtēta draudzīga izturēšanās, gatavība dalīties ar savām lietām, ticība saviem spēkiem.

Skolēniem, kuri kolektīvā atrodas nelabvēlīgā stāvoklī, visās vecuma grupās raksturīgi šādi rādītāji: uzmanības trūkums stundās, sabiedriskā pasivitāte, vienaldzīga attieksme pret kolektīva interesēm, izvairīšanās no darba.

Kā redzam, īpašību, kas visos vecuma posmos nosaka bērna vietu savstarpējo attiecību sistēmā, nav nemaz tik daudz.

Pirmajā klasē «zvaigžņu» raksturojumā vislielākā nozīme ir tādām īpašībām kā skaists izskats, piederība pie klases aktīva, gatavība dalīties ar savām lietām un saldumiem. Otrajā vietā šai vecumā izvirzās sekmes mācībās un attieksme pret mācībām, kā arī īpašības, kas raksturo attiecības ar vienaudžiem. Trešajā vietā (zēniem) ir fiziskais spēks.

«Netikamo» pirmklasnieku raksturīgākās īpašības ir nepiederība pie klases aktīva, nevižīgums, vājas sekmes un slikta uzvedība, bieža draugu mainīšana, draudzēšanās ar disciplīnas pārkāpējiem, raudulība.

Vārdu sakt, pirmo klašu skolēni savus vienaudžus pārējo vidū izceļ galvenokārt to īpašību dēļ, kuras viegli pamanāmas un kurām visbiežāk pievērš uzmanību arī skolotāji.

Trešajā klasē «atzīšanas» formulas nedaudz mainās. Lai gan arī šajā klasē pirmajā vietā ir skaists izskats un sabiedriskā aktivitāte, taču šo pazīmju saturs ir cits. Te bērni biedru ciena nevis vairs par to, ka skolotājs uzdevis viņam sabiedrisko darbu, bet gan par viņa patiesajām organizatora dotībām un sabiedrisko aktivitāti. Mazliet paradoksāli var likties arī tas, ka bērna izvirzīšanu vienā no pirmajām vietām nosaka viņa «rotaļāšanās» māka, kas tik augstu tika vērtēta bērnudārzā, bet pirmajā klasē bija atstāta bez ievēribas.

Turpretim rādītāji, kas saistīti ar sekmēm mācībās, trešajā klasē aizvirzās otrajā vietā. Trešo vietu ieņem tādas personības īpašības kā patstāvība, pašpalāvība, godīgums.

«Netikamo» trešās klases skolēnu vērtējumā pirmajā vietā izvirzās sabiedriskā pasivitāte, par kuru bērni spriež pēc tā, ka klases biedrs nekad netiek ievēlēts aktīvā. Tātad — pēc gluži ārēja kritērija. Otrajā vietā ir tādi rādītāji: «izvairās no darba» un «bez atļaujas ņem citu lietas».

Turpretī sestās klases skolēniem pirmajā vietā ir sekmes mācībās, uzticība draudzībā, prasme glabāt noslēpumus. Psihologi ievērojuši, ka prasmi glabāt noslēpumus, kas saistīta ar vajadzību pēc dziļas garīgās saskarsmes, pusaudži vērtē tik augstu, ka «nodēvības» dēļ bez žēlastības pārtrauc ilggadēju draudzību.

Ne velti igauņu zinātnieks Orns, pētot savstarpējās attiecības klasē, izmantoja šādu izvēles kritēriju: «Kam tu uzticētu savus noslēpumus?».

Otrajā vietā sestās klases skolēniem ir savstarpējās attiecības ar vienaudžiem. Un tikai trešajā vietā izvirzās ar izskatu saistītie rādītāji. Interesanti atzīmēt, ka pusaudži ārkārtīgi augstu vērtē šādu

«īpašību»: «dod norakstīt». Viņiem tas acīmredzot ir savdabīgs biedriskuma rādītājs.

Sestajā klasē «netikamo» tipiskākā īpašība ir «uzmanības trūkums stundās». Paskatīsimies vērīgāk — nevis nesekmība pati par sevi, bet drīzāk gan atieksme pret biedriem: stundās traucē mācīties. Ot-rajā vietā — īpašības, kas traucē saskarsmi: «strīdas par katru nieku», «ir rupjš».

«Netikamie» devītās klases skolēni visbiežāk ir nevēriģi pret mācībām, traucē citiem stundās utt. Vecāko klašu skolēni bargi nosoda norakstīšanu. Tas ir viens no galvenajiem rādītājiem, kas raksturo «netikamos» bērnus.

Joprojām nezaudē nozīmi arī tās īpašības, kas saistītas ar saskarsmi. Tiesa gan, tās atvirzās trešajā vietā. Pirmajā vietā atkal ir tādas īpašības kā skaistums, tīrība, kārtības mīlestība, fiziskais spēks (zēniem). Atkal augstu tiek novērtēta sabiedriskā aktivitāte. Ievērojamu nozīmi sāk iegūt biedra personības īpašības.

Šī pētījuma autore Anna Cencipere atzīmē vēl kādu interesantu faktu: «Lai iekarotu labvēlīgu stāvokli vienaudžu vidū, bērnam nepieciešamas daudzas pozitīvas īpašības, turpretim, lai nokļūtu nepopulāro vai pat izolēto skaitā, pietiek tikai ar vienu vai divām negatīvām iezīmēm.» Gluži kā sakāmvārdā «Viena veca ola samaitā visu virumu!»

Arī šī rūpīgā un sarežģītā pētījuma noslēgumā sakāmvārds ir īsti vietā.

Uz mūsu zinātni, kas ir vishumānākā no visām zinātnēm, visvairāk var attiecināt Baratinska vārsmas:

Mēs vēriģi uz dzīvi veramies,
Uz lietām, ļaudīm un uz asniem,
Un brīnumaino alkstam sasniegt:
Kāds gara auglis zinībkokā briest?

Ko tūkstošgadēs apjauš modrās acis?
Prāts lepnīgais ko beidzot saprast spēs
It visu pieredžu un domu virsotnēs?
Nu, ko? — To sakāmvārds kāds māca.¹

Jāteic, ka Makarenko lieliski saskatīja, kādas briesmas sevī slēpj krasa attiecību polarizācija kolektīvā, kurā vieni vienmēr tikai komandē, bet otri — vienmēr pakļaujas. Un viņš atrada izeju no šāda stāvokļa.

«Divdesmit trešā gada pavasarī,» viņš raksta «Pedagoģiskajā poēmā», «kolonijas vienību sistēma kļuva ievērojami komplicētāka. Patiesību sakot, tas bija mūsu kolektīva vissvarīgākais atklājums visos kolonijas pastāvēšanas trīspadsmit gados. Vienīgi tas ļāva mūsu vienībām saliedēties īstā, ciešā, vienotā kolektīvā, kur pastāvēja darba un organizatoriskā diferenciacija, kur valdīja kopsapulces demokrātija, kur pavēlēja un pakļāvās biedrs biedram, bet kur neizveidojās aristokrātija — valdošā kasta.

Šis atklājums bija — komplektētās vienības jeb grupas.»

Katrs kolonists zināja savu pastāvīgo vienību, kurai bija pastāvīgs komandieris. A. Makarenko norāda, ka šāda «grupa ir pagaidu vienība, kuru komplektē augstākais uz vienu nedēļu un kurai tiek dots neliels konkrēts uzdevums». Tādējādi kolonisti vienmēr nonāca jaunā vienībā un jaunā lomā.

«Pastāvot šādai sistēmai, lielais vairums kolonistu dabūja pildīt ne vien darba, bet arī organizatoriskās funkcijas,» turpina Makarenko. «Tas bija ļoti svarīgi, turklāt tas bija tieši tas, kas vajadzīgs komunistiskajai audzināšanai. [...] Vienības komandieris strādāja grupā kā vienkāršs ierindnieks un

---

¹ Atdzejojis J. Butūzovs.

darba laikā bija pakļauts grupas komandierim, bieži vien savas vienības loceklim. Tā kolonijā izveidojās sarežģīta pakļautības ķēde, kurā atsevišķam kolonistam nebija iespējams nedz sevišķi izcelties, nedz pacelties pāri kolektīvam.»

Ļoti žēl, ka Makarenko izgudrojums nav guvis plašu izmantojumu mūsu pedagogijā.

Taču ne tikai cilvēka personiskās īpašības nodrošina viņam zināmu stāvokli grupā. Daudz kas atkarīgs arī no pašas grupas, no to prasību līmeņa un rakstura, kuras personībai tiek izvīzītas grupā. Bieži vien gadās novērot arī, teiksim, šādu parādību. Cilvēks savā kolektīvā ieņēmis augstu stāvokli: labi mācījies, bijis laipns pret biedriem, nekad nav rupji izturējies pret skolotājiem, izpildījis viņu uzdevumus. Tad pēkšņi šis cilvēks nonācis citā klasē, kur ir atšķirīga «vērtīborientācijas» sistēma. Tie, kas ceļ stundā roku, te skaitās izlēcēji, tie, kas nevēlas piedalīties kautiņā, — zaķpastalas un memmes dēliņi, bet pieklājīga izturēšanās pret vecākiem cilvēkiem tiek uzskatīta par pielīšanu, laikā nodots sacerējums, ja citi savējos vēl nav nodevuši, — par nodevību.

Protams, ja šādā klasē sarīkotu eksperimentu, tad skolēns, kurš iepriekšējā kolektīvā skaitījies «zvaigzne», tagad varētu izrādīties «izolētā» lomā. Lai atgūtu savu līdzšinējo stāvokli, viņam būtu jāmaina izturēšanās (šoreiz uz slikto pusi!) un jāpieņemojas «grupas standartam», kas pieņemts šādā klasē. Ir, protams, vēl viens ceļš, proti, jāmaina «grupas standarts». Bet, lai to izdarītu, nepieciešams rūpīgs pedagoģiskais darbs.

Un tā nu jāsecina, ka no «tele» nekas nav palicis pāri. Cilvēka stāvoklis grupā atkarīgs no gluži reāliem un izzināmiem faktoriem, no viņa personiskajām īpašībām un grupas īpatnībām.

cilvēkam šāds vērtējums šķiet pareizs, un viņš bieži tījumos. Tie jāvērtē tāpat, kā mēs vērtējam jebkuru statistikas datus. Mēs nekad nedrīkstam aizmirst, ka cilvēks nav negatīvo un pozitīvo faktoru summējums un ka pozitīvie faktori ne vienmēr ietekmē viņa pakāpšanos sociālpsiholoģiskajā piramīdā, bet negatīvie faktori — kritumu. Konkrētais cilvēks ir neizmērojami sarežģītāks un garīgi bagātāks par vissarežģītākajām shēmām vai formulām. Jebkuri pētījumi parāda vienīgi galvenās tendences. Bet dzīvē... Dzīvē brīžiem notiek tā, ka viens otrs viņa trūkumu dēļ tiek mīlēts vairāk nekā cits viņa labo īpašību dēļ...

Šifra atminējums jeb Pirmais «un tomēr»

Ģenētikā pastāv jēdziens «saistītie gēni». Tie lokalizēti vienā hromosomā, piemēram, dzimumhromosomā, un šai gadījumā nosaka tādu pazīmju rašanos, kas saistītas ar dzimumu. Visai nepatīkama šādas pazīmes izpausme ir hemofīlija (asiņu sarecēšanas spējas samazinājums), kas saistīta ar sievišķo X hromosomu. Traucējošs ir arī daltonisms jeb daļējais krāsu aklums, kad cilvēks neatšķir sarkano krāsu no zaļās krāsas (daltoniķis nevar vadīt ne kuģi, ne lidmašīnu, ne arī automašīnu). Tā ir pazīme, kas saistīta ar vīrišķo Y hromosomu. Tas viss sīki pastāstīts grāmatās un rakstos par ģenētiku.

Es šīs parādības atcerējos sakarā ar faktoriem, kas nosaka cilvēka stāvokli grupā. Iespējams, tomēr pastāv kādas pārmantotas vai iedzimtas pazīmes, kas nosaka, kādu stāvokli cilvēks var ieņemt sociālpsiholoģiskajā piramīdā.

Pirmais uz tādas pazīmes lomu pretendē cilvēka izskats. Protams, arī tas ir «sociāls» jēdziens. Pa-

reizāk sakot, mēs cilvēkus uzlūkojam caur sabiedriski izveidotās gaumes un skaistuma etalona prizmu. Vēl no skolas laikiem mēs atceramies klasisko piemēru no Nikolaja Černiševska darba par smalko un trauslo sabiedrības skaistuli, kura lauciniekam šķiet visai neizskatīga, pat atstāj nepatīkamu iespaidu, jo viņš pieradis «kalsnumu» uzskatīt par slimīguma vai «sūra likteņa» pazīmi. Bet nesen es dzirdēju, kā viena jauna sieviete teica otram, ka pērnvasar viņai bijuši «moderni atslēgas kauli». Liekas, viņa jokojas, taču tikpat labi varēja to sacīt arī nopietni, jo iepriekšējā sezonā par modes likumdevēju tika uzskatīta kinoaktrise, kurai šī sieviete bija līdzīga un kura uz laiku bija kļuvusi par skaistuma etalonu...

Tomēr pastāv arī «mūžīgie» priekšstati par skaistumu — tādas pazīmes, kuras ikvienam liek piekrist, ka *A* ir skaistāks par *B*. Ja visi pārējie nosacījumi būs vienādi, *A* droši vien tiks izraudzīts pirmām kārtām. Tas izpaužas jau pirmsskolas vecuma grupā... Bet kā ir skolā? Pēc tikko aplūkotajā pētījumā iegūtajiem datiem, pirmās, trešās un sestās klases «zvaigznes» bija skaistas. Un šai sakarībā mums atkal jāatgriežas pie Iļjas Zvereva grāmatas «Tautvaldības dienas», kur stāstīts par to, ka trīs spēkavīri saskrējās pie otrā sola, kur «sēdēja klases pirmā skaistule un apmēram trīsdesmit sestā skolniece Aņa Kozloviča» (izcēlumi mani. — *J. K.*), un ka viņa pēc tam saņēma tikai septiņas izvēles». Bet «smukulītis Seva», kuram bija «teļa skropstas» un kuru Jurka, visiem dzirdot, ķircināja: «Tu esi dumjš kā zābaks», — ieguva 15 izvēles.

Šādā veidā rīkojas ne tikai skolēni... Pat cienjami zinātnieki no Akadēmijas pilsētiņas, kā redzējām, dod priekšroku vadītājam ar imponantu ārieni. Tā notiek joprojām, lai gan jau pagājušajā gadsimtā izcili rakstnieki romantiķi pierādīja, ka aiz skaistas

čaulas dažkārt slēpjas melna dvēsele, bet Kvazimodo krūtīs pukst maiga un mīloša sirds... Šis pretstats mums visiem labi pazīstams. Mēs nereti sakām: «Neglīts, bet simpātisks», «Neglīts, bet pievilcīgs» vai arī «Seja skaista, bet ļauna, atbaidoša». Un tomēr mēs visai bieži savu attieksmi pret cilvēku veidojam, pamatojoties uz pirmo iespaidu, tā tad gandrīz pilnībā esam šī cilvēka ārējā izskata un uzvedības manieru varā. Bet kas tad ir šis «pirmais iespaids»?

«Pirmajā tikšanās mirklī,» saka Francis Ferfels, «jauna persona atstāj uz mums iespaidu, kurā kā šifrētā telegrammā visā pilnībā ietverta mūsu nākamā attieksme pret viņu. Lai arī kas notiktu vēlāk, daudz gaišākā stundā, tomēr pirmajā mirklī mēs vēl nespējam izzināt šī iespaida šifru.»

Tagad pie šī pirmā iespaida šifra atminēšanas stājušies sociālpsihologi. Ļeņingradas zinātnieks Aleksejs Bodaļevs sarīkoja šādu eksperimentu. Grupai, kas sastāvēja no četrpadsmit cilvēkiem, tika paziņots, ka telpā, kur viņi atrodas, vairākas reizes ienāks nepazīstams cilvēks. Grupai tika izvirzīts uzdevums uzmanīgi vērot šo cilvēku un ikreiz pēc viņa aiziešanas uzrakstīt, kādus iespaidus viņš izraisījis. «Nepazīstamā cilvēka» lomā uzstājās divdesmit gadus vecs vīrietis ar aktiera dotībām. Viņa loma, kā mēs redzēsim, nebija no vieglajām.

Pirmajā reizē viņš pavēra auditorijas durvis, pārlaida visiem eksperimenta dalībniekiem skatienu, it kā meklētu kādu, un, klusi pateicis «Piedodiet!», pievēra durvis... Nākamajā reizē «nepazīstamais» iegāja telpā un ar mierīgu sejas izteiksmi, rokas pie sāniem piespiedis, īsu mirkli pastāvēja pie galda. Trešajā reizē viņš izturējās aktīvāk: pastaigājās starp solu rindām, ielūkojās kāda studenta piezīmēs, padraudēja ar pirkstu meitenei, kura šai brīdī

grasījās sarunāties ar blakussēdētāju, palūkojās pa logu un aizgāja. Pēc trim minūtēm (tāds intervāls bija starp visām reizēm) «nepazīstamais» atkal atgriezās auditorijā un ļoti meistarīgi sāka lasīt Mihalkova fabulu, līdz viņu pēc mirkļa pārtrauca. Savas pēdējās parādīšanās laikā jaunais cilvēks sniedza piecas minūtes ilgu interviju: klātesošie drīkstēja uzdot viņam dažādus jautājumus, izņemot tādus jautājumus, uz kuriem atbildot vajadzētu tieši raksturot savas personības iezīmes.

Pa visām piecām tikšanās reizēm kopā eksperimenta dalībnieki nepazīstamo redzēja mazliet ilgāk par deviņām minūtēm. Viņu atbildes tika iedalītas vairākās grupās: fiziskā veidola, ekspresijas, ārējā izskata, iekšējā noskaņojuma un personības īpašību raksturojumi. Īpaša vieta tika ierādīta tiem atzinumiem, kas raksturoja attieksmi, ko eksperimenta dalībniekos bija izraisījis svešinieks.

Pēc pirmās desmit sekunžu ilgās tikšanās tika izteikti iespaidi, kas skāra galvenokārt nepazīstamā cilvēka izskatu un apgērību. Taču pēc katras nākamās reizes palielinājās to izteikumu skaits, kas attiecās uz viņa garīgajām īpašībām.

Turklāt izrādījās, ka cilvēkiem ir nosliece pirmoreiz ieraudzītu cilvēku vērtēt pēc dažādām pazīmēm. Viena daļa vairāk runā par ārējo izskatu, citi — par apgērību, vēl citi — par mīmiku un pozu vai pat žestikulāciju, gaitu, dikciju. Dažādi pēc ievirzes un satura pilnīguma bija tie izteikumi, kuros tika spriests par svešinieka varbūtējām garīgajām īpašībām. Daļa eksperimenta dalībnieku domāja, ka svešinieks ir laipns cilvēks, citiem bija licies, ka viņš ir sabiedrīks, vēl citi piedēvēja viņam atklātību...

Tikpat daudzveidīga bija arī attieksme, ko eksperimenta dalībniekos bija izraisījis jaunais paziņa. Seši cilvēki no četrpadsmit dalībniekiem atzina, ka

viņš ir simpātisks, atstāj labu iespaidu, ir patīkams. Uz diviem cilvēkiem svešinieks bija atstājis nepatīkamu iespaidu. Viens no eksperimenta dalībniekiem sacīja, ka «simpātijas viņš nemodina, taču arī anti-pātijas neizraisa». Pārējie savu attieksmi neizpaua.

Redziet nu, cik dažādi mēs uztveram pat gluži svešu cilvēku! Bieži vien šis vērtējums nav tik daudz atkarīgs no uztveres objekta kā no tā cilvēka personības, kas uztver, no viņa tendences saskatīt cilvēkā vienu un neievērot kaut ko citu.

Ne velti šī pētījuma autoram nāca prātā Rasula Hamzatova dzejolis:

«Par cilvēku šo teikt ko vari tu?»

Draugs atbild, plecus paraustījis:

«Es neko *labu* sacīt nevaru,

Ar viņu kopā neesmu bijis.»

«Par cilvēku šo teikt ko vari tu?» —

Es citam biedram uzprasīju.

«Es neko *sliktu* sacīt nevaru,

Ar viņu kopā neesmu bijis.»¹

(Vārdus izcēlis A. Bodaļevs)

Maksims Gorkijs ir teicis: «Nekad netuvojies cilvēkam, domājot, ka viņā vairāk slikta nekā laba.»

Reizēm tiek uzskatīts, ka pirmais iespaids ir vispareizākais. Tikko aprakstītā pētījuma rezultāti liecina par ko citu. Tie parāda, ka cilvēki nopietni kļūdās pat tad, kad viņiem īpaši uzdots novērot, lai pēc tam varētu izveidot psiholoģiski pareizu cilvēka portretu. Tā notika ar eksperimenta dalībniekiem, kuriem, pamatojoties uz pirmo iespaidu, vajadzēja novērtēt nepazīstama cilvēka personības iezīmes.

Jūs teiksiet, ka tas ir pārāk riskanti. Protams! Bet vai gan mēs ik dienas neriskējam tieši tāpat?

¹ Atdzejojis J. Butūzovs.

Tomēr izrādās, ka vienu no personības īpašībām, kura šoreiz mūs interesē visvairāk, izdodas uzminēt diezgan precīzi. 75 procenti eksperimenta dalībnieku pēc pirmā iespaida pareizi nosauca tās svešinieka personības iezīmes, kurās izpaudās viņa attieksme pret citiem cilvēkiem. Jā, šai ziņā mēs esam sevišķi jūtīgi un vērīgi. Ar pārējo personības iezīmju uzminēšanu eksperimenta dalībniekiem veicās daudz sliktāk...

Citā eksperimentā tika pētīts, kā saistīts cilvēka ārienes un viņa psiholoģisko īpašību vērtējums. Iz-mantojot epidiaskopu, studentiem demonstrēja cilvēku seju fotouzņēmumus. Pēc pusminūti ilgas aplūkošanas eksperimenta dalībniekiem bija jāsniedz attēlā redzētā cilvēka izskata un psiholoģisko īpašību vērtējums: «patīk», «nepatīk», «atstāj vienaldzīgu». Izskata un psiholoģisko īpašību vērtējums varēja vai nu sakrist, vai nesakrist, Tā, piemēram, varēja sacīt, ka izskats «patīk», bet psiholoģiskās īpašības «nepatīk» vai «atstāj vienaldzīgu». Noskaidrojās, ka vairumā gadījumu vērtējums sakrīt. Ja patīk cilvēka seja, tad pievilcīga šķiet arī viņa iekšējā pasaule.

Šī interesantā pētījuma autors Viktors Panferovs savu galveno secinājumu formulē šādi: psiholoģisko īpašību vērtējums pirmajos saskarsmes mirkļos 84 procentos gadījumu pamatojas uz ārējā izskata vērtējumu, izriet no šī vērtējuma un ar to tiek regulēts. Izrādās, ka vienu un to pašu seju daudzi cilvēki bieži vien uztver vienādi. Acīmredzot arī te pastāv zināmi etaloni un standarti, kas ļauj, pamatojoties tikai uz ārējo izskatu, vienam cilvēkam piedēvēt labsirdību, patiesīgumu, nopietnību, bet otram — cietsirdību, godkāri un vieglprātību...

Tas, kā mēs uztveram otra cilvēka seju, atkarīgs no mums pašiem — no mūsu noskaņojuma, piere-

dzes un pat no profesijas. Tajā pašā laboratorijā, piemēram, pētīja, kā cilvēku sejas uztver... taksometru šoferi.

Eksperimenta dalībniekiem (40 profesionāliem šoferiem no kāda Ļeņingradas taksometru parka un tikpat daudziem šoferiem, kas nestrādā taksometru parkā) parādīja diafilmu ar 16 kadriem, kuros bija redzamas divas vīriešu un divas sieviešu sejas. Pēc tam šoferiem vajadzēja atbildēt uz jautājumu: «Ko jūs redzējāt uz ekrāna?»

Izrādās, ka taksometru šoferi daudz biežāk nekā citi spriež par cilvēku, pamatojoties uz iespaidu, ko atstāj viņa seja: patīkams vai nepatīkams, simpātisks vai nesimpātisks. Viņi biežāk par citiem sniedz vispārīnātu personības vērtējumu: labs cilvēks, slikts cilvēks, kārtīgs cilvēks, noziedznieks. Pēc sejas viņi mēģina noteikt arī cilvēka profesiju.

Nekā pārsteidzoša tur nav. Taksometru šoferiem, pamatojoties uz ļoti īslaicīgu paziņanos ar pasažieri, nākas izvēlēties savas izturēšanās taktiku, no kuras atkarīgi gan viņu darba ētiskie, gan arī ekonomiskie rādītāji. Domāju, ka līdzīgi dati tiktu iegūti, iesaistot eksperimentā arī citu profesiju pārstāvjus, piemēram, oficiantus, konduktorus, pārdevējus.

Iespējams, ka, izraugoties kandidātus tādiem amatiem, kuros nepieciešama māka rast kontaktus ar daudziem cilvēkiem, būtu jāņem vērā cilvēku spēja ātri uztvert kaut vai dažas, pašas vispārīgākās otra cilvēka psiholoģiskās īpašības. Varbūt tieši šai spējā arī meklējams viens no būtiskākajiem psiholoģiskā takta komponentiem?

Taisnību sakot, veidojas dīvaina aina: no vienas puses, lai iepazītu cilvēku, ar viņu kopā jāapēd sāls-puds, bet, no otras puses, jau no pirmā acu uzmetiena iespējams uzminēt tik daudz...

Droši vien «sālsputi», kurus apēdam kopā ar visdažādākajiem cilvēkiem, neiet zudumā: pakāpeniski un nemanot uzkrājas un tiek noguldīti atmiņas krātuvēs vispārināti tēli, tādas raksturīgas ārējā izskata īpatnības, kurām visbiežāk atbilst noteiktas personības īpašības. Pirmās tikšanās brīdī notiek salīdzināšana. Iedarbojas mehānisms, kuru zinātne vēl nav atšifrējusi, un mēs intuitīvi, no pirmā acu uzmetiena kaut ko jau noprotam par mūsu jaunā paziņas iekšējo pasauli, bieži vien samērā precīzi uzminam, prognozējam, kā tālāk attīstīsies mūsu savstarpējās attiecības. Pārsteidzoši ir nevis tas, ka šī nojauta izrādās nepilnīga un neprecīza, bet gan tas, ka šāda minēšana vispār iespējama.

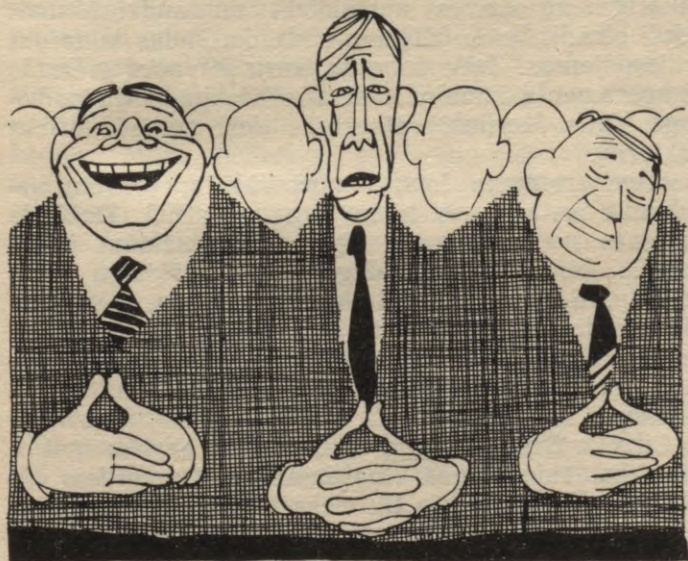
Tas viss attiecas uz vienu no «saistītajām» īpašībām, uz izskatu, taču ir vēl kāda, iespējams, daudz būtiskāka pazīme, un tas ir temperaments.

Vienādojums ar četriem nezināmajiem jeb Otrs «un tomēr»

Temperaments pieskaitāms pie tiem psiholoģijas jēdzieniem, kas zināmi ikvienam. Raksturojot savus paziņas, mēs lietojam dažādu temperamenta tipu nosaukumus — par vienu mēs apgalvojam, ka viņš ir «tipisks holerīķis», otru dēvējam par «sangviniķi», trešo — par «flegmatiķi», ceturto — par «melanholiķi». Arī sevi mēs parasti piepulcējam pie kādas no šīm četrām kategorijām. Reizēm studentu auditorijā, runājot par temperamentu, es sarīkoju vienkāršu eksperimentu. Lūdzu, lai paceļ roku tie studenti, kuri uzskata sevi par holeriķiem, pēc tam to pašu palūdzu varbūtējiem sangviniķiem utt. Izrādās, visbiežāk cilvēki sevi uzskata par holeriķiem vai sangviniķiem. Flegmatiķi gadās retāk, un ir

pavisam maz tādu, kas ir ar mieru sevi atzīt par melanholiķi.

Lekcijas gaitā students uzzina, ka nav nē labu, ne sliktu temperamentu, ka, pamatojoties uz jebkuru temperamentu, iespējams sevī ieaudzināt visdažādākās personības iezīmes un ka arī diženu cilvēku vidū sastopami visi četri temperamenta tipi: Krilovs un Kutuzovs bija flegmatīki, Puškins un Suvorovs — holerīki, Ļermontovs un Napoleons — sangviniķi, bet Gogolis un Čaikovskis — melanholiķi. Turpat lekcijas laikā studenti bez pūlēm nosaka, kādu klasisko temperamenta tipu pārstāvji ir viņu senie paziņas — musketieri no Dimā tēva romāna, un pārlicinās, cik grūti ir pareizi noteikt

savu personisko temperamentu: «tīrā» veidā katrs no šiem tipiem sastopams ļoti reti un vairumam cilvēku piemīt dažādu temperamentu iezīmes... Temperamenta problēma psiholoģijā vēl vienmēr ir un paliek vienādojums ar četriem nezināmajiem. Tomēr ir daudz pazīmju, kas liecina, ka nezināmo ir krietni vairāk...

Soreiz mums jānoskaidro, kā cilvēka temperaments saistīts ar tām īpatnībām, kas raksturīgas viņa saskarsmei ar citiem cilvēkiem, un ar viņa stāvokli grupā. Temperaments taču ir stabilu un nemainīgu nervu sistēmas īpašību izpausme, un tas daudzējādā ziņā tiek pārmantots.

Dažādās psiholoģijas mācību grāmatās tiek apgalvots, ka temperaments ir iedzimta rakstura īpatnība. Tas nepavisam nenozīmē, ka temperaments nav atkarīgs no dzīves apstākļiem un audzināšanas. Tieši otrādi. Īpaši pētījumi rāda, ka šādas izmaiņas ir iespējamās. Taču robežas, kuru ietvaros svārstās temperamenta izmaiņas, kā uzskata padomju psihologs Vulfs Merlins, «atkarīgas tieši no iedzimtības faktora».

«Temperamenta lomu,» viņš raksta, «varētu salīdzināt ar augsnes lomu auga attīstībā. Dažādās augsnēs no vienām un tām pašām sēklām izaug augi... ar atšķirīgu ražīgumu un atšķirīgu ārējo izskatu. Bet tajā pašā laikā no augsnes nav atkarīgs, kāda augu šķirne tajā izaugs. Gluži tāpat arī temperamenta īpatnības veido to psiholoģisko augsni, uz kuru iedarbojas ārējā vide un audzināšana...»

Cilvēka temperaments cieši saistīts ar tām īpatnībām, kas raksturīgas viņa saskarsmei ar citiem cilvēkiem. Šī saistība ir tik cieša, ka daudzi psihologi iesaka pēc šīm īpatnībām noteikt pašu temperamenta tipu.

XVIII Starptautiskajā psihologu kongresā turku profesors A. Vekslears ieteica cilvēkus iedalīt pēc temperamenta tipiem, pamatojoties uz to, cik aktīvi vai pasīvi viņi spēj izturēties pret apkārtējo vidi — kāda ir viņu «autoplastija» un «aloplastija». Raugoties no šī viedokļa, holeriķis ir cilvēks ar aktīvu «aloplastiju». Viņš nepiemērojas videi, bet cenšas to piemērot sev. Holeriķim raksturīga tieksme izcelties pārējo cilvēku vidū, pakļaut tos sev.

Arī sangviniķim piemīt aktīva «aloplastija». Viņš viegli piemērojas gandrīz jebkurai videi, ātri pierod pie jebkurām pārmaiņām. Viņš ir optimists. Viegli rod kontaktus ar cilvēkiem. Viņā vienmēr kvēlo ticība labākai nākotnei.

Melanholiķi un flegmatiķi ir cilvēki ar pasīvu «aloplastiju». Viņi sekmīgi piemērojas vienīgi šaurai videi — ģimenei, draugu pulciņam, un viņiem tikpat kā nav nepieciešams plašs saskarsmes loks.

Lai gan A. Vekslears jauc iezīmes, kas patiesi atkarīgas no temperamenta, ar īpašībām, kas attiecas uz cilvēka personību, viņa spriedumos ir racionāls kodols. Mūsu psihologi jau sen konstatējuši, ka sangviniķu un flegmatiķu saskarsme ar apkārtējiem cilvēkiem ir atšķirīga. Sangviniķis ātri nodibina sociālus kontaktus. Viņš gandrīz vienmēr ir saskarsmes iniciators, nekavējoties atbalsta otra cilvēka centienus šajā jomā, taču viņa attieksme pret cilvēkiem var būt nepastāvīga un mainīga. Viņš plašā nepazīstamu cilvēku sabiedrībā jūtas kā zivs ūdenī, un jauni, neparasti apstākļi viņu tikai uzmundrina.

Flegmatiķis ir pavisam citāds. Sociālos kontaktus viņš nodibina gausi, savas jūtas pauž visai atturīgi un ilgi nepamana, ka cits cilvēks meklē iespēju ar viņu iepazīties. Toties viņa attieksme pret citiem cilvēkiem ir stabila un noturīga. Flegmatiķis mīl uzturēties šaurā senu paziņu lokā, ierastos apstākļos.

Ar cilvēku iedalījumu temperamenta tipos cieši saistīts vēl kāds klasifikācijas veids, kas tagad ieguvis plašu popularitāti. Šveices psihologs Kārlis Jungs ievēroja, ka vienai daļai cilvēku sevišķi nozīmīgi šķiet dažādi priekšmeti un notikumi un viņu interese ir vērsta uz ārējo pasauli, bet citi iedziļinās savā iekšējā dzīvē, pievēršas ne tik daudz ārējiem notikumiem, cik personiskajiem pārdzīvojumiem un savai personībai.

«Aplūkojot cilvēka dzīves plūdumu,» raksta Jungs, «mēs redzam, ka viena cilvēka likteni pārsvarā nosaka viņa interešu objekti, turpretim otra likteni — galvenokārt personiskā iekšējā dzīve, viņa subjekts.» Pirmos Jungs nosaucis par ekstravertētiem, bet ošos — par introvertētiem cilvēkiem. Ekstraverti un introverti.

Citu psihologu pētījumi pierādījuši, ka introversija un ekstraversija ļoti spilgti izpaužas saskarsmes procesā. Šai ziņā ekstraverti atgādina sanguīņus, bet introverti — flegmatīkus. Daudz interesanta par ekstravertiem un introvertiem pastāstīja padomju zinātnieks Boriss Ananjevs III PSRS psihologu kongresā.

«Interesanti,» viņš teica, «ir šo cilvēku sociālpsiholoģiskie raksturojumi. Ekstraverti ieņem lielākā vai mazākā mērā stabilu stāvokli mazā grupā, un kolektīvā viņu akcijas ir augstas, turklāt visbiežāk viņi ir vai nu «atzītie», vai līderi.

Introvertu statuss mazā grupā visbiežāk ir negatīvs: viņu izolētība šādā grupā ir plaši izplatīta parādība. Jo pārsteidzošāk tādēļ pirmajā brīdī šķiet tas, ka lielā grupā viņu statuss kļūst pozitīvs un viņi daudz biežāk nekā citi kļūst par «atzītajiem» un pat par līderiem.

Sabiedriskums pats par sevi cilvēkam vēl nenošķina labvēlīgu stāvokli. Tas var atstāt pozitīvu

iespaidu sākumā, kad cilvēks iesaistās mazā grupā. Bet vēlāk, domājams, lielāku nozīmi iegūst citas, svarīgākas īpašības. Bieži vien pārlieku sabiedriska cilvēks var izraisīt nepatiku un kaitināt.

Interesantu piemēru, kas raksturo cilvēku savstarpējo saskarsmi, min vācu filozofs Sopenhauers. Tādu cilvēku izturēšanos, kuri spiesti kontaktēties, viņš salīdzina ar salstošu dzeloņcūku izturēšanos:

«Aukstā ziemā dzeloņcūku bara locekļi spiežas cits citam klāt, lai pašu radītajā siltumā pasargātu sevi no nosalšanas. Taču drīz vien dzeloņcūkas sajūt savstarpējus adatu dūrienus, kas spiež tās atvirzīties citai no citas. Kad vajadzība pēc siltuma tās atkal satuvina, atkārtojas minētā nelaime, tādēļ tās tikmēr svaidās šurp un turp starp abām likstām, līdz atrod tādu attālumu, kuru iespējams paciest vislabāk.»

Man vienmēr šermuļi skrien pār kauliem, iztēlojoties šo neomulīgo un nežēlīgo ainu...

Vajadzība pēc saskarsmes, kas raksturīga cilvēkam, nepavisam neparedz nepārtrauktus tiešus kontaktus ar citiem cilvēkiem. Tieši otrādi, cilvēkam nepieciešama relatīva vientulība. Pat ļoti sabiedriskam cilvēkam reizēm nepieciešams pabūt vienam. Vienkārši tāpat, bez skaidri saskatāmiem iemesliem. Strādājot nopietnu radošu darbu, bez brīvprātīgas norobežošanās vispār nav iespējams iztikt.

Šai sakarībā nāk prātā visai raksturīga piezīme, ko izlasīju kādā zinātniskā grāmatā. Priekšvārdā, izteicis pateicību kolēģiem, autors turpina tā: «Un visbeidzot es pateicos saviem ģimenes locekļiem un draugiem, kas deva man iespēju uzturēties vienatnē, lai es varētu uzrakstīt šo grāmatu...» Bet cik gan grāmatu, rakstu un gleznu tā arī nav ieraudzījušas dienas gaismu tikai tādēļ, ka «ģimenes locekļi un

draugi» nav devuši cits citam iespēju «uzturēties vienatnē»!

Vajadzība pēc saskarsmes katram cilvēkam izpaužas visai savdabīgi un atkarīga gan no personas vispārējās struktūras, gan no konkrētās situācijas. Laikabiedru atmiņās par V. I. Ļeņinu saglabājušies nenovērtējami fakti, kas raksturo viņu arī šai ziņā.

«Atmiņās par Iljiču,» raksta Marieta Šaginjana, «ir divas brīnišķīgas epizodes, kas pirmajā mirklī šķiet esam pretrunā viena ar otru. Vienā no tām N. Aļeksejevs stāsta, kā viņš Londonā sagaidījis Ļeņinu: «Vladimirs Iljičs tūlīt pēc ierašanās man paskaidroja, ka pārējie «Iskras» darbinieki dzīvos komūnā, turpretī *viņš absolūti neesot spējīgs dzīvot komūnā, viņam nepatīkot pastāvīgi atrasties cilvēku vidū* (vārdus izcēlusi M. Šaginjana). Paredzot, ka biedri, kas ieradīsies no Krievijas ārzemēs, pēc krievu paražas, nerēķinoties ar viņa laiku, neliks viņam mieru, viņš lūdza pēc iespējas pasargāt viņu no pārāk biežiem apmeklējumiem.» Taču gandrīz tajā pašā laikā — pāris dienas pirms ierašanās Londonā — Iljičs caurbraucot uzturējās Briselē. Tur viņu sagaidīja N. Meščerjakovs: «... es Vladimiram Iljičam izrādīju pilsētu, strādnieku partijas iestādes, parādīju slaveno muitas kooperatīvu utt. Kad iznācām no kooperatīva ēkas, pēkšņi parādījās strādnieku pūļi... Ļeņins, ieraugot visu šo ļaužu pulku, tūdaļ atdzīvojās un izrādīja milzīgu tieksmi pievienoties demonstrantiem. Man gandrīz ar spēku nācās viņu atturēt, lai apvaldītu viņa straujumu.»

To lasot, ir tā, it kā pats savām acīm redzētu, gandrīz fiziski sajustu, kā Ļeņins instinktīvi tiecas pievienoties pūlim, masai un ar kādu piepūli Meščerjakovs cenšas viņu atturēt, lai nepieļautu, ka viņš svešā zemē piedzīvo nepatīkšanas...

Un tālāk Marieta Šaginjana psiholoģiski pareizi izskaidro šķietamo pretrunu laikabiedru atmiņās:

«Varētu domāt, ka tā ir pretruna. Taču patiesībā tā ir stingra rakstura īpatnība: vajadzība sakoncentrēties, būt vienatnē ar sevi un kaislīga tieksme būt kopā ar tautu, būt tautā. Iespējams, ka tieši te arī sakņojas Iljiča mīlestība pret bibliotēku. Tu esi viens, iekšēji koncentrējies, nekas nenovērš tavu uzmanību, bet tajā pašā laikā tevi apņem daudzo līdzās strādājošo cilvēku garīgās enerģijas vilnis.»

ASTOTĀ
NODAĻA

PIE
«MAZĀKAJIEM
BRĀĻIEM»

Galvenais, ar ko cilvēki atšķiras no dzīvniekiem, ir sapulču mīlestība. Tieši spēja apstiprināt darba kārtību, uzstāties debatēs, iekļauties reglamentā, ievēlēt balsu skaitīšanas komisiju, izdarīt starpsaucienus no vietām, pieņemt rezolūciju un jau iepriekš zināt, kuras uzstāšanās laikā vajag skriet uz zāli un kuras uzstāšanās laikā — uz bufeti, paceļ cilvēcisko būtni pāri visai pārējai dzīvnieku pasaulei. Dzīvniekiem ir tikai ganāmpulki, bari, pūžņi, spieti un kāši, bet nekad nav sapulču.

Emīls Bragiņskis, Eldars Rjzanovs

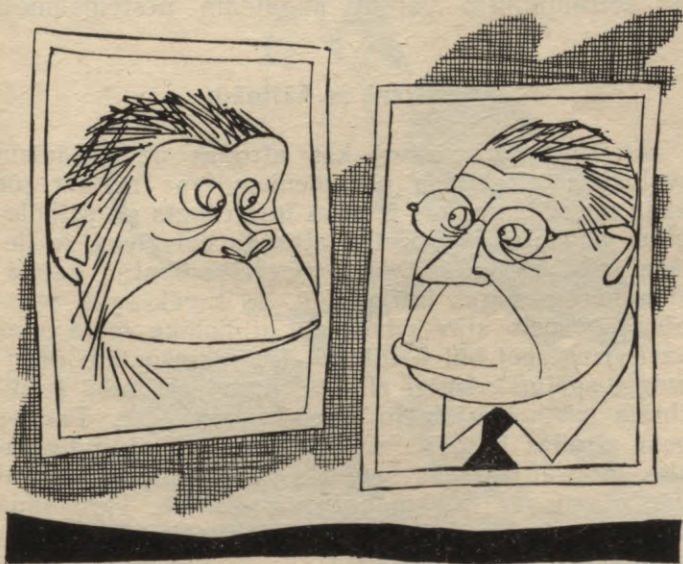
Starp Skillu un Haribdu

Ģenētikas likumi, ko eksperimentos ar zirņiem atklāja Mendelis, izrādījās piemērojami ne vien visiem pārējiem augiem, bet pat dzīvniekiem un cilvēkiem. Bet ja nu pastāv arī vispārēji grupu struktūras likumi, kas ir spēkā jebkurā sabiedrisko dzīvo būtnu apvienībā?

Vispārējo likumsakarību meklējumu ceļos sociālpsihologam uzglūn daudz briesmu. Var katrā lap-

pusē atkārtot, ka cilvēku sabiedrība nekādā ziņā netiek identificēta ar dzīvnieku sabiedrību, var uzsvērt, ka autoram nav nekādu šaubu par cilvēku saskarsmes likumu sociālo raksturu, un tomēr pastāv risks nevilus izsacīt tādas analogijas, ka var vai nu pārāk cilvēciskot dzīvniekus (antropomorfisms), vai arī cilvēka rīcībai piedēvēt bioloģiskus motīvus.

Ne velti pazīstamais poļu zoopsihologs Jans Dembovskis savas grāmatas «Pērtiķu psiholoģija» ievadā piemin sengrieķu leģendu par Odiseju. Kad Odisejs ar savu kuģi no Trojas atgriezās dzimtajā Itakā, ceļā viņam atgadījās daudz piedzīvojumu. Mesīnas jūras šaurumu apsargāja divi briesmoņi: daudzgalvainā Skilla, kas sagraba un aprija ikvienu

neuzmanīgu ceļinieku, un briesmīgā Haribda, kas ierāva sevī kuģus ar visiem jūrasbraucējiem. Tikai brīnumainā kārtā Odisejam izdodas paglābties no nāves.

Par tādu Odiseju, kas brauc starp diviem briesmoniņiem, pēc Jana Dembovska domām, var uzskatīt zoopsihologu. Mēs varam piebilst, ka vēl lielākā mērā tāds liktenis piemeklējis sociālpsihologu. Zoopsihologam taču draud tikai divas briesmas: no vienas puses — vienkāršošana un mehānicisms, no otras puses — antropomorfisms, turpretim sociālpsihologam uzglūn vēl viens briesmonis, proti, bioloģizēšana, cilvēku sabiedrības pielīdzināšana dzīvnieku baram. Un tomēr jādodas vien bīstamajā ceļā. Kaut vai tādēļ, lai iepazītos ar grupu izturēšanās faktiem, kurus savākuši daudzi pētnieki. Bet kā ar secinājumiem? Ar secinājumiem varbūt pagaidām nesteigsimies!

Gredzeni ar kājiņām

Novērojot dzīvniekus, kas atrodas uz dažādiem evolūcijas piramīdas pakāpieniem, var nonākt pie kāda secinājuma, kas ir visai interesants no psiholoģijas viedokļa. Jo augstāk attīstīts dzīvnieks, jo lielāka ir atsevišķa indivīda, atsevišķa īpatņa patstāvība pārējo sugas brāļu vidū. Jo tuvāk savā attīstībā dzīvnieks stāv cilvēkam, jo lielākā mērā viņš «arī viens spēj būt karotājs». Uz robinsoniādi acīmredzot spējīgs vienīgi cilvēks, kura personībā iemūžināta visu iepriekšējo paaudžu pieredze. Pretējā polā atrodas būtnes, kurām vispār trūkst individuālās biogrāfijas. Tās spēj eksistēt tikai masā, tikai tūkstošiem sev līdzīgu būtņu apvienībā. Tieši šādā veidā franču zinātnieks Remī Sovēns izskaidro bišu noslēpumaini sarežģīto dzīvi.

Bišu saime, kas sastāv no desmitiem tūkstošu atsevišķu kukaiņu, no šī viedokļa uzskatāma par jauna tipa organismu, pareizāk sakot, par «superorganismu», kurā katra atsevišķa bite «ir tikai maza daļiņa, kam nav nopietnas nozīmes un kas tikpat kā nespēj eksistēt individuāli». Šī asprātīgā hipotēze ļauj izprast sabiedrisko kukaiņu sarežģīto izturēšanos, kas ir tik pārsteidzošā pretrunā ar katram atsevišķam kukainim piemītošo nervu šūniņu skaitu.

Varbūt atsevišķās šūnas veido vienotu nervu sistēmu? Lai pamatotu šo pieņēmumu, Sovēns min interesantu analogiju. Stropā mīt no 60 līdz 70 tūkstošiem bišu, tātad tas nozīmē, ka tur atrodas

tāds pats daudzums nervu centru. Ir zināms, ka lielo elektronu skaitļošanas mašīnu atmiņas elementi sastāv no ferīta gredzeniem, kas ārkārtīgi sarežģītā veidā savienoti savā starpā. Pieņemsim, ka inženierim, kam uzdots konstruēt šādu mašīnu, ir tikai viens ferīta gredzens. Tas nozīmē, ka nekas viņam neiznāks. Pat tad, ja viņa ricībā būtu desmit vai pat simts gredzenu, mērķis paliktu tikpat nesasniedzams, turpretim, saņēmis vairākus tūkstošus šādu gredzenu un attiecīgi tos savienojis, viņš jau spētu no tiem izveidot mašīnas atmiņas orgānu. Kvantitāte būtu pārgājusi kvalitātē. Tūkstoš elementu apvienojums iegūst tādu vērtību un nozīmi, kāda nav ne desmit, ne simts elementiem. Tagad pieņemiet, saka Sovēns, ka mazajiem ferīta gredzentiņiem pieaugušas kājiņas, ka tie spēj pārvietoties un tikai īpašos gadījumos savienojas un veido vienu veselumu, un jūs iegūsiet mašīnu, kas daudzējādā ziņā līdzīga bišu saimei.

Atceros fantastisku romānu, kurā dažādu ārpuszemes civilizācijas tipu vidū tika aprakstīta arī civilizācija, kurai par modeli droši vien noderējusi šī hipotēze. Miljoniem atsevišķu būtņu (šķiet, pārāk dīvaini tās nosaukt par cilvēkiem) telepātiski saistītas vienotā sistēmā. Katrai atsevišķai būtnei nav ne savas personiskās laimes, ne sava likteņa. Arī dzīves un nāves jēdzieni tādā nozīmē, kā to saprotam mēs, šīm būtņēm neeksistē.

Visai baisma aina. Taču tā atgādina kaut ko pazīstamu: kara gados redzēju satirisko zīmējumu sēriju ar kopīgu nosaukumu «Ko lai iesāk vācu kareivis?» — viņa vietā domā Hitlers, viņa vietā runā Gēbelss, viņa vietā ēd Lejs, trieciennieks guļ ar viņa sievu... Kareivim dotas tikai tiesības mirt par «trešo reihu». Ists fašistisko diktatoru brūno sapņu īstenojums.

«Alfa» un «omega»

Lasot matemātiskās socioloģijas darbus, kas piebārstīti formulām, grafikiem un tabulām, gluži negaidot var atrast arī pārdomas par dzīvi... vistu kūtī, kur braši gailēni moži knābj cits citu, pat ne-nojaušot, ka kļuvuši par matemātiskās teorijas objektiem.

Izrādās, ka vistu kūtī pastāv visai stingra kundzības un pakļautības hierarhija, skaidri noteikta bara struktūra. Šīs struktūras izveidi nosaka nemitīgie turnīri, kas notiek starp vistu kūts iemītniekiem. Kāds no sacensības dalībniekiem izrādās par visiem veiklāks. Nosauksim uzvarētāju par «alfu». «Alfa» knābj gan pa labi, gan pa kreisi, toties viņu neknābj neviens.

Taču iespējama gan līnijveida, gan trīsstūrveida hierarhija. Pastāvot līnijveida hierarhijai, «alfa» valda pār visiem pārējiem, īpatnis *B*, kurš arī sacensībās ieņēmis godalgotu vietu, pakļaujas «alfai», bet knābj īpatni *C*, īpatnis *C* terorizē par sevi zemāk stāvošos īpatņus, un visi knābj «omegu», kas atlases sacensībās ieņēmis pēdējo vietu. Pastāv arī sarežģītāka varas struktūra: *A* dominē pār *B*, *B* — pār *C*, bet *C*... pār *A*.

Tas nenozīmē, ka šis statuss saglabājas uz visu mūžu. Ja cāli pārvieto citā grupā, viņa stāvoklis sacensību tabulā var mainīties. Aprakstīti gadījumi, kad viena vista, kas uzturējusies piecās grupās, atiecīgi ieņēmusi 2., 6., 2., 4. un 7. vietu, bet kāda cita vista tais pašās grupās ieņēmusi 1., 5., 1., 5. un 6. vietu. Pārsteidzoši vērot, cik ātri tiek izveidota un cik precīzi pēc tam tiek ievērota šī subordinācija. Ja vista katrā grupā ik dienas pavada tikai vienu stundu, tad grupā viņu ne tikai atzīst, bet pret viņu arī izturas atbilstoši stāvoklim, ko viņa ieņem tajā.

Kas tad «alfai» nodrošina privileģēto stāvokli? Pazīstamais etologs (etoloģija — zinātne, kas pēti dzīvnieku izturēšanos) Konrāds Lorencs uzskata, ka «knābšanas secības» ievērošanā izšķiroša nozīme ir ne vien fiziskajam spēkam, bet arī drosmei, enerģiskumam un pat atsevišķu īpatņu «pašapziņai».

Konrāds Lorencs ieguvis interesantus faktus, novērojot kovārņu baru. Izrādās, te domstarpības par «vietu uz sabiedriskajām kāpnēm» būtiski atšķiras no nesaskaņām vistu kūti, kur nelaimīgās pelnrušķītes «omegas» dzīvo patiešām nožēlojamu dzīvi. Kovārņu barā aina ir cita: īpatņi, kas ieņem augstu stāvokli, it īpaši pats «despots», kā Lorencs nosaucis «alfu», neizturas agresīvi pret putniem, kas ieņem daudz zemāku pakāpi nekā viņi. Toties tie nemitīgi

vajā savus iespējamos sāncenšus: tos, kuri stāv uz «goda pjedestāla» nedaudz zemāk par viņiem. Tāda kārtība barā tiek uzturēta ilgstoši. Taču atgadās arī «galma apvērsumi».

«Reiz manā kovārņu kolonijā,» stāsta K. Lorencs, «tika gāzts no troņa despots. To izdarīja putns, bijušais šīs kolonijas loceklis, kuram ilgas prombūtnes laikā bija zudis dziļais respekts pret valdnieku... un kurš pirmajā sadursmē pieveica līdzšinējo vadoni Dzeltenzaļo.» (Pievērsiet uzmanību — naturālists savus kovārņus pazīst, kā mēs teiktu, «vaigā»!)

Jūs jau droši vien ievērojāt, ka zoopsihologiem patiešām grūti izlavīties starp Haribdu un Skillu. K. Lorencam, piemēram, piemīt nepārprotama nosliece uz savu kovārņu «cilvēciskošanu»!

Interesanti, ka kovārņu kolonijā laulātā draudzene, kā to apgalvo K. Lorencs, automātiski pakāpjas līdz tam stāvoklim, kādu ieņem vīrs. Vispārsteidzošākā te ir nevis pati «paaugstināšana», bet gan apbrīnojamais ātrums, kādā izplatās vēsts, ka mazā kovārņu mātīte, pelnrušķīte, ko līdz šim vajājuši gandrīz visi kovārņi, «tikusi pie prinča», kļuvusi par «alfas», paša galvenā putna, laulāto draudzeni. Zinātnieks norāda, ka vēl intrigējošāk ir tas, ka putns, kura stāvoklis tik strauji paaugstinājies, arī pats ir informēts par saviem panākumiem! Lasot šos novērojumus, tikai ar lielām pūlēm izdodas atturēties no tālejošiem secinājumiem un analogijām. Tādēļ it labi var saprast Remī Šovēnu, kurš kārtību, kas valda vistu kūtī, cenšas pielīdzināt cilvēku pasaules problēmām.

«Par dzīvnieku «socioloģiju,» saka Šovēns, «vēl ir pārāk maz datu, lai izvirzītu noteiktas analogijas un atšķirības. Un tomēr reizēm gluži neviļus gribas tos salīdzināt ar cilvēkiem... Ikvienā bērnu grupā

izveidojas savdabīgas pakļautības un kundzības attiecības — skolēnu vidū vienmēr var atrast «alfu» un «omegu». Šīs attiecības jāprot saskatīt, kaut vai tādēļ vien, lai «omegu» aizsargātu no citiem, bet «alfu», iespējams, no sevis paša.»

Taču daži dzīvnieku psiholoģijas pazinēji apgalvo, ka barā bez «omegas» nevar iztikt.

«Bieži vien žēlsirdīgi apmeklētāji,» stāsta Drēzdenes zooloģiskā dārza direktors V. Ulrihs, «pārmet man, ka esmu cietsirdīgs, un pieprasa, lai pelnrušķīti nošķiru no bara. Pēc tādas pašas analogijas varētu griezties pie dzelzceļu pārvaldes ar lūgumu atkabināt no sastāva pēdējo vagonu, jo tas visvairāk pakļauts vibrācijai. Tāpat kā jābūt pēdējam vagonam, barā jābūt arī pēdējam pērtiķim, jo tik un tā kādam vajadzēs ieņemt viņa vietu...»

Taču savstarpējās attiecības pērtiķu barā — tas jau ir temats īpašai sarunai.

Arī viņi nedzīvo no maizes vien...

Sakiet, — kādēļ jau posotra mēneša vecs bērns priecīgi reaģē, kad pie viņa noliecas pieaudzis cilvēks? Kādēļ piespiedu izolācija cilvēkam nozīmē visbargāko sodu? Galu galā bioloģiskās vajadzības gan bērns, gan no sabiedrības izolētais pieaugušais arī šādos apstākļos var apmierināt normāli, un tomēr tas nemazina vajadzību pēc saskarsmes ar citiem cilvēkiem. Tas tādēļ, jūs teiksiet, ka cilvēks nedzīvo no maizes vien... Jau zīdainim piemīt spēcīgas sociālās vajadzības, kas nav tieši saistītas ar bioloģiskajām vajadzībām. Tā ir vajadzība, kā teiktu Līdija Božoviča, pēc jauniem iespaidiem un vajadzība pēc saskarsmes.

Bet kā šai ziņā ir viņiem, mūsu «mazākajiem brāļiem»? Valda uzskats, ka dzīvnieki ir simtprocentīgi

utilitāristi: viņiem piemīt vienīgi bioloģiskās vajadzības, un tikai tās spēj izraisīt zināmas emocijas. Izrādās, ka gluži tā vis nav un, iespējams, ir pavisam citādi.

«Jau dzīvniekiem ir tādas vajadzības, kas spēj izraisīt pozitīvas emocijas arī bez utilitāra rezultāta,» raksta Pāvels Simonovs un, protams, tūlīt arī iekavās paskaidro, ka viņš nebūt neliek vienlīdzības zīmi starp dzīvniekiem un cilvēku.

Soreiz mūs visvairāk var interesēt šādu neutilitāro vajadzību pētījumi mūsu tuvāko «radinieku» — pērtiķu «aprindās». Galu galā, kā uzsver pazīstamā padomju zoopsiholoģe Ņina Tiha, cilvēku vajadzībām ir dziļš bioloģisks sakņojums visas primātu grupas evolūcijā. Savā referātā III PSRS psihologu kongresā Ņina Tiho izteica ļoti svarīgas atziņas par to, kā dzīvniekiem rodas vajadzības (un tātad arī emocijas), kas stāv ārpus bioloģiskās nepieciešamības robežām. Tā, piemēram, jau pērtiķiem ēšana sagādā baudu. (Redziet nu, cik dziļas saknes ir mūsu tieksmei uz kārumiem!)

Barības meklēšana kļuva par pamatu īpašas izziņas vajadzības izcelsmei, «tīcībai uz nezināmo». Vajadzība vairoties kalpoja par ierosmi spēcīgai vajadzībai pēc dzimumu saskarsmes, kas primātiem tikpat kā vairs nav no tās atkarīga. Ņina Tiho atzīst, ka pats svarīgākais, kas jāzina, lai izprastu grupu attiecības pērtiķu vidū, ir tas, ka «nepieciešamība apvienoties barā, ko izraisīja paš aizsardzības instinkts, radīja *pastāvīgu vajadzību dzīvot sev līdzīgu vidū, vajadzību uzturēt saskarsmi ar bara locekļiem* (izcēlums mans. — J. K.). Augstāk attīstīto pērtiķu izolēšana no ierastās «sociālās vides» daudzos gadījumos izraisīja dzīvnieku bojāeju.»

Interesanti, ka šī vajadzība pēc saskarsmes jau pērtiķu vidū saistīta ar izlasi. Dzīvnieki, kā to apgalvo Konrāds Lorencs, cits citu pazīst pēc izskata, tātad ir pazīstami gluži «personiski». Un viņi izdara izvēli bara locekļu vidū. Sevišķi skaidri tas izpaužas, veidojot ģimenes. Stāstos par dzīvnieku kāzu paradumiem, Konrāds Lorencs jau iepriekš iztēlojas, kā reaģēs lasītājs.

«Daudzi no maniem lasītājiem, it īpaši tādi, kas mazliet iepazinušies ar psiholoģiju,» viņš piezīmē, «uzskata, ka dzīvnieku mīlestībā un laulībā dominē «dzīvnieciskais», tātad rupji jutekliskais moments. Tomēr jāuzsver, ka tāds spriedums nav taisnīgs attiecībā pret tiem dzīvniekiem, kuru dzīvē mīlestībai un laulībai ir ievērojama loma.»

Konrāds Lorencs, protams, nedaudz pārspilē, taču par to, ka starp dzīvniekiem, kurus zooloģiskajos dārzos iecerēts izveidot par pāri, jāpastāv savstarpējām simpātijām, kā liekas, nav jāšaubās.

«Pirms jūs jauno pāri,» raksta pazīstamais dabas pētnieks Džeralds Darels, «aizvadāt līdz altārim, var gadīties, ka vienam vai otram rodas nepatika pret izraudzīto partneri, un, ja jūs neesat pietiekami piesardzīgs, līgava vai līgavainis pārvēršas par liķi jau labu laiku pirms medusmēneša.»

Tomēr izvēle izpaužas ne tikai tad, kad jāveido pāris pēcnācēju radīšanai. Pētnieki atklājuši, ka starp pērtiķiem nodibinās attiecības, kas lielā mērā atgādina draudzību. Padomju zoopsihologs Nikolajs Voitonis pēc Suhumi zvēraudzētavā izdarītajiem novērojumiem secinājis, ka pērtiķu vidū pastāv dabiska tieksme vienam indivīdam pēc otra. Atkarībā no šīs tieksmes barā veidojas pāri, kuri vislabprātāk uzturas kopā. Viņi kopīgi rotaļājas, ieskā viens otru, kopīgi pretojas uzbrucējiem.

«Draudzības saites» vienoja arī cilvēkveidīgos pērtiķus, kurus novēroja pazīstamais psihologs Volfgangs Kellers. Pērtiķu kolonijā mātīte Rana, kuru pārējie pērtiķi vienmēr atgrūda, turējās pašā jaunākā grupas tēviņa Konsula tuvumā. Čago, pieaugusi mātīte, bija draudzīgās attiecībās ar Grandu, bet Čika nešķīrās no Terceras. Parastos apstākļos šī draudzība izpaudās vāji, taču tā tūdaļ atklājās (draugus iepazīstam nelaimē!) satrukuma un briesmu brīžos.

Taču būtu visai aplami savstarpējās attiecības pērtiķu barā attēlot tikai rožainās krāsās. Grupu struktūra šiem dzīvniekiem acīmredzot vēl vairāk nekā citiem pakļaujas bargajiem kundzības un pakļautības likumiem. Un tajā pašā laikā šie likumi

ir nepieciešami. Pērtiķu bara vadonis aizsargā baru no ārējiem ienaidniekiem un citām briesmām. Viņš apvieno pakļautos kopīgā grupā un, visbeidzot, veicina miermīlīgu attiecību saglabāšanos barā. Padomju zoopsiholoģes Nadežda Lodigina-Kotsa un Nina Tiha nākušas uz domām, ka vadoņa loma būtībā nav vis skaidrojama ar uzkundzēšanos un pakļaušanu, bet ar to, ka vadonis regulē visa bara un tā atsevišķo locekļu saglabāšanas funkciju, kurai ir liela nozīme, lai bars varētu izdzīvot.

Asiņainās divkaujas, kas tiek sarīkotas, cīnoties par varu, visbiežāk min tie pētnieki, kas pērtiķus novērojuši nevis dabiskos apstākļos, bet zooloģiskajos dārzos. Un diez vai secinājumus, kas izdarīti, pētot «grupas būros», var attiecināt uz visu sugu. To apstiprina arī Dž. Šallera ļoti interesantā grāmata «Gorillas gads». Drosmīgais pētnieks kopā ar sievu gandrīz divus gadus uzturējās Austrumu un Centrālās Āfrikas kalnos. Diendienā viņš vēroja gorillu dzīvi un izturēšanos.

«Ja grupā,» stāsta Šallers, «ir vairāk par vienu sudrabmuguraino tēviņu (tā liecina par pērtiķa briedumu. — J. K.), tad vienmēr pastāv noteikta «rangu tabula», kura izpaužas prasībā pēc ceļa griešanas uz šauras takas vai arī tāda dzīvnieka izgrūšanā no sēdvietas, kuram ir zemāks sabiedriskais stāvoklis. [...] Hierarhija, pretēji izplatītajam pieņēmumam, nebūt nerada cīņus un strīdus, bet veicina mieru grupā, jo ierāda visiem dzīvniekiem noteiktu vietu un stāvokli: ikviens dzīvnieks skaidri zina, kādas ir tā attiecības ar katru no pārējiem dzīvniekiem.

Sudrabmugurainie tēviņi valda pār visu grupu, jo šķiet, ka auguma lielums un spēks zināmā mērā nosaka vietu kārtību hierarhijā. Tāpat mātītes dominē pār pusaugu gorillām, un pusaugu gorillas uzkundzējas mazuliem, kas nošķīrušies no mātēm.»

Dž. Šallers apraksta dabā novērotu ainu, kas visai uzskatāmi parāda šo varas struktūru:

«Reiz, sākoties lietus gāzei, kāds pusaugu gorilla sameklēja patvērumu zem slīpa koka stumbra. Viņš sēdēja saritinājies pie stumbra un raudzījās ūdens strūklās, kas gāzās zemē ap viņa sauso patvērumu. Bet, kad kāda mātīte steidzās pie stumbra, pusaugu gorilla atbrīvoja vietu un izbēga lietū. Līdzko mātīte bija ieņēmusi sauso vietu, no pameža iznira sudrabmugurainais tēviņš. Viņš nosēdās blakus mātītei un ar vienu roku viņu maigi, bet noteikti bīdīja, kamēr tā atradās laukā lietū un viņš patvērumā.»

Te nu tiešām grūti nociesties, lai nesāktu salīdzināt un vilkt paralēles, kas nepiesardzīgu ceļotāju taisnā ceļā noved neganto briesmoņu apkampienos: antropomorfismā — «dzīvniekiem viss tāpat kā cilvēkiem», bioloģizēšanā — «cilvēkiem viss tāpat kā dzīvniekiem» vai izraisa pat šādu attieksmi — «žēlgan, ka cilvēkiem tā nav»...

Un Džordžs Šallers nenociešas. «Līdzīga hierarhija,» viņš raksta, «valda cilvēka ģimenē ar tēvu kā ģimenes galvu un bērniem, kas pakļauti vecākiem un klausā to pavēles.» Nesaskaņas, pēc Šallera domām, rodas tad, ja «tēvs un māte, parādot savu pārākumu, svārstās, ļaujot jaunajiem vienu dienu darīt to, kas tiem patīk, bet nākamajā dienā to aizliedzot.» Un tālāk autors piedāvā no gorillu dzīves smeltu recepti, kā atrisināt «tēvu un dēlu» problēmas. Lai gan gorillu tēviņi, pēc Dž. Šallera domām, ir pietiekami lēnīgi un iecietīgi, viņi tomēr necieš iebildumus, un domstarpības izraisās reti. Tas tiek panākts ar visai vienkāršu paņēmieni, kas aprakstīts jau viduslaiku grāmatā «Mājjekārta», kuras autors dedzīgi deva padomu «pērt dēlu mazotnē» un piedevām vēl ieteica nebaidīties «ielauzt viņam ribu».

«Reiz sudrabmugurains tēviņš notupās blakus jaunam gorillam uz krituša koka stumbra. Tēviņš pastiepās un viegli ar apakšdelmu grūda pusaugu gorillu, un tas kādu pēdu pavirzījās. Pēc piecām minūtēm tēviņš piecēlās un nostājās ar seju pret pusaugu gorillu, kas tēviņu ignorēja pat tad, kad tas viņu mazliet pastūma. Pēkšņi tēviņš spēcīgi pagrūda jauno dzīvnieku, un tas pa pusei nokāpa, pa pusei novēlās no stumbra.»

Paaudžu konflikts atrisināts!

Tieši tāpat šo konfliktu cenšas atrisināt arī Rietumu politiķi. Tiesa gan, pliķa vietā tiek laistas darbā asaru gāzes un gumijas steki. Atrodas pat vīri ar profesoru diplomiem, kas kapitālistiskajās valstīs izvirza studentu kustības «bioloģisko versiju». Jeilas universitātes politisko zinātņu profesors Rodžers Māsters raksta: «Visi primāti dzīvo grupās kundzības un pakļautības hierarhijā. Šī sociālā struktūra var būt stingra kā rēzus pērtiķiem vai elastīga kā šimpanzēm. Taču vienmēr pieaugušie, it īpaši vecākie tēviņi, veido grupas centrālo hierarhiju, turpretim pusaudži un jaunākie tēviņi ieņem perifēriskās pozīcijas. Šie perifēriskie indivīdi parasti izturas ļoti agresīvi gan savas grupas ietvaros, gan pret citām tās pašas sugas grupām...»

«Cienījamais» profesors «aizmirst» piebilst, ka tāda izturēšanās raksturīga tikai «grupai krātiņā», turklāt arī ne vienmēr. Taču šie «sīkumi» varētu mazliet «samaitāt» satriecoši robusto secinājumu: «Analoģija ar studentu izturēšanos ir acīmredzama.»

Nabaga studenti un nabaga zinātnie, ko kompromitē šādi profesori! Tomēr atgriezīsimies pie mūsu temata.

Pērtiķu bara vadonis ieņem privileģētu stāvokli vairāku iemeslu dēļ. Viņš ir visspēcīgākais, visagre-

sīvākais un visveiklākais kautiņos. Ir zināms, ka arī intelektuālā ziņā vadonis pārspēj visus pārējos.

Speciālos pētījumos noskaidroti valdošo pērtiķu tikumi un paražas. Pirmām kārtām despots pievāc visu barību, kas domāta diviem. Jāpiebilst, ka tā viņš rikojas tikai ar ierastu barību. Mērkaķi, kurus novērojuši japāņu zinātnieki, neierastu barību uzskata par «vadoņu necienīgu». Tā, piemēram, konfektes, ko apmeklētāji svieda pērtiķiem — Takasaki kalna iemītniekiem — vispirms pacēla vienīgi bērneli, tad nepazīstamo kārumu nogaršoja viņu mātes un tikai pēc tam ar tām mīlojās pieaugušie tēviņi...

«Valdnieks» terorizē savu partneri, nesastopot gandrīz nekādu pretestību no apspiestā puses. «Alfa» ir visu kautiņu sācējs un uzvarētājs. Tajā pašā laikā viņš divkārt biežāk par citiem ir arī rotaļu aizsācējs, viņš ir ziņkārīgāks, nekad no citiem nebēg un nepielabinās tiem. Šīs likumsakarības, kas konstatētas, novērojot pērtiķu pārus, izrādās, nav attiecināmas uz lielām grupām, kurās viss ir daudz sarežģītāk.

Grupa, kas sastāv no trim indivīdiem, kā norāda Jans Dembovskis, kvalitatīvi atšķiras no divu pērtiķu grupas.

Par to liecina visai interesanti eksperimenti. Vispirms kopējā būrī ievietoja pērtiķus Kristiju un Kātrīnu, kurām ļoti vāji izpaudās tieksmes ieņemt dominējošo stāvokli. Ābas pērtiķienes ieņēma vienādu līmeni un necentās gūt virsroku. Bet tad būrī ievietoja «trešo lieko» (Redu). Viņš tūdaļ ieguva varu pār Kristiju. Un sākās ķēdes reakcija... Kristija savukārt sāka terorizēt Kātrīnu, kaut gan līdz šim brīdim viņa to nebija darījusi. Tādējādi abi indivīdi, kas hierarhijas sistēmā ieņem augstas pakāpes, veido kopīgu grupu, turklāt veidojas šāda raksturīga situ-

ācija: vājākā terorizēšanu drīzāk uzsāk vidējais indivīds, nevis stiprākais...

Noslēdzot mūsu ceļojumu dzīvnieku pasaulē, pievērsīsimies Hozē Delgado eksperimentiem dzīvnieku «kolektīvās psiholoģijas» jomā. Kad Delgado bija apguvis elektrodu ieaudzēšanu dažādos dzīvnieku smadzeņu posmos un viņam bija radusies iespēja tos mākslīgi stimulēt, tad radās visai sarežģīta problēma: kā uzzināt, kāda rakstura emocionālo reakciju izdevies izraisīt. Vienas un tās pašas ārējās izpausmes, piemēram, plaši ieplestas acis un atņirgti zobi, taču var būt dažādu iekšējo stāvokļu rezultāts — liecināt par bailēm, par niknumu. Izprast izmēģinājuma dzīvnieka emocijas acīmredzot spēj vienīgi viņa sugas brāļi, kuri savukārt reaģēs atbilstoši emociju saturam.

Sevišķi veiksmīga šī metode izrādījās eksperimentos ar pērtiķiem.

Rēzus pērtiķu saimē valda mums jau pazīstamā kārtība. Visi pakļaujas vadonim — ģimenes galvam, visniknākajam un stiprākajam tēviņam. Vadonim ir vairākas «sievass», kuru vidū ir gan mīlamas, gan nemīlamas. Visu barību pievāc vadonis, un neviens neuzdrīkstas tuvoties ēdiena traukam, kamēr viņš nav paēdis... Tikai maziem bērņiem ir atļauts kampt barību ģimenes galvam no deguna priekšas, un pa kumosam viņš atsviež mīļotajai sievai.

Viss izmainās, ja pērtiķiem smadzenēs ieaudzē pa radio vadāmus elektrodus. Pēc eksperimentētāja signāla drosmīgi metas cīņā pabailīgs un ne vienu reizi vien jau iepērts jauns tēviņš. Nākamais signāls — un vadonis kļūst glēvs un pasīvs. Viņš bez cīņas atdod savu vietu pie barības trauka.

Visbeidzot pērtiķi paši iemācās «vadīt» cits citu, protams, ar eksperimentētāja palīdzību. Viņš ieaudzē «alfai» smadzeņu apvidū elektrodus, kas

bremzē agresivitāti, bet radiosignālu vadības sistēmu pievieno pie sviras, kas atrodas turpat krātiņā. Bailēs no vadoņa dusmām pērtiķi skraida pa krātiņu un laiku pa laikam nejauši nospiež sviru. Un, tavu brīnumu, vadoņa dusmas tūdaļ pierimst. Uztaustījuši viņa Ahileja papēdi, pērtiķi iegūst drošu aizsardzības ieroci. Līdzko vadonis mēģina uzbrukt kādam no pērtiķiem, agresijas upuris metas pie slēdža un vienā mirklī nomierina satracināto despotu...

Dzīvnieku «grupu psiholoģija» sper savus pirmos, bet jau visai apņēmīgos soļus. Man šķiet, ka zināmi salīdzinājumi ar mūsu personisko psiholoģiju te ir pilnīgi pieļaujami un pat neizbēgami.

Kādā no vēstulēm Kārlim Marksam Frīdrihs Engels rakstīja: «...pētot salīdzinošo fizioloģiju, neviļus mostas dziļš nicinājums pret cilvēka ideālistisku izvirzīšanu augstāk par visām citām dzīvajām būtnēm.»

Protams, cilvēku sabiedrība nav tieši izaugusi no dzīvnieku bara. Tās izcelšanās ir gigantiska revolucionāra lēciena rezultāts. Mums tomēr nenāktu par ļaunu, ja mēs laiku pa laikam, izsakot Aristoteļa atziņu «Cilvēks pēc savas dabas ir sabiedrisks dzīvnieks», uzsvērtu pēdējo vārdu.

PĒCVĀRDA VIETĀ

Mums paredzēt nekad nav lemts,
Kā mūsu vārdi atbalsosies...¹

Fjodors Tjutčevs

Acīmredzot pastāv nerakstīts likums, kas nosaka, cik ilgam laika spīdim jāaizrit, lai fundamentāliem darbiem vienā vai otrā zinātnes nozarē sekotu populāras grāmatas. Nesen grāmatveikalu plauktos redzēju grāmatu «Saistošā kodolfizika». Neaptverami — kodolfizika un jau saistošā!

Ja šāds likums patiesi eksistē, tad grāmata, ko jūs tikko izlasījāt, to pārkāpj. Tā uzrakstīta tūliņ pēc veiktajiem eksperimentālajiem pētījumiem grupu psiholoģijas jautājumos. Tajā ietilpināts stāstījums par darbiem, kuru uzrakstīšanai iztērētā tinte vēl nav kā nākas nožuvusi. Tādēļ velti jūs šai grāmatā meklēsiet visu galveno jautājumu sistemātisku izklāstu. Vēl nav pat īstas skaidrības par to, kuras problēmas mūsu zinātnē uzskatāmas par galvenajām. Tas drīzāk ir stāstījums par to, kas man pašam šķiet svarīgs un interesants. Cits psihologs būtu uzrakstījis pavisam citu grāmatu. Kaut ko es droši vien neesmu pastāstījis, kaut ko neesmu atspoguļojis... Un man, protams, nav izdevies nosaukt vārdā it visus zinātniekus, kuru pētījumu rezultāti izmantoti šai grāmatā.

¹ Atdzejojis M. Čaklais.

Un vēl man nedod mieru bažas par to, vai vispār rīkojos pareizi, ļaujot it visiem ieskatīties psiholoģijas laboratoriju noslēpumos. Varbūt psiholoģijas gudrībās pārāk daudz vielas skumjām pārdomām? Un ja nu lasītāji nospriedīs, ka tagad viņiem pašiem viss skaidrs, un sāks cits ar citu eksperimentēt? Cerēsim, ka tas tomēr nenotiks. Galu galā cilvēki taču paši sev neoperē apendicītu, izlasījuši populāru grāmatu par ķirurģiju. Un neviens, šķiet, saņem draugiem vēl nav sarīkojis sirds operāciju pēc tam, kad noskatījies kinofilmu, kas uzņemta pēc Nikolaja Amosova stāsta...

Taču cilvēks cilvēku vidū vienmēr ir psihologs. Un, ja mūsu pārrunas palīdzējušas jums saskatīt kaut ko jaunu tādās sen pazīstamās un ierastās parādībās kā cilvēku savstarpējās attiecības, ja tās uzvedinājušas jūs uz pārdomām par savu vietu cilvēku vidū, ja jūs domājat, ka grupu psiholoģija ir visai nopietna lieta, tad autors savu uzdevumu var uzskatīt par paveiktu.

SATURS

Pirmā nodaļa. Kā Alberts Einšteins juta līdzī Žanam Piažē	5
Otrā nodaļa. Sabiedrība zem mikroskopa .	26
Trešā nodaļa. Izvēles psiholoģija	56
Ceturtnā nodaļa. Vaigu vaigā	99
Piektā nodaļa. Grupas efekts	133
Sestā nodaļa. Trešā koordināta	175
Septītā nodaļa. Pievilcības noslēpumi . .	214
Astotā nodaļa. Pie «mazākajiem brāļiem»	254
Pēcvārda vietā	272

Коломинский Яков Львович
ЧЕЛОВЕК СРЕДИ ЛЮДЕЙ

Рига «Звайгзне» 1984
На латышском языке
Перевод с русского *Кудани М. Я.*
Художник *Г. Виндедзис*

Kolominskis Jakovs Ļeva d.
CILVEKS CILVEKU VIDĒ

Redaktore *S. Gēhtmane.*
Māksl. redaktors *J. Sītnieks.*
Tehn. redaktore *S. Zeltiņa.*
Korektore *S. Ermane.*

ИБ № 2365

Nodota salikšanai 15.09.83. Parakstīta iespiešanai 05.09.84. Formāts 70×100/32. Tipogr. papīrs Nr. 2. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 11,13 uzsk. iespiedl., 11,62 uzsk. krāsu nov., 11,94 izdevn. l. Metiens 15 000 eks. Pasūt. Nr. 1649. Cena 55 kap. Izdevniecība «Zvaigzne», 226013. Rīgā, Gorkija ielā 105. Izdevn. Nr. 6250/P-80. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa», 226011, Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

Kolominskis J.

Ko 287 Cilvēks cilvēku vidū /No krievu val. tulk.
M. Kudapa; Māksl. G. Vīndedzis. — R.:
Zvaigzne, 1984. — 274 lpp.

Grāmata iepazīstina ar samērā jaunu zinātnes nozari — sociālpsiholoģiju. Izdevumā pastāstīts par tās problēmām, metodēm, meklējumiem. Ikvienā kolektīvā bez darba attiecībām pastāv arī personiskās attiecības, kas ietekmē kolektīva darbu. Kā un kāpēc? Kas ir psiholoģiskā saderība un grupas efekts? Grāmatas nobeigumā pastāstīts par dzīvnieku grupu psiholoģiju.

Darbs paredzēts plašam lasītāju lokam.

0304000000—159
K $\frac{M802(11)—84}{152.84}$

88.5

Контрольный экземпляр

1

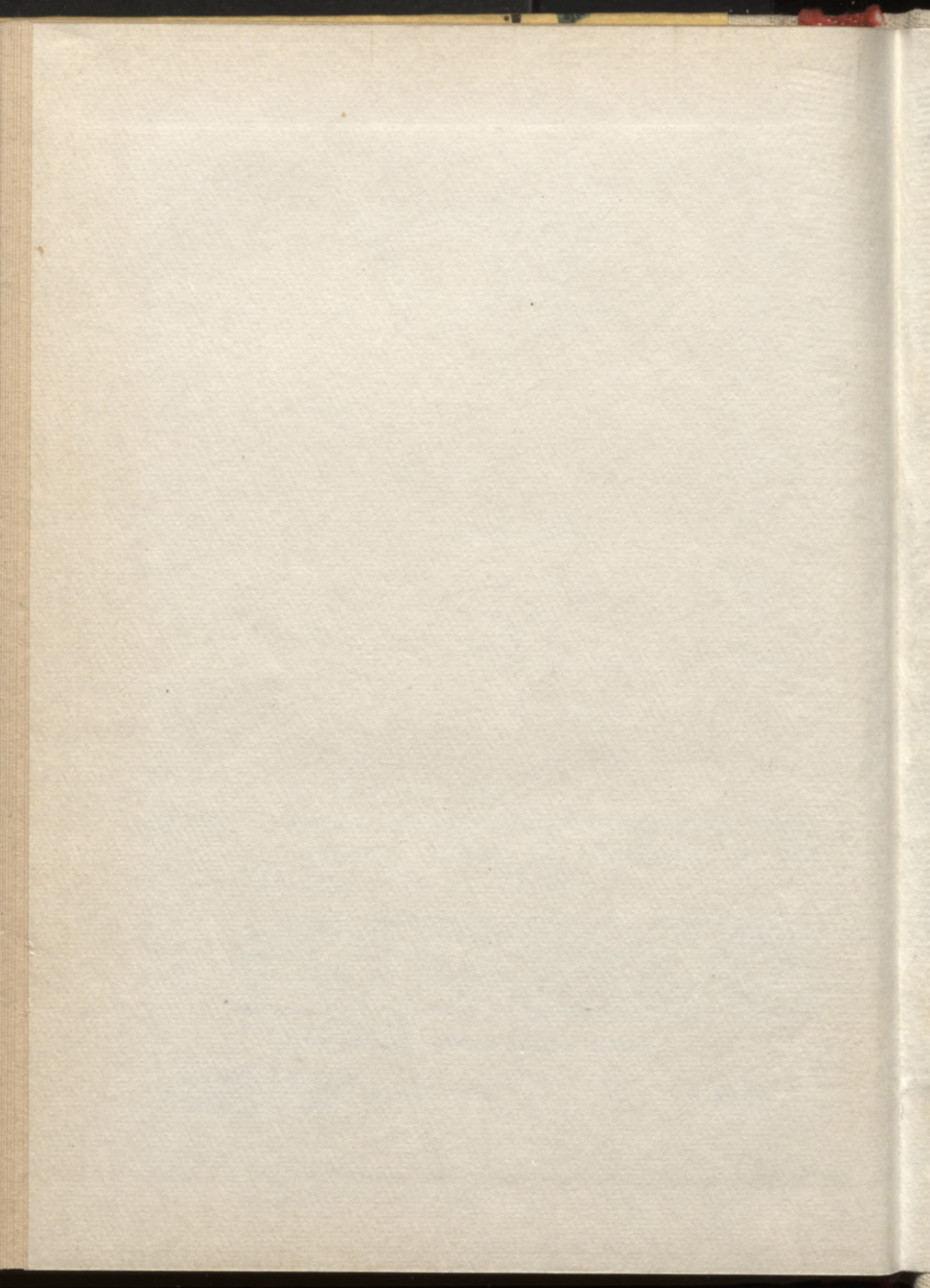
Kļūdu labojums

230. lpp. 1. rinda jālasa tā: cilvēkam šāds vērtējums šķiet pareizs, un viņš bieži

239. lpp. 1. rinda jālasa tā: Tādi ir fakti, kas iegūti sociālpsiholoģiskajos pē-

J. Kolominskis. CILVEKS CILVEKU VIDŪ

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308026708

Kontrolkomplex

55 kap.